

สำนักงานบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ระดับการประเมินคุณภาพ

ดีเยี่ยม

ดีมาก

ดี

ปานกลาง

กระบวนการสร้างกลุ่มและการมีส่วนร่วมของกลุ่มในการสร้างฝ่ายต้นน้ำลำธาร:

กรณีศึกษา บ้านห้วยราชบุตร หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป้า

อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

ไทรทิพย์ เศรษฐ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของความสมบูรณ์ของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน

สำนักบริหารและพัฒนาระบบราชการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

พ.ศ. 2553

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยแม่โจ้

ใบรับรองวิทยานิพนธ์

สำนักบริหารและพัฒนาวิชาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน

ชื่อเรื่อง

กระบวนการสร้างกลุ่มและการมีส่วนร่วมของกลุ่มในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร:

กรณีศึกษา บ้านห้วยราชบุตร หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป้า

อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

โดย

ไทรทิพย์ เศรษฐฤทธิ์

พิจารณาเห็นชอบโดย

ประธานกรรมการที่ปรึกษา

(รองศาสตราจารย์ ดร.เกรียงศักดิ์ ศรีเงินดวง)

วันที่ 9 เดือน ก.ค. พ.ศ. ๒๕๖๓

กรรมการที่ปรึกษา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรารดนา ยอดสุข)

วันที่ 9 เดือน ก.ค. พ.ศ. ๒๕๖๓

กรรมการที่ปรึกษา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปฎิภาณ สุทธิกุลบุตร)

วันที่ 9 เดือน ส.ค. พ.ศ. ๒๕๖๓

ประธานกรรมการประจำหลักสูตร

(รองศาสตราจารย์ ดร.ปราโมช สีตะโกเศศ)

วันที่ 9 เดือน ส.ค. พ.ศ. ๒๕๖๓

สำนักบริหารและพัฒนาวิชาการรับรองแล้ว

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จำเนียร ยอดสุข)

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

วันที่ 11 เดือน ก.ค. พ.ศ. ๒๕๖๓

ชื่อเรื่อง	กระบวนการสร้างกลุ่มและการมีส่วนร่วมของกลุ่มในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร: กรณีศึกษา บ้านห้วยราชบุตร หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป่า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
ชื่อผู้เขียน	นางสาวไครทิพย์ เศรษฐฤทธิ์
ชื่อปริญญา	วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน
ประธานกรรมการที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร.เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง

บทคัดย่อ

กระบวนการสร้างกลุ่มและการมีส่วนร่วมของกลุ่มในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร: กรณีศึกษา บ้านห้วยราชบุตร หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป่า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยใช้กลุ่มประชากรศึกษา 25 ครอบครัว มีวัตถุประสงค์ 2 ข้อ ได้แก่

1. ศึกษากระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองของชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่าลาหู่ บ้านห้วยราชบุตร โดยการสนับสนุนขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มพึ่งพาตนเองเกิดขึ้นจากการที่มีกลุ่มคนที่มีปัญหา ความต้องการและมีวิถีการดำเนินชีวิตใกล้เคียงกัน รวมตัวกันเข้าไปประสานขอความช่วยเหลือจากองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท ให้เข้ามาเป็นผู้อำนวยให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการตามกระบวนการ 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การได้มาซึ่งสมาชิกกลุ่ม โดยการสร้างความเข้าใจแนวทางการดำเนินโครงการเพื่อให้เกิดการพิจารณาตัดสินใจยอมรับข้อปฏิบัติต่างๆ ร่วมกัน 2) การกำหนดเป้าหมายและโครงสร้างบทบาทของกลุ่ม ด้วยการให้สมาชิกร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ในชุมชน ระบุความต้องการของตนนำไปสู่การหาทางออกและกำหนดวิสัยทัศน์เพื่อสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจร่วมกัน ให้เกิดพลังในการร่วมกันแก้ปัญหาของตน ตลอดจนสร้างผู้นำในการพัฒนากลุ่ม กำหนดโครงสร้างการบริหารจัดการกลุ่มและบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายให้ชัดเจน 3) การพัฒนาศักยภาพของสมาชิกกลุ่มโดยการให้ความรู้ที่จำเป็นสำหรับนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองและชุมชนของตน 4) การรับมือปัจจัยการผลิตจากโครงการเป็นทุนตั้งต้นในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกกลุ่ม

2. ศึกษาการมีส่วนร่วมของกลุ่มพึ่งพาตนเองในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารโดยใช้แนวทางการฟื้นฟูป่าตามแนวพระราชดำริ ผลการศึกษาพบว่า การตระหนักรู้ถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติจากการเรียนรู้และคู่มืออย่างจากภายนอก การตระหนักรู้ถึงปัญหาน้ำในลำห้วยลดลง รวมทั้งการมองเห็นประโยชน์และหวังที่จะได้รับประโยชน์จากการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ

เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความพยายามในการแก้ไขปัญหา กลุ่มจึงได้ร่วมกันสร้างฝายต้นน้ำลำธารโดยมีการดำเนินงาน 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 ระบุปัญหา พิจารณาคัดสนใจ ซึ่งพบว่า ปริมาณน้ำในลำห้วยลดลงอย่างมาก สัตว์น้ำที่เคยมีอย่างชุกชุมหมดไป จึงเป็นแรงกระตุ้นให้ร่วมกันคิดหาทางแก้ไขปัญหาด้วยการสร้างฝาย ขั้นตอนที่ 2 การวางแผน จากการศึกษาที่กลุ่มต้องการสร้างฝายแต่สมาชิกในกลุ่มยังไม่มีความรู้ ประกอบกับบริเวณต้นน้ำอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติศรีลานนา กลุ่มจึงกำหนด 4 แผนกิจกรรมหลัก ประกอบด้วย 1) อบรมเรื่องการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร 2) ประสานขอความร่วมมือกับผู้ใหญ่บ้าน อุทยานแห่งชาติศรีลานนา และองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเป่า 3) สำรวจลำห้วยเพื่อกำหนดจุดที่จะสร้างฝาย เตรียมอุปกรณ์และงบประมาณ 4) กำหนดการในวันสร้างฝายและบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝาย ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินงานตามแผน คือ 1) องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทสนับสนุนงบประมาณในการส่งตัวแทนกลุ่มจำนวน 10 คนไปรับการอบรมเรื่อง “การขับเคลื่อนฝายต้นน้ำลำธาร โดยการมีส่วนร่วมเพื่อการฟื้นฟูนิเวศลุ่มน้ำ” ที่ฝายศึกษาและพัฒนาป่าไม้ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ และสนับสนุนงบประมาณในการสร้างฝาย 2) ตัวแทนกลุ่มจำนวน 4 คน ร่วมกับเจ้าหน้าที่องค์กรฯ และผู้วิจัยไปประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป่า องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเป่า และศูนย์สาธิตและรณรงค์การใช้หญ้าแฝก อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (ด่านป่าไม้ที่ 1) อุทยานแห่งชาติศรีลานนา ทำให้เกิดการประสานความร่วมมือและวางแผนร่วมกันเพื่อกำหนดวัน/เวลา อุปกรณ์และงบประมาณ 3) สำรวจพื้นที่กำหนดตำแหน่งที่จะสร้างฝาย 4) ร่วมกันสร้างฝายต้นน้ำลำธารแบบฝายคอกหมูแบบแกนดิน และฝายคอกหมูแบบหินทิ้ง โดยใช้วัสดุท้องถิ่นที่เหมาะสมตามภูมิสังคมของตนเอง ขั้นตอนที่ 4 ร่วมกันติดตามดูแลป้องกันไฟป่าลุกลามเข้าไปในบริเวณต้นน้ำและบริเวณที่สร้างฝาย ตลอดจนสังเกตการเปลี่ยนแปลงบริเวณฝาย ซึ่งพบว่า เริ่มมีความชื้นแฉะที่บริเวณหน้าฝาย 2 แห่ง เริ่มมีน้ำขังในเดือนที่ 8 และบริเวณริมลำห้วยมีความชื้นมากขึ้น ทำให้มีพืชริมน้ำมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีข้อเสนอแนะสามส่วนคือ ส่วนที่ 1 กลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร ควรมีการทบทวนตนเองว่า ยังมีปัญหาอื่นๆ หรือมีกิจกรรมใดที่ต้องการพัฒนาหรือขยายผลต่อหรือไม่ โดยใช้กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมและควรมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ต่างๆสู่เยาวชนให้มีการสานต่อกิจกรรมและเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ส่วนที่ 2 องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทควรมีบทบาทในการเป็นที่ปรึกษา ติดตามความต่อเนื่องของกิจกรรมกลุ่มและช่วยกระตุ้นให้กลุ่มมีการเติบโตอย่างต่อเนื่อง ส่วนที่ 3 หน่วยงานราชการและหน่วยงานอื่นๆ ที่จะทำกิจกรรมพัฒนาใด ๆ ร่วมกับชุมชนควรเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางแก้ไขที่เหมาะสมกับภูมิสังคมของตนเอง

Title	Process of Group Establishment and Participation in Check Dam Construction: A Case Study of Baan Huay Ratchabutr, Moo 2, Baan Pao Sub - district, Mae Taeng District, Chiang Mai Province
Author	Miss Traitip Sekharariddhi
Degree of	Master of Science in Geosocial Based Sustainable Development
Advisory Committee Chairperson	Associate Professor Dr. Kriangsak Sringermyuang

ABSTRACT

The objectives of this participatory action research were to investigate: 1) process of group establishment for self – reliance of Lahu community, Baan Huay Ratchabutr supported by the organization for rural community development and 2) participation of self – reliance group in check dam construction. Subjects in this study consisted of 25 families. Results of this research revealed the following:

With regards to the process of group establishment for self – reliance of Lahu community, it was found that the group establishment aroused from common problems, needs, and livelihood which the group asked for assistance from the organization for rural community development. The organization facilitated formal group establishment by using 4 steps: 1) creation of understanding in a guideline for project implementation for mutual decision in various practices adoption; 2) determination of goals and role structure of the group by having group members mutually analyze their community situations, needs for problem solving, vision, group leaders creation, group structure, and clear structure of group managerial administration; 3) enhancement of potential for group members by providing knowledge necessary for applying in self and community development; and 4) obtaining of production factors so as to be capitals of livelihood development of group members.

In the case of self – reliance group in the check dam construction based on the Royal Initiatives in forest rehabilitation, it was found that realization the importance and advantage of natural resources from learning and experiencing external specimens could

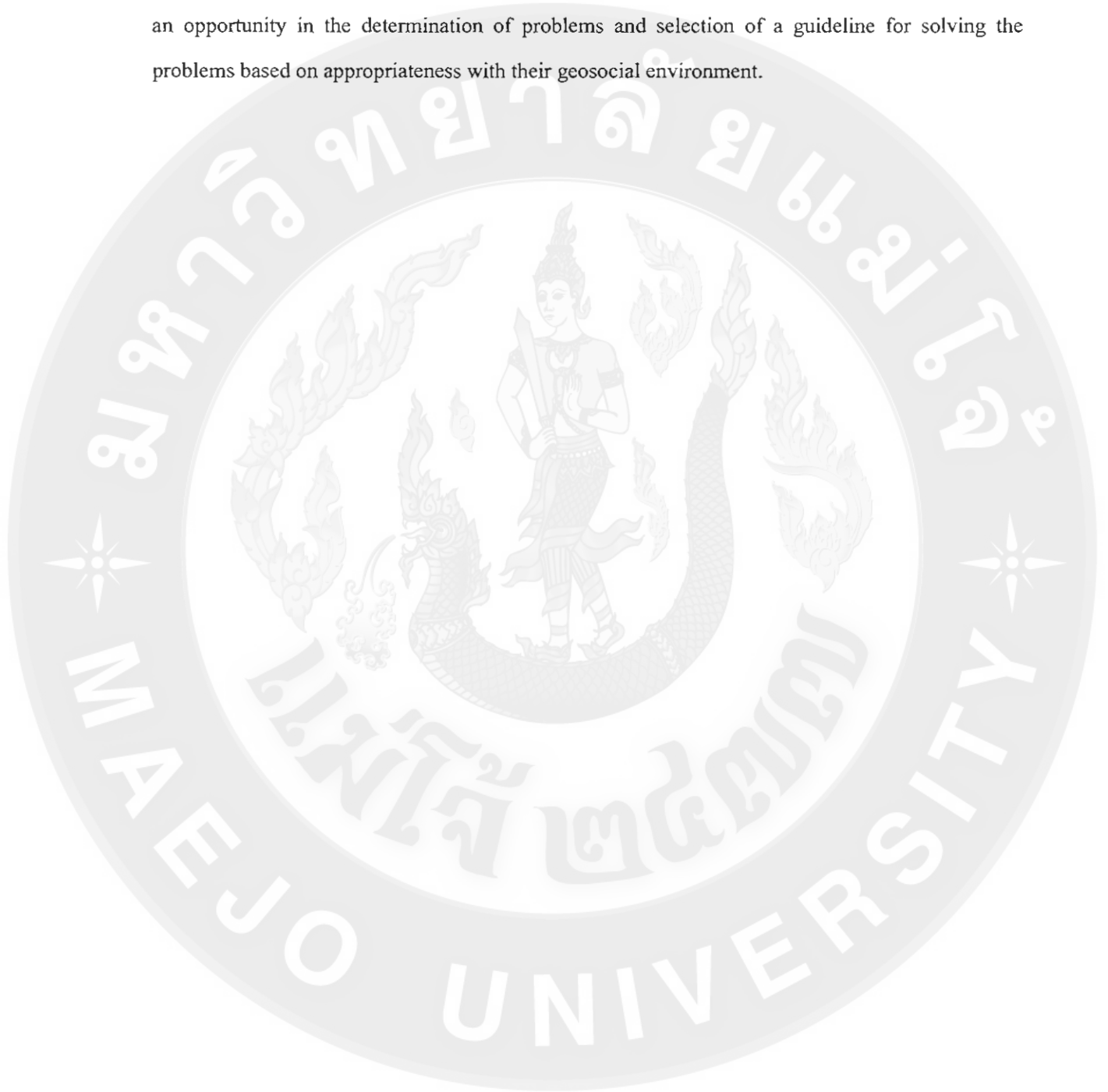
encourage the attempt to solve problems. Thus, the group members helped one another in check dam construction consisting of 4 steps. Step 1. Identifying problems and making decision. It was found that the amount of water in streams greatly decrease, resulting in the reduction of aqua – animals. Step 2. Planning. Since group members lacked of knowledge in planning and the site of check dam construction was in Sri Lanna national park, the group had determined 4 main activities plan: 1) training on check dam construction; 2) coordinating with the village head, Sri Lanna national park staff, and Baan Pao sub – district administrative organization; 3) exploring the streams for the determination of check dam construction sites and preparation of materials, equipment, and budget; and 4) determination of check dam construction date and role of each concerned party. Step 3. Project implementing. This included the following: 1) the organization for rural community development supported a budget on check dam construction and sending 10 group representatives to attend a training on the participatory check dam construction movement for watershed ecology rehabilitation at the Forest Study and Development Section, Huay Hong Khai Development Study Center due to the Royal Initiatives; 2) four group representatives together with the organization staff and the researcher coordinated with concerned agencies, i.e. Moo 2 village head, Baan Pao sub – district administrative organization, and the Center for Vetiver Grass Demonstration and Utilization Campaign due to the Royal Initiatives (Forest check point 1) Sri Lana national park. This was based on coordination collaboration and mutual planning for the determination date, time, materials and equipment, and budget; 3) explored the check dam construction areas; and 4) helped one another in the construction of soil – axle check dams and stone “Khok Moo” check dams using local materials. Step 4. Mutually monitored forest fire prevention in the watershed area and check dam construction sites. It was found that two check dam construction sites became to be swamps with semi – aqua plants in the eighth month.

However, this research proposes three parts of suggestion as follows:

Part 1. Baan Huay Ratchabutr self – reliance group should review about other problems or activities needed for improvement or extension by using participatory action for sustainability.

Part 2. The organization for rural community development should act as a counseling agency and monitor the continuity of group activities for continual growth.

Part 3. Concerned government agencies and others should provide the community an opportunity in the determination of problems and selection of a guideline for solving the problems based on appropriateness with their geosocial environment.

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี ด้วยความกรุณาของ รองศาสตราจารย์ ดร.เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง ประธานกรรมการที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรารธนา ยศสุข กรรมการที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปฎิภาณ สุทธิกุลบุตร กรรมการที่ปรึกษา ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ให้กำลังใจและให้ความเมตตาอย่างมาก ทำให้การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วง ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณไว้เป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านและเจ้าหน้าที่สาขาการพัฒนากฎมีสังคมอย่างยั่งยืน เจ้าหน้าที่สำนักบริหารและพัฒนานิชาการ ตลอดจนทุกท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม ที่ได้ให้คำแนะนำปรึกษา สนับสนุนข้อมูล ตรวจสอบ และคอยกระตุ้นให้กำลังใจ จนกระทั่งงานวิจัยสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณในความรักความเอื้ออาทร ความร่วมมือร่วมใจของพี่น้องบ้านห้วยราชบุตร และเจ้าหน้าที่องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทที่เปิดโอกาสให้ได้ร่วมศึกษาวิจัยชุมชนไปพร้อมกัน ให้ความร่วมมืออย่างดียิ่งในทุกกระบวนการ ช่วยบันทึกและเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสารงานจนกระทั่งงานวิจัยสำเร็จลุล่วง

ขอขอบคุณพี่ๆ เพื่อนๆ สาขาการพัฒนากฎมีสังคมอย่างยั่งยืนทุกๆ คน ที่คอยให้กำลังใจ ให้คำแนะนำปรึกษา ให้การช่วยเหลือตลอดการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ขอขอบคุณพี่ๆ เพื่อนๆ และน้องๆ ที่มีได้เอ่ยนามที่คอยให้กำลังใจและให้ความช่วยเหลือทำให้การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

และท้ายที่สุดนี้ขอขอบคุณบิดา มารดา ผู้ให้กำเนิด ให้การอบรมสั่งสอนลูกให้เป็นคนดี ใฝ่ในการศึกษา ขอขอบคุณญาติพี่น้องที่คอยให้กำลังใจและให้การสนับสนุนช่วยเหลือตลอดการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ไตรทิพย์ เศษรฤทธิ

กรกฎาคม 2553

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(3)
ABSTRACT	(5)
สารบัญ	(9)
สารบัญภาพ	(11)
สารบัญภาพผนวก	(12)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	4
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
ขอบเขตการวิจัย	6
นิยามศัพท์ปฏิบัติการ	7
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	9
ทรัพยากรป่าไม้	9
แนวพระราชดำริในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้	13
ฝ่ายต้นน้ำลำธารตามแนวพระราชดำริ	16
แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม	21
แนวคิดเรื่องกลุ่มและกระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็ง ของกลุ่ม	28
แนวคิดเรื่องการพึ่งตนเอง	40
การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม	42
องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท	47
แนวทางการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน	48
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	59
กรอบแนวคิดในการวิจัย	62

	หน้า
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	64
สถานที่ดำเนินการวิจัย	64
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	64
เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล	64
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	65
การวิเคราะห์ข้อมูล	67
บทที่ 4 ผลการศึกษาและวิจารณ์	68
ตอนที่ 1 สภาพบริบทชุมชน	68
ตอนที่ 2 กระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร	74
ตอนที่ 3 ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร ในการสร้างฝายคั้นน้ำลำธาร	87
บทที่ 5 สรุปและอภิปรายผล	98
สรุปผลการวิจัย	98
อภิปรายผลการวิจัย	100
ข้อเสนอแนะ	103
ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	104
บรรณานุกรม	105
ภาคผนวก	109
ภาคผนวก ก ประมวลภาพงานวิจัย	110
ภาคผนวก ข แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง	117
ภาคผนวก ค ประวัติผู้วิจัย	119

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัย ชาวบ้าน และชุมชน	42
2 ชาวบ้านจะได้รับประโยชน์อะไรจากนักวิจัย PAR	46
3 รูปแบบสามประสาน	58
4 แผนที่ลำนํ้าห้วยระบุตร และบริเวณขอบเขตชุมชน	69
5 ลักษณะภูมิประเทศบ้านห้วยระบุตร	70
6 กระบวนการในการสร้างกลุ่ม	75
7 การมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยระบุตร	93

สารบัญภาพผนวก

ภาพผนวก	หน้า
1 สภาพการตั้งบ้านเรือนของชุมชน	111
2 การประกอบอาชีพการเกษตร	111
3 สภาพบริเวณลำห้วยระยะบุตรตอนล่าง	111
4 สภาพบริเวณต้นน้ำห้วยระยะบุตร	111
5 ทบทวนสถานการณ์ทรัพยากรและบริบทชุมชน (1)	112
6 ทบทวนสถานการณ์ทรัพยากรและบริบทชุมชน (2)	112
7 วิเคราะห์สถานการณ์และวางแผนแก้ไขปัญหา (1)	112
8 วิเคราะห์สถานการณ์และวางแผนแก้ไขปัญหา (2)	112
9 ศึกษาแนวพระราชดำริในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร	113
10 ศึกษาหลักการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร	113
11 ตัวอย่างการกำหนดจุดและการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร	113
12 แลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิด	113
13 พิธีเปิดและถวายความจงรักภักดีแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ	114
14 การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน หมู่บ้านใกล้เคียง และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ (1)	114
15 การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน หมู่บ้านใกล้เคียง และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ (2)	114
16 การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน หมู่บ้านใกล้เคียง และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ (3)	114
17 ทบทวนความรู้เรื่องฝายต้นน้ำลำธาร	115
18 วิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร	115
19 ติดตามผลด้านกายภาพที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งวิเคราะห์ความแตกต่างของวัสดุที่ใช้ ในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารและการมีส่วนร่วมของชุมชน (1)	115
20 ติดตามผลด้านกายภาพที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งวิเคราะห์ความแตกต่างของวัสดุที่ใช้ ในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารและการมีส่วนร่วมของชุมชน (2)	115
21 ความชุ่มชื้นที่เกิดขึ้นบริเวณหน้าฝายต้นน้ำลำธารบางแห่ง หลังจากผ่านไป 10 เดือน (1)	116
22 ความชุ่มชื้นที่เกิดขึ้นบริเวณหน้าฝายต้นน้ำลำธารบางแห่ง หลังจากผ่านไป 10 เดือน (2)	116
23 ด้อนรับคณะศึกษาดูงานจากบ้านสามหมื่น อ.เวียงแหง จ.เชียงใหม่ (1)	116
24 ด้อนรับคณะศึกษาดูงานจากบ้านสามหมื่น อ.เวียงแหง จ.เชียงใหม่ (2)	116

บทที่ 1

บทนำ

ป่าไม้เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อสมดุลธรรมชาติโดยทั่วไป เป็นที่ยอมรับกันว่าระบบนิเวศของป่าไม้เป็นระบบนิเวศที่มีความซับซ้อน สมบูรณ์ และมีการพัฒนาไปจนถึงสมดุล ระบบนิเวศของป่าไม้เป็นแหล่งเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลก ป่าไม้เป็นแหล่งกำเนิดและแหล่งอาศัยที่สำคัญทั้งพืช สัตว์ แมลง และจุลินทรีย์ ป่าไม้เป็นตัวการสำคัญในการสร้างวัฏจักรต่าง ๆ เช่นน้ำ คาร์บอน ไนโตรเจน ออกซิเจน และพลังงาน ป่าไม้เป็นผู้สร้างฮิวมัสและอินทรีย์วัตถุให้แก่ดิน ช่วยป้องกันการกัดเซาะของน้ำ การพังทลายของดิน เป็นแหล่งเก็บกักน้ำ เป็นที่รวมของความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งความหลากหลายของชนิดพันธุ์ ความหลากหลายทางพันธุกรรม และความหลากหลายทางระบบนิเวศ

เมื่อป่าไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติเกิดความเปลี่ยนแปลง สภาพป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ ถูกทำลายอย่างไม่หยุดยั้งโดยภัยธรรมชาติเช่นไฟป่า ดินถล่ม โรคและแมลงระบาดหรือโดยมนุษย์เพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความต้องการใช้สอยไม้ ต้องการที่ดินเพื่อทำกิน เพื่อการอุตสาหกรรม หรือเพื่อการพัฒนาที่ดินในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้พื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่น้อยลงไปทุกที เป็นเหตุให้ธรรมชาติขาดความสมดุล ปัจจัยต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป สมบัติทางเคมี ชีวภาพ กายภาพขององค์ประกอบในระบบนิเวศก็เสื่อมลง ความหลากหลายทางชีวภาพที่เคยอุดมสมบูรณ์ก็ลดน้อยลง สิ่งที่มาตามก็คือความแห้งแล้ง ความรุนแรงแปรปรวนของสภาวะอากาศและภัยธรรมชาติต่าง ๆ เกิดสภาวะเรือนกระจก ดินเสื่อมค่าและขาดอาหารที่เป็นประโยชน์ต่อพืช แมลงและโรคระบาดรุนแรง ผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ จำต้องใช้สารเคมี ทั้งปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืชเข้าช่วย ซึ่งเป็นการเร่งขบวนการทำลายสมดุลธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดภาวะเป็นพิษทั้งของดิน น้ำ อากาศ มากยิ่งขึ้น

เมื่อพื้นที่ป่าธรรมชาติเหล่านี้ถูกทำลายไป สมดุลธรรมชาติก็แตกสลายไปด้วยและต้องอาศัยเวลาอีกยาวนานนับร้อยปีนับพันปีที่สมดุลนี้จะฟื้นตัวมาได้หากทิ้งให้ธรรมชาติรักษาตัวเองโดยต้องไม่ให้มีไฟป่ารบกวนบ่อยครั้ง ซึ่งในทางปฏิบัติไม่สามารถควบคุมได้ จากการศึกษาการทดแทนของสังคมพืชตามธรรมชาติในพื้นที่ไร่ร้างบริเวณป่าดิบเขาและป่าเต็งรังพบว่า ต้องใช้เวลาถึง 50-60 ปี การฟื้นตัวโดยมีกล้าไม้ขึ้นทดแทนเต็มพื้นที่จึงจะเกิดขึ้น และกล้าไม้ที่ขึ้นทดแทนต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอดและเจริญเติบโตจนฟื้นกลับภัยธรรมชาติต้องใช้เวลาอีก 50-62 ปี จากนั้นการพัฒนาเพื่อกลับเข้าสู่ความเป็นป่าสมบูรณ์อาจจะต้องใช้เวลาอีก 100-120 ปี ถึงแม้จะมีการปลูกป่าไม้โตเร็วทดแทนก็ได้หมายความว่าทำให้ระบบธรรมชาติกลับเข้าสู่สภาวะเดิมได้ เนื่องจากสภาพ

ดั้งเดิมของป่าธรรมชาติมีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต และมีความสลับซับซ้อนของชั้นเรือนยอด ที่ทำให้ความสมบูรณ์ของดิน และภาวะอากาศใกล้ผิวดินมีความคงที่ ซึ่งป่าปลูกที่มีเรือนยอดเดียว ไม่มีโอกาสที่จะทำให้เกิดภาวะสมดุลเหมือนเดิมได้ (กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช, 2549: ระบบออนไลน์)

การสูญเสียพื้นที่ป่าธรรมชาติไปด้วยประการใด ๆ ก็ตามย่อมส่งผลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อระบบเศรษฐกิจและสังคม เช่น อุทกภัยใหญ่ทางภาคใต้ในปี 2531 ได้คร่าชีวิตประชาชนมากถึง 400 ชีวิต ก่อให้เกิดความสูญเสียของผลผลิตการเกษตร บ้านเรือนและสิ่งสาธารณูปโภคต่าง ๆ คิดเป็นต้นทุนหลายร้อยล้านบาท ในขณะที่รัฐบาลต้องจัดงบประมาณฉุกเฉินช่วยเหลือผู้ประสบภัย และกอบกู้ความเสียหายที่เกิดขึ้นให้กลับสู่ภาวะเดิมอีกเป็นพันล้านบาท ซึ่งหากไม่เกิดภาวะเช่นนี้แล้วงบประมาณจำนวนนี้สามารถนำไปพัฒนาประเทศด้านอื่น ๆ ได้อีกหลายประการ

การบุกรุกทำลายป่าธรรมชาติที่ปกคลุมพื้นที่ต้นน้ำลำธารก่อให้เกิดความเสียหายนานับประการ องค์ประกอบของระบบนิเวศป่าไม้และสมดุลทางธรรมชาติเสื่อมสลาย ความหลากหลายทางชีวภาพถูกทำลาย พืชพรรณและสัตว์ป่าที่มีคุณค่าได้สูญพันธุ์ไปแล้วบางส่วน ความอุดมสมบูรณ์ของดินและดินถูกชะล้างไปอย่างรวดเร็ว ทางเดินของน้ำ อ่างเก็บน้ำทั้งทางธรรมชาติ และเขื่อนกักเก็บน้ำตื้นเขิน ระบบการอำนวยน้ำของพื้นที่ต้นน้ำลำธารเสียสมดุล ทำให้มีน้ำหลากมากในฤดูฝนและขาดแคลนน้ำอย่างรุนแรงในฤดูแล้ง น้ำที่ระบายมาจากพื้นที่ต้นน้ำลำธารมีสารพิษตกค้างปนเปื้อนในปริมาณที่สูงกว่าเกณฑ์มาตรฐาน แม้ว่าจะมีการปลูกป่าขึ้นทดแทนหรือมีการส่งเสริมให้มีการทดแทนทางธรรมชาติของพันธุ์ไม้ท้องถิ่น แต่ก็ไม่สามารถชดเชยหรือฟื้นฟูองค์ประกอบของระบบนิเวศที่สูญเสียไปได้ในเร็ววัน ส่งผลกระทบต่อทั้งด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม ต่อทั้งชุมชนในเมืองและชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ทั้งนี้เนื่องมาจากการใช้ที่ดินของประชาชนไม่สอดคล้องกับศักยภาพของทรัพยากรและการบริหารขั้นพื้นฐาน นอกจากนี้การดำเนินการของรัฐยังไม่สามารถเสริมสร้างให้ประชาชนเกิดความตระหนัก มีทักษะ และมีส่วนร่วมคิดร่วมทำในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ได้เท่าที่ควร แนวทางการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมมุ่งเน้นไปที่การใช้ทรัพยากรในการผลิตเพื่อยกระดับฐานะเป็นหลักมากกว่าที่จะผลิตเพื่อยังชีพ เทคโนโลยีเพื่อการส่งเสริมและพัฒนาไม่มีทิศทางที่ชัดเจน ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้ การใช้ที่ดิน สมรรถนะของที่ดิน ประชากร และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ยังไม่มีการจัดเก็บอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบในมาตรฐานเดียวกัน ประเด็นปัญหาและข้อจำกัดเหล่านี้ส่วนหนึ่งย่อมเกิดจากการขาดประสิทธิภาพในการวิเคราะห์ กำหนดนโยบาย การประเมินคุณค่าของทรัพยากร การวางแผน การบริหาร การจัดการ และการติดตามประเมินผล (กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช, 2549: ระบบออนไลน์)

พื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า วนอุทยาน หรือเขตอุทยานแห่งชาติส่วนใหญ่มักมีชุมชนชาวไทยภูเขาอาศัยอยู่ ซึ่งชุมชนชาวไทยภูเขาเหล่านี้มี อาชีพหลักคือการทำเกษตรทั้งไร่หมุนเวียนและทำไร่เลื่อนลอย รวมถึงเลี้ยงสัตว์จำพวกวัว ควาย ช้าง ม้า ในเขตพื้นที่ป่า พืชเกษตรที่ปลูกในอดีตโดยมากปลูกเพื่อยังชีพ ได้แก่ข้าว ถั่ว ต่างๆ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ หลายพื้นที่มีการปลูกฝิ่นเป็นพืชหลักที่สร้างรายได้อย่างมากมาย มหาศาลให้แก่คนแต่กลับส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของตนเองและผู้อื่น วิธีการปลูกขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมความเชื่อ ซึ่ง Kundstadter, et al. (1978 อ้างใน มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และคณะ, 2537: 1) ได้ศึกษาไว้ว่า การทำไร่หมุนเวียนของชุมชนชาวไทยภูเขาแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบที่มีการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ไปเรื่อย ๆ (pioneer shifting cultivation) เกษตรกรจะถางและเผาป่า แล้วทำการปลูกพืชหลายอย่างติดต่อกันเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งผลผลิตตกต่ำและ/หรือความต้องการใช้ แรงงานกำจัดวัชพืชทวีสูงขึ้น จึงทิ้งผืนดินนั้นไปหาที่ป่าเพื่อถางป่าใหม่ และย้ายจากหมู่บ้านเดิมไป ตั้งที่อยู่ใหม่ด้วย อีกรูปแบบหนึ่งเป็นรูปแบบที่ทำกินหมุนเวียนอยู่ในพื้นที่เดิม (rotation shifting cultivation) หมู่บ้านที่ทำไร่หมุนเวียนภายในพื้นที่เดิมจะตั้งถิ่นฐานหมู่บ้านอยู่อย่างถาวร การ หมุนเวียนพื้นที่เพาะปลูกจะมีการเพาะปลูกเพียงปีเดียว และหลังจากเก็บเกี่ยวแล้วจะปล่อยให้ว่าง 8-15 ปี เพื่อให้ธรรมชาติฟื้นฟูเข้าสู่สภาพเดิม แล้วจึงกลับมาทำการเพาะปลูกใหม่ แต่เนื่องจากพื้นที่ ก่อนข้างจำกัด การทำไร่แบบบุกเบิกพื้นที่ใหม่ (pioneer) จึงเหลืออยู่น้อยมากในปัจจุบัน หมู่บ้าน บนที่สูงส่วนมากได้ตั้งอยู่เป็นหลักแหล่งถาวรมาเป็นเวลา 30 ปี และได้เปลี่ยนมาเป็นทำไร่แบบ หมุนเวียน แต่มีระยะเวลาที่ทิ้งช่วงเพาะปลูกสั้นมากคือประมาณ 2-5 ปีเท่านั้น

อย่างไรก็ตามการปลูกพืชทั้งสองรูปแบบนี้ต่างก็ต้องใช้พื้นที่จำนวนมาก อีกทั้ง ก่อนที่จะหว่านเมล็ดพันธุ์พืชต่าง ๆ ยังมีการเผาไร่เพื่อกำจัดวัชพืชก่อนซึ่งหลายครั้งทำให้ไฟลามเข้าไปในพื้นที่ป่าก่อให้เกิดความเสียหายต่อดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า แหล่งน้ำและสร้างมลภาวะทางอากาศ เป็นวงกว้าง แต่รูปแบบไร่หมุนเวียนนั้นเมื่อเวลาผ่านไปต้นไม้ที่เหลือไว้ยังสามารถกลับฟื้นสภาพ จนกลายเป็นป่าได้อีก มีการถกเถียงหรือวิพากษ์วิจารณ์กันมากมายเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนชาวไทยภูเขาเหล่านี้ในประเด็นที่ว่ากลุ่มคนเหล่านี้เป็นตัวละครสำคัญในการทำลายป่าต้นน้ำ ลำธารไม่ สมควรได้รับการอนุญาตให้อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าอีกต่อไป หรือสามารถอยู่ได้ด้วยการจัดการทั้งด้าน อาชีพและการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน ประเด็นนี้ทำให้มีนักวิชาการมากมายทั้งในสังกัด หน่วยงานรัฐและองค์กรเอกชนทำงานวิจัยกันอย่างแพร่หลายเพื่อหาคำตอบเป็นแนวทางปฏิบัติที่ ทุกฝ่ายสามารถยอมรับได้ร่วมกัน โดยชาวบ้านเองก็ไม่เคียดแค้น องค์กรพัฒนาเอกชนหลายแห่งได้ เข้ามามีบทบาทในงานพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่าต่าง ๆ มากมายและเป็นเวลา ยาวนานในประเทศไทย ทั้งในรูปแบบการสงเคราะห์ การเข้าไปให้ความรู้ ให้เงินทุนหรือปัจจัยการ

ผลิต คู่มือครองสิทธิ์ โดยแต่ละองค์กรต่างก็มีนโยบาย ยุทธศาสตร์การทำงาน วิธีการดำเนินงาน
เงื่อนไข รูปแบบ และระยะเวลาที่แตกต่างกัน

ความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2531 เป็นต้นมา รัฐบาลใช้นโยบายปิดป่า เพื่อฟื้นฟูทรัพยากร
ธรรมชาติและป่าไม้ โดยกำหนดแนวทางปฏิบัติด้านป่าไม้ทั้งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ และนโยบายป่าไม้แห่งชาติคือ ประเทศไทยต้องมีพื้นที่ป่าร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ
หรือประมาณ 128 ล้านไร่ ซึ่งจะสอดคล้องกับการรักษาระดับความสัมพันธ์อันเหมาะสมของระบบ
นิเวศน์และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติได้ อย่างไรก็ตาม ปัจจุบัน ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่
เพียงร้อยละ 26 เท่านั้น นั่นแสดงว่าจะต้องเพิ่มพื้นที่ป่าไม้อีกร้อยละ 14 หรือ คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ
45 ล้านไร่ ทั้งนี้ มีแนวทางหลักในการอนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่ป่าและต้นน้ำสองแนวทางคือ หนึ่ง
การกำหนดพื้นที่ป่าไม้ให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์ร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศหรือประมาณ 80 ล้านไร่
และสอง การสร้างพื้นที่ป่าเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศ ซึ่งนโยบายด้านการ
จัดการพื้นที่ป่าอย่างเข้มงวดและจริงจังนี้ ส่งผลให้เกิดการปรับแผนปฏิบัติการระดับจังหวัด โดย
เฉพาะจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือตอนบนที่ลักษณะทางภูมิศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าและพื้นที่
ลาดชันกว่าร้อยละ 50 ของขนาดพื้นที่ทั้งหมด (กรมป่าไม้, 2544: ระบบออนไลน์)

ความจำกัดในพื้นที่ทำการเกษตรที่ถูกกีดกันด้วยนโยบายจากรัฐประกอบกับมายา
คติที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์เป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
ระหว่างรัฐและกลุ่มชาติพันธุ์ ดังปรากฏในหลายพื้นที่และศึกษาต่าง ๆ ในประเทศไทย อันรวมถึง
จังหวัดเชียงใหม่ด้วย ซึ่งจากฐานข้อมูลจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า จังหวัดเชียงใหม่เป็นจังหวัดที่มีความ
หลากหลายทั้งทางทรัพยากรธรรมชาติและทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ จากจำนวนประชากร
ทั้งหมดของจังหวัดเชียงใหม่ 1.6 ล้านคน มีจำนวนประชากรที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ 3.1 แสนคน โดย
เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ถึง 7 กลุ่ม ได้แก่ กะเหรี่ยง ม้ง เมี่ยน (เย้า) อาข่า (อีโก้) ล่าหู่ (มุเซอ) ลีซอ
(ลีซอ) และลัวะ นอกจากนี้ ยังมีชนกลุ่มน้อยอีก 5 กลุ่ม ได้แก่ ปะหล่อง ไทใหญ่ ไทลื้อ และจีนฮ่อ

งานวิจัยชิ้นนี้ได้เลือกบ้านราชบุตร ตำบลบ้านเป้า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
เป็นกรณีศึกษา เพื่อสะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้นข้างต้น ตลอดจนทำความเข้าใจกระบวนการสร้างกลุ่ม
และขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำของกลุ่มพึ่งตนเองบ้านห้วยราชบุตร ที่มีความ
น่าสนใจคือ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ล่าหู่ที่เพิ่งอพยพเข้ามาอยู่ใหม่ในชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2529 ซึ่งจาก
นโยบายรัฐด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เน้นการอนุรักษ์ดังกล่าวข้างต้น ทำให้ชุมชนบ้าน

ห้วยราชบุตรได้ถูกกีดกันให้ออกจากพื้นที่ แต่ชาวบ้านได้พยายามยืนยันในสิทธิและการมีส่วนร่วมของตนเองมาโดยตลอด จนเมื่อปี พ.ศ. 2549 มีการก่อตั้งกลุ่มพึ่งตนเองขึ้น ซึ่งจากกระบวนการสร้างกลุ่มและความร่วมมือในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางบวกขึ้นหลายด้าน เช่น การยอมรับจากบุคคลภายนอก ความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานรัฐ ซึ่งการวิจัยครั้งนี้จะได้ศึกษารายละเอียดของกระบวนการในการสร้างกลุ่ม และการพัฒนาการมีส่วนร่วมของกลุ่มผ่านกรณีการสร้างฝายต้นน้ำเป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองของชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่าลาหู่บ้านห้วยราชบุตร โดยการสนับสนุนขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท
2. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของกลุ่มพึ่งพาตนเองในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารโดยใช้แนวทางการฟื้นฟูป่าตามแนวพระราชดำริ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. หน่วยงานภาครัฐเช่น ศูนย์สาธิตและรณรงค์การใช้หญ้าแฝก อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (ด่านป่าไม้ที่ 1) อุทยานแห่งชาติศรีลานนา องค์กรบริหารส่วนตำบลบ้านเป่า และองค์กรเอกชนอื่น ๆ ที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนโครงการจากองค์กรไฮเพอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย) สามารถนำแนวทางของกระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งตนเองและกระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทไปปรับใช้กับชุมชนที่มีสภาพภูมิสังคมใกล้เคียงกับชุมชนบ้านห้วยราชบุตร
2. ป่าต้นน้ำลำธารของห้วยราชบุตรได้รับการฟื้นฟู ชุมชนมีกิจกรรมในการฟื้นฟูป่าต้นน้ำอย่างต่อเนื่อง
3. ผลของกระบวนการมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารของกลุ่มทำให้ชุมชนได้รับการยอมรับจากคนเมืองในหมู่บ้านใกล้เคียงหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตเชิงพื้นที่

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตการศึกษาในพื้นที่ชุมชนบ้านห้วยราชบุตร หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป่า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอแม่แตงไปทางทิศเหนือระยะทางประมาณ 15 กิโลเมตร

2. ขอบเขตเชิงเนื้อหา

จากการที่ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมบางกิจกรรมกับชุมชนบ้านห้วยราชบุตร ภายใต้การดำเนินโครงการเพื่อการเกษตรและปศุสัตว์ในชุมชนขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทในบทบาทเจ้าหน้าที่ฝ่ายโครงการขององค์การไฮเพอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย) ซึ่งเป็นแหล่งทุนที่สนับสนุนงบประมาณดำเนินโครงการและได้สังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของคนในชุมชนบ้านห้วยราชบุตรในช่วงสองปีที่ผ่านมา จึงเกิดความสนใจและต้องการศึกษาถึงกระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองและขั้นตอนการมีส่วนร่วมของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร พร้อมทั้งศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ แนวพระราชดำริในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม แนวคิดเรื่องกลุ่มและกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม แนวคิดเรื่องการพึ่งพาตนเอง แนวทางการพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม โดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน และการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

3. ขอบเขตประชากร

ประชากรบ้านห้วยราชบุตร หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป่า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 25 ครอบครัว ทำการศึกษาทุกครอบครัว

4. ขอบเขตระยะเวลา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้เวลาทำการศึกษทั้งสิ้น 36 เดือน ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2550 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ.2553

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

กระบวนการ หมายถึง ปรัชญาการณั้ธรรมชาติที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงอย่างมีระเบียบ ไปสู่ผลอย่างหนึ่งเช่น กระบวนการเจริญเติบโตของเด็ก กรรมวิธีหรือลำดับการกระทำซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จลง ณ ระดับหนึ่งเช่น กระบวนการเคมีเพื่อผลิตสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

กระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเอง หมายถึง ขั้นตอนในการจัดตั้งกลุ่มพึ่งพาตนเองและพัฒนาศักยภาพของกลุ่มให้มีความสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระดับพื้นฐาน

กลุ่มพึ่งพาตนเอง หมายถึง กลุ่มที่ประกอบด้วยผู้แทนหนึ่งคนจากแต่ละครอบครัว เพื่อเป็นตัวแทนจากกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันในชุมชน โดยทั่วไปจะประกอบด้วยสมาชิกจำนวนประมาณ 20 คน ซึ่งเป็นขนาดที่ไม่เล็กหรือใหญ่จนเกินไป เพื่อให้สมาชิกทุกคนจะสามารถมีส่วนร่วมได้อย่างเต็มที่ในระหว่างการประชุม การฝึกอบรม และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตลอดจนเป็นหลักประกันได้ว่าสมาชิกกลุ่มทุกคนสามารถเข้าถึงการให้บริการจากโครงการได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสมาชิกทุกคนมีพันธะสัญญาในการสร้างการพึ่งพาตนเอง

ป่าต้นน้ำลำธาร หมายถึง พื้นที่ป่าที่อยู่บนที่สูง เป็นต้นกำเนิดของลำห้วย ลำธาร เป็นบริเวณที่มีฝนตกชุก มีคุณสมบัติที่จะรองรับน้ำฝน สามารถดูดซับ และกักเก็บน้ำเป็นปริมาณมาก ๆ ไปไว้เป็นน้ำใต้ดินแล้วค่อย ๆ ปล่อยให้ไหลซึมออกสู่ลำธาร

การฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธาร หมายถึง การทำให้โครงสร้าง องค์ประกอบ รวมทั้งความหลากหลายของป่าต้นน้ำลำธารมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น

ฝายต้นน้ำลำธาร หมายถึง สิ่งก่อสร้างด้วยวัสดุต่าง ๆ ขวางหรือกั้นทางน้ำ ซึ่งปกติมักจะกั้นลำห้วยลำธารขนาดเล็กในบริเวณที่เป็นต้นน้ำ หรือพื้นที่ที่มีความลาดชันค่อนข้างสูง โดยให้สามารถกักตะกอนอยู่ได้และหากช่วงที่น้ำไหลแรงก็สามารถชะลอการไหลของน้ำให้ช้าลงและกักเก็บตะกอนไม่ให้ไหลลงไปทับถมลำน้ำตอนล่าง

การมีส่วนร่วมของกลุ่ม หมายถึง ขั้นตอนที่กลุ่มได้ร่วมกันระบุปัญหา พิจารณาตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติงานตามแผน และร่วมติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานตามแผน

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม หมายถึง เป็นการวิจัยที่ให้โอกาสแก่กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมในการแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญห โดยศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ทางเลือก ตัดสินใจและดำเนินการแก้ไขปัญหตามที่ได้เลือกไว้

องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท หมายถึง องค์กรพัฒนาเอกชนระดับท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชาวบ้านจากหมู่บ้านต่าง ๆ ส่วนมากเป็นชาวไทยภูเขาเผ่าลาหู่ในเขตอำเภอเชียงดาวที่ได้รับการดูแลช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐไม่ทั่วถึง มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือ

เกษตรกรผู้ยากไร้หรือผู้ด้อยโอกาสในการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณ เพื่อดำเนินโครงการเพื่อการเกษตรและปศุสัตว์ในชุมชนจากองค์การไฮเพอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย) และดำเนินการตามแนวทางการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน

องค์การไฮเพอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย) หมายถึง องค์การพัฒนาเอกชน ระหว่างประเทศที่ไม่แสวงหากำไร มุ่งเน้นการช่วยเหลือผู้ยากไร้และผู้ด้อยโอกาสผ่านกิจกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม โดยใช้การดำเนินงานตามแนวทางการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐานและการอบรมจุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวทางการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน หมายถึง แนวทางการพัฒนาชุมชนที่องค์การไฮเพอร์อินเตอร์เนชันแนล ทวีปเอเชียแปซิฟิกได้ใช้เป็นหลักในการทำงานและเป็นเงื่อนไขที่ทุกองค์กรที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนการดำเนินโครงการจากองค์การไฮเพอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย) ต้องใช้เป็นแนวทางดำเนินโครงการ มี 4 ขั้นตอนได้แก่

1. การจัดตั้งกลุ่มพึ่งพาตนเอง
2. การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่ม โดยใช้จุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
3. การมอบปัจจัยการผลิตภายใต้เงื่อนไขการส่งต่อของขวัญ
4. การเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม

จุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง ยุทธศาสตร์การทำงานที่สรุปบทเรียนจากการทำงานขององค์การไฮเพอร์ อินเตอร์เนชันแนล สาขาต่าง ๆ ทั่วโลก และใช้เป็นหลักในการดำเนินโครงการในทุกทวีปทั่วโลกด้วยเช่นกัน ประกอบด้วย 12 ข้อ ได้แก่

1. การส่งต่อของขวัญ
2. ความซื่อสัตย์และความรับผิดชอบ
3. การแบ่งปันและเอาใจใส่
4. ความยั่งยืนและการพึ่งพาตนเอง
5. การพัฒนาด้านการเลี้ยงสัตว์
6. โภชนาการและรายได้
7. ความจำเป็นและความเสมอภาค
8. บทบาทหญิงชายและสถาบันครอบครัว
9. การปรับปรุงสภาพแวดล้อม
10. การมีส่วนร่วมในทุกระดับ
11. การอบรมและการให้การศึกษา
12. สิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ค้นคว้าทำการตรวจเอกสารเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางประกอบการศึกษา ดังนี้

1. ทรัพยากรป่าไม้
2. แนวพระราชดำริในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้
3. ฝ่ายต้นน้ำลำธารตามพระราชดำริ
4. แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม
5. แนวคิดเรื่องกลุ่มและกระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม
6. แนวคิดเรื่องการพึ่งตนเอง
7. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม
8. องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท
9. แนวทางการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวม โดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน
10. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ทรัพยากรป่าไม้

ความหมายของป่าและประเภทของป่าไม้

การป่าไม้

“ป่า” ตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 หมายความว่า ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน (กรมป่าไม้, 2550: ระบบออนไลน์)

ป่าไม้ (forest) หมายถึง บริเวณที่มีต้นไม้ขึ้นปกคลุมหนาแน่นและมีพื้นที่กว้างขวางพอที่จะมีอิทธิพลต่อสภาพสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่น ลมฟ้าอากาศในบริเวณนั้น ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่หมดสิ้นสูญพันธุ์ไปได้ แต่ก็สามารถดำรงไว้หรือปรับปรุงให้อยู่ในสภาพเดิมได้ถ้ายังไม่สูญพันธุ์ไป (เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง, 2549: 15)

การป่าไม้ในประเทศไทยเริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยทรงสถาปนากรมป่าไม้ เมื่อ 18 กันยายน พ.ศ.2439 โดยจ้างผู้เชี่ยวชาญด้านการป่าไม้ชาวอังกฤษชื่อ นายเอ็ช สเตด เป็นอธิบดีคนแรก การศึกษาด้านวิชาการป่าไม้หรือวนศาสตร์ เริ่มเมื่อปี พ.ศ.2479 โดยการจัดตั้ง โรงเรียนป่าไม้

จังหวัดแพร่ ต่อมาเมื่อได้มีการสถาปนามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์เมื่อ พ.ศ.2486 จึงได้ยกฐานะเป็นวิทยาลัยวนศาสตร์ และเปลี่ยนมาเป็นคณะวนศาสตร์ในปัจจุบัน

ประเภทของป่า

ในประเทศไทยเราสามารถแบ่งประเภทของป่าออกได้เป็น 2 ประเภทด้วยกันได้แก่ ป่าไม่ผลัดใบ และป่าผลัดใบ

ป่าไม่ผลัดใบ (evergreen forest) ป่าประเภทนี้มีประมาณ 30% ของเนื้อที่ป่าทั้งประเทศ สามารถแบ่งย่อยออกไปได้อีก 7 ชนิด ดังนี้

1. ป่าดิบชื้น (moist evergreen or tropical rain forest)
2. ป่าดิบแล้ง (dry evergreen forest)
3. ป่าดิบเขา (hill evergreen forest)
4. ป่าสน (pine forest)
5. ป่าพรุ (swamp forest)
6. ป่าชายหาด (beach forest)
7. ป่าชายเลน (mangrove swamp forest)

ป่าผลัดใบ (deciduous forest) แบ่งได้ 2 ชนิด คือ

1. ป่าเบญจพรรณ (mixed deciduous forest)
2. ป่าแพะ ป่าแดง ป่าโคก หรือป่าเต็งรัง (deciduous dipterocarp forest)

ป่าไม่ผลัดใบ

เป็นลักษณะของป่าดงดิบทั่วไป มักเป็นป่าดิบ ประกอบด้วยพันธุ์ไม้มากมายหลายร้อยชนิด ต้นไม้ชั้นบนซึ่งส่วนใหญ่เป็นไม้ตระกูลยาง (dipterocarpaceae) มักมีลำต้นสูงตั้งแต่ 30 ถึง 50 เมตร และมีขนาดใหญ่มาก ถัดลงมาเป็นต้นไม้ขนาดเล็กและขนาดกลางซึ่งสามารถขึ้นอยู่ได้ร่มเงาของต้นไม้ใหญ่ได้ รวมทั้งต้นไม้ตระกูลปาล์ม (palmae) ชนิดต่าง ๆ พื้นป่ามักรกทึบและประกอบด้วยไม้พุ่ม ไม้ล้มลุก กระจ่าง หวาย ไม้ไผ่ต่าง ๆ บนลำต้นมีพันธุ์ไม้จำพวก epiphytes เช่น พวกเฟิร์นและมอส ขึ้นอยู่ทั่วไป เถาวัลย์ในป่าชนิดนี้มากกว่าในป่าชนิดอื่น ๆ ไม้พื้นล่าง (under-growth) ที่มีในป่าชนิดนี้มีไม้ไผ่ (bamboo) หลายชนิด เช่น ไผ่สอก (*Dendrocalamus brandisii* Kurz.) ไผ่เอื้อง (*Cephalostachyum virgatum* Kurz.) ไผ่ไร่หรือไผ่ (*Dinochloa maccllelandi* Labill.) เป็นต้น นอกจากนั้นก็มีไม้ตระกูลปาล์มต่าง ๆ เช่น ต่าหรือลูกชิด (*Arenga pinnata* Merr.) เต่าร้าง (*Caryota urens* Linn.) และคือ (*Livistona speciosa* Kurz.) เป็นต้น รวมทั้งเฟิร์นหรือกุศ เฟิร์นดินและหวาย (*Calamus* spp.)

ป่าดงดิบ เป็นป่าไม้ผลัดใบ เป็นป่าที่อยู่ในเขตที่มีมรสุมพัดผ่านอยู่เกือบตลอดทั้งปี มีปริมาณน้ำฝนมาก ดินมีความชื้นอยู่ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับที่ราบและที่เป็นภูเขาสูง มีกระจายอยู่ทั่วไปตั้งแต่ภาคเหนือไปถึงภาคใต้ ป่าดงดิบเมืองร้อนจะเกิดขึ้นได้ต้องมีสภาพภูมิอากาศค่อนข้างชื้น และฝนตกชุก ได้รับอิทธิพลของลมมรสุมอย่างมาก แบ่งย่อยตามสภาพความชุ่มชื้นและความสูงค่าของภูมิประเทศ ได้ดังนี้

ป่าดิบชื้น (tropical rain forest) มีอยู่ทั่วไปในทุกภาคของประเทศ มากที่สุดแถบชายฝั่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น รัชของ จันทบุรี และที่ภาคใต้ กระจายกระจายตามความสูงตั้งแต่ 0 - 100 เมตรจากระดับน้ำทะเล ซึ่งมีปริมาณน้ำฝนมากกว่าภาคอื่น ๆ ลักษณะทั่วไปมักเป็นป่ารกทึบ ประกอบด้วยพันธุ์ไม้มากมายหลายร้อยชนิด ต้นไม้ส่วนใหญ่เป็นวงศ์ยาง ไม้ตะเคียน กะบาก อบเชย จำปาป่า ส่วนที่เป็นพืชชั้นล่างจะเป็นพวกปาล์ม ไม้ ระกำ หวาย เฟิร์น มอส กกล้วยไม้ป่า นกกอนและเถาวัลย์ชนิดต่าง ๆ

ป่าดิบแล้ง (dry evergreen forest) มีอยู่ทั่วไปตามภาคต่าง ๆ ของประเทศ ตามที่ราบเรียบหรือตามหุบเขา มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 500 เมตร และมีปริมาณน้ำฝนระหว่าง 1,000-1,500 ม.ม. พันธุ์ไม้ที่สำคัญ เช่น ยางแดง มะค่าโมง เป็นต้น พื้นที่ป่าชั้นล่างจะไม่หนาแน่น และค่อนข้างโล่งเตียน

ป่าดิบเขา (hill evergreen forest) เป็นป่าที่อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลตั้งแต่ 1,000 เมตรขึ้นไป ส่วนใหญ่อยู่บนเทือกเขาสูงทางภาคเหนือ บางแห่งในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ที่อุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง และอุทยานแห่งชาติน้ำหนาว เป็นต้น มีปริมาณน้ำฝนระหว่าง 1,000-2,000 ม.ม. พืชที่สำคัญได้แก่ไม้วงศ์ก่อ เช่น ก่อสีเสียด ก่อตาหมู่น้อย อบเชย กำลังเสือโคร่ง เป็นต้น บางทีก็มีสนเขาขึ้นปะปนอยู่ด้วย ส่วนไม้พื้นล่างเป็นพวกเฟิร์น กกล้วยไม้ดิน มอสต่าง ๆ ป่าชนิดนี้มักอยู่บริเวณต้นน้ำลำธาร

ป่าสน (pine forest) มีกระจายอยู่เป็นหย่อม ๆ ตามภาคเหนือ เช่น จังหวัดเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง เพชรบูรณ์ และที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่จังหวัดเลย ศรีสะเกษ สุรินทร์ และ อุบลราชธานี มีอยู่ตามที่เขาและที่ราบบางแห่งที่มีระดับสูงจากน้ำทะเลตั้งแต่ 200 เมตรขึ้นไป บางครั้ง พบขึ้นปนอยู่กับป่าแดงและป่าดิบเขา ป่าสนมักขึ้นในที่ดินไม่อุดมสมบูรณ์ เช่น สันเขาที่ค่อนข้างแห้งแล้ง ประเทศไทยมีสนเขาเพียง 2 ชนิดเท่านั้น คือสนสองใบและสนสามใบ และพวก ก่อต่าง ๆ ขึ้นปะปนอยู่ พืชชั้นล่างมีพวกหญ้าต่าง ๆ

ป่าพรุ (fresh water swamp forest) คือป่าที่อยู่ตามที่ราบลุ่มมีน้ำขังอยู่เสมอ และตามริมฝั่งทะเลที่มีโคลนเลนทั่ว ๆ ไป ปริมาณน้ำฝนไม่น้อยกว่า 2,000 ม.ม. ต่อปี ป่าพรุหรือป่าบึงน้ำจืด

ป่าประเภทนี้อยู่ถัดจากชายฝั่งทะเลเข้ามา จะมีน้ำท่วมหรือชื้นและตลอดปี ดินมักเป็นทรายหรือโคลนตมพันธุ์ไม้ที่ขึ้นอยู่ เช่น ลำโพง กะเบาไม้ และกันเกรา เป็นต้น

ป่าชายเลน (mangrove swamp forest) ป่าชนิดนี้ขึ้นอยู่ตามชายฝั่งทะเลที่มีดินโคลนและน้ำทะเลท่วมถึง เช่น ตามชายฝั่งตะวันตก ตั้งแต่ระนองถึงสตูล แถบอ่าวไทยตั้งแต่สมุทรสงครามถึงตราด และจากประจวบคีรีขันธ์ลงไปถึงนราธิวาส ไม้ที่สำคัญ เช่น ไม้โกงกางใบเล็ก ไม้โกงกางใบใหญ่ และแสม เป็นต้น

ป่าชายหาด (beach forest) เป็นป่าที่มีอยู่ตามชายฝั่งทะเลที่เป็นดินกรวด ทรายและโคลนหินพันธุ์ไม้จะต่างจากที่ที่น้ำท่วมถึง ถ้าชายฝั่งเป็นดินทรายก็มีสนทะเล พืชชั้นล่างก็จะมีพวกตีนนก และพันธุ์ไม้เลื้อยอื่น ๆ อีกบางชนิด ถ้าเป็นกรวดหรือหินพันธุ์ไม้ที่ขึ้นส่วนใหญ่ก็เป็นพวกกระทิง และหูขวาง เป็นต้น

ป่าผลัดใบ

ป่าเบญจพรรณ (mixed deciduous forest) ป่าชนิดนี้มีอยู่ทั่วไปในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนภาคใต้ไม่ปรากฏว่ามีอยู่ ป่าชนิดนี้มักจะมีไม้สักขึ้นอยู่ปะปนอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะทางภาคเหนือและทางภาคกลางบางแห่ง ส่วนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีป่าเบญจพรรณอยู่น้อย ลักษณะของป่าเบญจพรรณโดยทั่วไปเป็นป่าโปร่ง ประกอบด้วยต้นไม้ขนาดกลางเป็นส่วนมาก พื้นที่ป่าไม่รกทึบมีไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ ขึ้นอยู่มาก ในฤดูแล้งต้นไม้ทั้งหมดจะพากันผลัดใบและมีไฟป่าไหม้อยู่ทั้งปี มีพันธุ์ไม้ขึ้นคละกัณมากชนิด เช่น ไม้สัก แดง ประคู้ ชิงชัน มะค่าโมง และตะแบก เป็นต้น พืชชั้นล่างก็มีพวกหญ้า พวกกก ไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ เช่น ไม้ไผ่รวก และไม้หนวล เป็นต้น

ป่าเต็งรัง (deciduous dipterocarp forest) ป่าชนิดนี้มีอยู่มากทางภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนภาคใต้และชายทะเลด้านตะวันออกเฉียงใต้ไม่ปรากฏว่ามีอยู่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีมากที่สุด คือประมาณ 70-80% ของป่าชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ในภาคนี้ทั้งหมด ป่าชนิดนี้มีอยู่ทั่วไปทั้งที่ราบและที่เขาสอง ดินมักเป็นทรายและลูกรัง ซึ่งจะมีสีค่อนข้างแดง ในบางแห่งจึงเรียกว่าป่าแดง ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีป่าขึ้นตามเนินที่เรียกว่าโคก จึงเรียกว่าป่าโคก ลักษณะป่าชนิดนี้เป็นป่าโปร่งมีต้นไม้ขนาดเล็กและขนาดกลางขึ้นอยู่กระจัดกระจาย พื้นที่ป่าไม่รกทึบ มีหญ้าชนิดต่าง ๆ และไม้ไผ่ขึ้นอยู่โดยทั่วไป พันธุ์ไม้ในป่านี้ได้แก่ เต็ง รัง พะยอม มะขามป้อม เป็นต้น (กรมป่าไม้, 2550: ระบบออนไลน์)

แนวพระราชดำริในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ [สำนักงาน กปร.], (2549: 8-19) ได้อธิบายถึงแนวคิดทฤษฎีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ทรงเข้าพระทัยในความจริงแห่งความสมดุลในธรรมชาติอย่างลึกซึ้งถึงสถานะของระบบธรรมชาติ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ปกป้องป่าในใจคน

การปกป้องป่าในใจคน คือ การปลูกป่าลงบนแผ่นดิน พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ความตอนหนึ่งว่า “...เจ้าหน้าที่ป่าไม้ควรปลูกต้นไม้ลงใจใจคนเสียก่อน แล้วคนเหล่านั้นก็จะพากันปลูกต้นไม้ลงบนแผ่นดินและรักษาต้นไม้ด้วยตนเอง...”

พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในงานปิดการสัมมนาการเกษตรภาคเหนือ ณ งานเกษตรภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2524 ความตอนหนึ่งว่า

...สภาพพื้นที่เดิมส่วนใหญ่ เป็นพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ แต่ราษฎรตัดไม้ทำลายป่าเพื่อใช้เป็นที่ดินทำกิน ทำไร่ ทำให้ป่ามีสภาพทรุดโทรมแห้งแล้ง ในการดำเนินงานของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จึงได้ดำเนินการฟื้นฟู โดยเริ่มจากทำความเข้าใจกับราษฎรให้รู้ถึงประโยชน์ของป่าและการอยู่ร่วมกับป่าอย่างพึ่งพาอาศัยกัน ระยะเวลาแรก ๆ ให้ราษฎรได้เข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกป่า จนกระทั่งราษฎรสามารถจัดตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์ป่าช่วยกันดูแลรักษาป่า สร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น การป้องกันตัดไม้ การเกิดไฟป่า ตลอดจนรู้จักนำพืชป่ามาบริโภคใช้สอย เช่น หวาย ถิ่นจี่ป่า ไม้ไผ่ ฯลฯ ดังเช่น โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยบางทรายตอนบนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดมุกดาหาร โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำแม่อาวอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดลำพูน...

2. การปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราชดำรัส เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2520 ณ สถานีหลวงพัฒนาชาวเขา จังหวัดเชียงใหม่ ความว่า

...เรื่องป่า 3 อย่าง คือ ไม้พิน ไม้ผล ไม้สร้างบ้าน ประชาชนมีความรู้ทั้งคนที่อยู่บนภูเขาทั้งคนที่อยู่ในที่ราบ เขามีความรู้ เขาทำงานมาตั้งหลายชั่วคนแล้ว เขาทำกันอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด เขารู้ว่าตรงไหนควรจะทำกิจกรรม เขารู้ว่าที่ไหนควรจะทำไร่ ไร่แต่ที่เสียไปเพราะว่าพวกที่ไม่รู้เรื่อง ไม้ได้ทำมานานแล้ว ทั้งนามานานแล้ว ทั้งกิจกรรมมานานแล้วก็ไม่รู้เรื่อง แล้วก็มาอยู่ในที่ที่มีความสะดวกก็เลยทำให้เชื่อว่าชีวิตมันเป็นไปได้โดยที่ทำการกิจกรรมที่ถูกต้อง...

และทรงได้อธิบายเพิ่มเติมว่า

...การปลูกป่า ถ้าให้ราษฎรมีประโยชน์ให้เขาอยู่ได้ให้ใช้วิธีปลูกไม้ 3 อย่าง แต่มีประโยชน์ 4 อย่าง คือ ไม้ใช้สอย ไม้กินได้ ไม้เศรษฐกิจ โดยปลูกรองรับการชลประทาน ปลูกรับซับน้ำและปลูกอุดช่องโหลตามร่องห้วยโดยรับน้ำฝนอย่างเดียว ประโยชน์ที่ 4 คือได้ระบบอนุรักษ์ดินและน้ำ...

3. การปลูกป่าทดแทน

...การปลูกป่าทดแทนจะต้องทำอย่างมีแผน โดยการดำเนินการไปพร้อมกับการพัฒนาชาวเขา ในการนี้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ชลประทานและฝ่ายเกษตรจะต้องร่วมกันสำรวจต้นน้ำในบริเวณพื้นที่รับผิดชอบเพื่อวางแผนปรับปรุงต้นน้ำและพัฒนาอาชีพราษฎรได้อย่างถูกต้องสำหรับต้นไม้ที่ปลูกทดแทน ป่าไม้ที่ถูกทำลายนั้นควรใช้ไม้โตเร็วที่มีประโยชน์หลาย ๆ ทาง กระจายไป และควรปลูกพืชคลุมแนวร่องน้ำต่าง ๆ เพื่อยึดผิวดินและให้เก็บรักษาความชุ่มชื้น นอกจากนั้นจะต้องสร้างฝายเล็กเพื่อหนูนน้ำส่งไปตามเหมืองไปใช้ในพื้นที่เพาะปลูก 2 ด้าน ซึ่งจะทำให้ น้ำค่อย ๆ แผ่ขยายออกไปทำความชุ่มชื้นให้บริเวณนั้นด้วย ในการนี้จะต้องอธิบายให้แก่ราษฎรว่าการที่ปริมาณน้ำตามแหล่งน้ำธรรมชาติลดลงนั้นก็เพราะมีการทำลายป่าต้นน้ำโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์...

3.1 การปลูกป่าทดแทนตามไหล่เขา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ.

...การปลูกป่าทดแทนตามไหล่เขา จะ ต้องปลูกต้นไม้หลาย ๆ ชนิด เพื่อให้ได้ประโยชน์เอนกประสงค์ คือ มีทั้งไม้ผลไม้อำเภอสระเมิง จังหวัดเชียงใหม่ สำหรับทำฟืนซึ่งราษฎรจำเป็นต้องใช้ประจำซึ่งเมื่อตัดไปใช้แล้วก็ปลูกทดแทนเพื่อหมุนเวียนทันที...

3.2 การปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม

พระราชดำรัส เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2520 ณ โครงการพัฒนาและปรับปรุงพื้นที่เกษตรกรรมชาวเขาบ้านเลา อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ความว่า

...ปลูกต้นไม้ชนิดโคเรว้คลุมแนวร่องน้ำเสียก่อนเพื่อให้ความชุ่มชื้นค่อย ๆ ทวีขึ้น และแผ่ขยายกว้างออกไปทั้งสองข้างร่องน้ำ อันจะทำให้ต้นไม้งอกงามขึ้น และจะมีส่วนช่วยป้องกันไฟป่า ซึ่งจะเกิดขึ้นง่ายหากป่าขาดความชุ่มชื้น ส่วนต้นไม้ที่จะปลูกจะต้องมีทั้งต้นไม้คลุมแหล่งน้ำ ต้นไม้ยึดดิน ไม้ผล ต้นไม้ใช้ทำฟืน ต้นไม้ใช้ในการก่อสร้างตลอดจนต้นไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ประโยชน์ได้อย่างเอนกประสงค์...

4. การปลูกป่าต้นน้ำ

พระราชดำรัส วันที่ 14 เมษายน พ.ศ.2520 ณ พื้นที่อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี ความว่า

...การที่จะมีต้นน้ำลำธารไปชั่วกาลนานนั้นสำคัญอยู่ที่การรักษาป่าและปลูกป่าบริเวณต้นน้ำ ซึ่งเป็นยอดเขาและเนินสูงชัน ต้องมีการปลูกป่าโดยไม้ยืนต้น และปลูกไม้พุ่ม ซึ่งไม้พุ่มนั้นราษฎรสามารถตัดไปใช้ได้ แต่ต้องมีการปลูกป่าทดแทนเป็นระยะ ส่วนไม้ยืนต้นนั้นจะช่วยให้อากาศมีความชุ่มชื้น เป็นขั้นตอนหนึ่งของระบบการให้ฝนตกแบบธรรมชาติ ทั้งยังช่วยยึดดินบนเขาไม่ให้พังทลายเมื่อเกิดฝนตกอีกด้วย ซึ่งถ้ารักษาสภาพป่าไว้ให้ดีแล้ว ท้องถิ่นก็จะมีน้ำไว้ชั่วกาลนาน...

5. การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก

พระราชดำรัส เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2537 ความว่า “...ที่ป่านั้นไว้ 5 ปี ตรงนั้นไม่ต้องไปทำอะไรเลย แค่ป่าเจริญเติบโตเป็นป่าสมบูรณ์โดยไม่ต้องปลูกสักคันเดียว คือว่าการปลูกป่า นั้น สำคัญอยู่ที่ปล่อยให้เขาขึ้นเอง...”

กลยุทธ์การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกเป็นไปตามหลักการกฎธรรมชาติ (natural reforestation) อาศัยระบบวงจรป่าไม้และการทดแทนตามธรรมชาติ (natural succession) คือการปรับสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเติบโตของต้นไม้และควบคุมไม่ให้มีคนเข้าไปตัดไม้ ไม่มีการรบกวนเหยียบย่ำต้นไม้เล็ก ๆ เมื่อทิ้งไว้ช่วงระยะเวลาหนึ่ง พืช ภูเขาไม้ พันธุ์ไม้ต่าง ๆ จะสามารถค่อย ๆ เจริญเติบโต แดกหน่อแตกกอ และขยายพันธุ์พื้นตัวขึ้น ทำให้ระบบนิเวศของสิ่งมีชีวิตเริ่มเกิดขึ้น และเกื้อกูลกัน ต้นไม้เล็ก ๆ สามารถคลุมดินไว้ให้เกิดความชุ่มชื้น ไม้ยืนต้นก็สามารถเติบโตให้ร่มเงาช่วยปกป้องชะลอกการระเหยอย่างรวดเร็วของน้ำในดิน พืชเล็กและไม้ใหญ่ก็สามารถเจริญเติบโตควบคู่กันไปได้

ฝายต้นน้ำลำธารตามแนวพระราชดำริ

ฝายต้นน้ำ หรือฝายต้นน้ำลำธาร หรือฝายกั้นน้ำ หรือฝายชะลอกความชุ่มชื้น คือสิ่งเดียวกัน เรียกด้วยภาษาอังกฤษว่า Check Dam คือสิ่งก่อสร้างขวางหรือกั้นทางเดินของลำน้ำ ซึ่งปกติมักจะกั้นลำห้วยลำธารขนาดเล็กในบริเวณที่เป็นต้นน้ำหรือพื้นที่ที่มีความลาดชันสูงให้สามารถกักตะกอนอยู่ได้ และหากช่วงที่น้ำไหลแรงก็สามารถชะลอกการไหลของน้ำให้ช้าลง และกักเก็บตะกอนไม่ให้ไหลลงไปทับถมลำน้ำตอนล่างซึ่งเป็นวิธีการอนุรักษ์ดินและน้ำได้มากวิธีการหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระราชทานคำอธิบายว่าการปลูกป่าทดแทนพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกทำลายนั้น “...จะต้องสร้างฝายเล็กเพื่อหมุนน้ำส่งไปตามเหมือง ไปใช้ในพื้นที่เพาะปลูกทั้งสองด้าน ซึ่งจะให้ค่อย ๆ แผ่ขยายออกไปทำความชุ่มชื้นในบริเวณนั้นด้วย...”

รูปแบบและลักษณะ Check Dam นั้น ได้มีพระราชดำรัส ความตอนหนึ่งว่า

...ให้พิจารณาดำเนินการสร้างฝายราคาประหยัด โดยใช้วัสดุราคาถูกและหาง่ายในท้องถิ่น เช่น แบบหินทิ้ง คลุมด้วยตาข่าย ปิดกั้นร่องน้ำกับลำธารขนาดเล็กเป็นระยะ ๆ เพื่อใช้เก็บกักน้ำและตะกอนดินไว้บางส่วนโดยน้ำที่กักเก็บไว้จะซึมเข้าไปในดินทำให้ความชุ่มชื้นแผ่ขยายออกไปทั้งสองข้างต่อไปจะสามารถปลูกพันธุ์ไม้ป้องกันไฟ พันธุ์ไม้โตเร็วและพันธุ์ไม้ไม่ทิ้งใบเพื่อฟื้นฟูพื้นที่ต้นน้ำลำธารให้มีสภาพเขียวชุ่มชื้นเป็นลำดับ...

การก่อสร้าง Check Dam นั้น ได้มีพระราชดำริเพิ่มเติมในรายละเอียดดังข้อความ
ตอนหนึ่งว่า

...สำหรับ Check Dam ชนิดป้องกันไม่ให้ทรายไหลลงไปในอ่างใหญ่ จะ
ต้องทำให้ดีและลึกเพราะทรายลงมากจะกักเก็บไว้ ถ้าน้ำคั้นทรายจะข้ามไป
ลงอ่างใหญ่ได้ ถ้าเป็น Check Dam สำหรับรักษาความชุ่มชื้นไม่จำเป็นต้อง
ขุดลึกเพียงแต่กักน้ำให้ลงไปในดิน แต่แบบกับทรายนี้จะต้องทำให้ลึกและ
ออกแบบอย่างไรไม่ให้น้ำลงมาแล้วไล่ทรายออกไป...

การพิจารณาสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นเพื่อสร้างระบบวงจรน้ำเก่าป่าไม้ให้เกิด
ประโยชน์สูงสุดนั้นทรงมีแนวพระราชดำริว่า

... ให้ดำเนินการสำรวจหาทำเลสร้างฝายคั้นน้ำลำธารในระดับที่สูงใกล้
บริเวณยอดเขามากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ลักษณะของฝายดังกล่าว
จำเป็นต้องออกแบบใหม่ เพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ปริมาณน้ำหล่อ
เลี้ยงและประดับประคองกล้าไม้พันธุ์ที่แข็งแรงและโตเร็วที่ใช้ปลูก
ซ่อมแซมในป่าแห้งแล้งอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง โดยการจ่ายน้ำออกไป
รอบ ๆ ตัวฝายจนสามารถตั้งตัวได้...

ประเภทของ Check Dam นั้น ทรงแยกออกเป็น 2 ประเภทดังพระราชดำรัส คือ “...
Check Dam มี 2 อย่างชนิดหนึ่งสำหรับให้ความชุ่มชื้น รักษาความชุ่มชื้น อีกอย่างสำหรับป้องกันมิ
ให้ทรายลงไปในอ่างใหญ่...”

จึงอาจกล่าวได้ว่า Check Dam นั้นประเภทแรกคือฝายคั้นน้ำลำธารหรือฝายชะลอ
ความชุ่มชื้น ส่วนประเภทที่สองนั้นเป็นฝายคักตะกอนนั่นเอง

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระราชทานพระราชดำรัสซึ่งเป็น
แนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับฝายคั้นน้ำลำธาร (Check Dam) ในพื้นที่ต่าง ๆ ดังนี้ พระราชดำรัส
เมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ.2521 ณ อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ความว่า

... สำหรับต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ในบริเวณสองข้างลำห้วยจำเป็นต้องรักษาไว้ให้ดี
เพราะจะช่วยเก็บรักษาความชุ่มชื้นไว้ ส่วนตามร่องน้ำและบริเวณที่น้ำซบ
ก็ควรสร้างฝายขนาดเล็กกั้นน้ำไว้ในลักษณะฝายชุ่มชื้น แม้จะมีจำนวน

น้อยก็ตาม สำหรับแหล่งน้ำที่มีปริมาณน้ำมาก จึงสร้างฝายเพื่อผันน้ำลงมา
ใช้ในพื้นที่เพาะปลูก...

พระราชดำรัสเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2527 ณ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้
ซึ่งมีสภาพแห้งแล้ง โดยเร่งด่วน โดยทดลองใช้วิธีการใหม่ เช่น

...วิธีการผันน้ำออกจากอ่างเก็บน้ำในระดับบนลงไปตามแนวร่องน้ำต่าง ๆ
เพื่อช่วยให้ความชุ่มชื้นค่อย ๆ แผ่ขยายตัวออกไป สำหรับน้ำส่วนที่เหลือก็
จะไหลลงอ่างเก็บน้ำในระดับต่ำลง ไป เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ทางการ
เกษตรกรรมต่อไป ในการนี้ควรเริ่มปลูกป่าทดแทนตามแนวร่องน้ำซึ่งมี
ความชุ่มชื้นมากกว่าบริเวณต้นเขา ซึ่งจะให้เห็นผลโดยเร็ว นอกจากนี้ยัง
เป็นการประหยัดกล้าไม้และปลอดภัยจากไฟป่าด้วย เมื่อร่องน้ำดังกล่าว มี
ความชุ่มชื้นเพิ่มขึ้นตามลำดับต่อไปก็ควรสร้างฝายต้นน้ำเป็นระยะ ๆ เพื่อ
ค่อย ๆ เก็บกักน้ำไว้แล้วส่งต่อท่อไม้ไผ่ส่งน้ำออกทั้งสองฝั่งร่องน้ำ อันเป็น
การช่วยแผ่ขยายแนวความชุ่มชื้นออกไปตลอดแนวร่องน้ำ...

พระราชดำรัส วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ.2532 ณ คอยอ่างขาง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่
“...ควรสร้างฝายลำธารตามร่องน้ำเพื่อช่วยชะลอกระแส น้ำและเก็บกักน้ำสำหรับสร้างความชุ่มชื้น
ให้กับบริเวณต้นน้ำ...”

ฉะนั้นจะเห็นว่าการก่อสร้างฝายต้นน้ำลำธารหรือ Check Dam จึงเป็นแนวทางหรือ
วิธีหนึ่งในการฟื้นฟูสภาพป่าไม้บริเวณต้นน้ำลำธารเพื่อคืนความอุดมสมบูรณ์ และทำให้เกิดความ
หลากหลายด้านชีวภาพ (bio diversity) แก่สังคมพืชและสัตว์

ความสำคัญของฝายต้นน้ำลำธาร

การพัฒนาแหล่งน้ำโดยการจัดทำฝายต้นน้ำลำธารเป็นการพัฒนาแหล่งน้ำบริเวณ
พื้นที่ต้นน้ำลำธารด้วยการชะลอความเร็วของกระแส น้ำที่ไหลด้วยวิธีการเก็บกักน้ำไว้ตามลำห้วย
ธรรมชาติเป็นตอน ๆ เพื่อที่น้ำจะได้มีโอกาสไหลซึมลงไปที่เก็บสะสมอยู่ในดินให้มากที่สุดตามร่อง
น้ำและลำธารต่าง ๆ ในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำลำธาร

ฝายต้นน้ำลำธาร ส่วนใหญ่จะมีขนาดความสูงไม่มากนัก มีรูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมู มีส่วนลาดเทของอาคารทางด้านท้ายน้ำแบบราบกว่า ส่วนลาดเททางด้านเหนือน้ำ ฝายที่สร้างขึ้นในแต่ละท้องถิ่นอาจมีความมั่นคงแข็งแรง และมีอายุการใช้งานได้มากน้อยแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง ฝายที่ราษฎรสร้างขึ้นในภาคเหนือบางแห่งจะมีอายุการใช้งานได้ไม่มากนัก เพราะใช้วัสดุราคาถูกและหาง่ายในท้องถิ่น เช่น กิ่งไม้ ใบไม้ ไม้ไผ่ เสาไม้ ทราบและกรวด เป็นต้น การวางเสาไม้ต่อกันยาวตามลำน้ำให้เป็นแถว ๆ ตลอดความกว้างของลำน้ำแล้ว สลับกันวางตามลำน้ำเป็นแถว ๆ เป็นคอกสูงเล็ก ลดหลั่นกันเป็นรูปฝายตามที่ต้องการ ทั้งหินขนาดต่าง ๆ พร้อมทั้งกรวดและทรายลงไปในคอกจนเต็ม ทำให้ฝายแบบนี้มีความแข็งแรงและมั่นคงถาวรยิ่งขึ้น ส่วนฝายที่ใช้วัสดุที่มีความคงทนถาวรเป็นหลัก ได้แก่ หิน ซีเมนต์ คอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นต้น จะต้องคำนวณออกแบบกำหนดสัดส่วนของฝายให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและให้เหมาะสมกับปริมาณน้ำที่จะมีมากที่สุดที่ลำน้ำให้ผ่านไปได้โดยปลอดภัย ต้องก่อสร้างให้ถูกวิธีและประณีตที่สุด

นอกจากนี้ความสำคัญของฝายต้นน้ำลำธารนอกจากจะช่วยชะลอการไหลของน้ำแล้ว ฝายต้นน้ำลำธารยังมีความสำคัญในด้านอื่น ๆ อีก เช่น

1. ลดความรุนแรงของกระแสน้ำในลำห้วย
2. ช่วยลดการพังทลายของดิน
3. ช่วยลดสัมประสิทธิ์การไหลของน้ำท่า (runoff coefficient) ซึ่งนำไปสู่การแก้ปัญหาหน้าท่วมและน้ำแล้งในพื้นที่ตอนล่าง ซึ่งมักเป็นพื้นที่เมืองและพื้นที่เกษตรกรรมได้

รูปแบบของฝายต้นน้ำลำธาร

ตามแนวพระราชดำริในการก่อสร้างฝายต้นน้ำลำธารเพื่อสร้างความชุ่มชื้น เก็บกักน้ำ ดักตะกอนดิน ซึ่งหากสามารถเก็บกักน้ำได้ปริมาณมากพอก็สมควรจะกระจายน้ำออกไปรอบ ๆ พื้นที่บริเวณฝาย เพื่อสร้างความชุ่มชื้นให้กับพื้นที่ต้นน้ำ ดังนั้นในการก่อสร้างฝายต้นน้ำลำธารแต่ละชนิดจึงมีวัตถุประสงค์และความเหมาะสมของพื้นที่ที่แตกต่างกันออกไปด้วย

รูปแบบของฝายต้นน้ำลำธารหรือ Check Dam ตามแนวพระราชดำริ มี 3 รูปแบบคือ

1. ฝายต้นน้ำลำธารแบบท้องถิ่นเบื้องต้นหรือที่เรียกกันว่า “ฝายแมว” เป็นการก่อสร้างด้วยวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ เช่น กิ่งไม้ และท่อนไม้ ส้มขอนนอนไพร ขนบด้วยก้อนหินขนาดต่าง ๆ ในลำห้วยเป็นการก่อสร้างแบบง่าย ๆ ก่อสร้างในบริเวณตอนบนของลำห้วยหรือร่องน้ำซึ่งจะ

สามารถดักตะกอน ชะลอการไหลของน้ำ และเพิ่มความชุ่มชื้นบริเวณฝายได้เป็นอย่างดี วิธีการนี้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายน้อยมากหรืออาจจะไม่มีค่าใช้จ่ายเลย นอกจากแรงงานเท่านั้น

การก่อสร้างฝายคั่นน้ำลำธาร แบบท้องถิ่นเบื้องต้นสามารถทำได้หลายวิธี เช่น

- 1.1 ก่อสร้างด้วยท่อนไม้ขนาดด้วยหิน
- 1.2 ก่อสร้างด้วยท่อนไม้ขนาดด้วยถุงบรรจุหินหรือทราย
- 1.3 ก่อสร้างด้วยคอกหมูแกนดินอัดขนาดด้วยหิน
- 1.4 ก่อสร้างแบบเรียงด้วยหินแบบง่าย
- 1.5 ก่อสร้างแบบคอกหมูหินทิ้ง
- 1.6 ก่อสร้างแบบคอกหมูถุงทรายซีเมนต์
- 1.7 ก่อสร้างแบบหลักคอนกรีตหินทิ้ง
- 1.8 ก่อสร้างแบบถุงทรายซีเมนต์
- 1.9 ก่อสร้างแบบคันดิน
- 1.10 ก่อสร้างแบบหลักไม้ไผ่สานขัดกันอันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน

2. ฝายคั่นน้ำลำธารแบบเรียงด้วยหินก่อนข้างถาวร ก่อสร้างด้วยการเรียงหินเป็นผนังกันน้ำ ก่อสร้างบริเวณตอนกลางและตอนล่าง ลำห้วยหรือร่องน้ำจะสามารถดักตะกอนและเก็บกักน้ำในช่วงฤดูแล้งได้เป็นบางส่วน

3. ฝายคั่นน้ำลำธารแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นการก่อสร้างแบบถาวร ส่วนมากจะดำเนินการบริเวณตอนปลายของลำห้วย หรือร่องน้ำจะสามารถดักตะกอน และเก็บกักน้ำในช่วงฤดูแล้งได้ดี ค่าก่อสร้างจะมีราคาค่อนข้างสูงกว่าแบบอื่น ๆ

ประโยชน์ของฝายคั่นน้ำลำธาร

1. ช่วยเก็บกักน้ำชะลอไว้ให้อยู่บนพื้นผิวดิน ได้นานขึ้น น้ำมีเวลาซึมผ่านผิวดินลงสู่ใต้ดิน (infiltration) มากขึ้น ดินสามารถเก็บ (อุ้ม) น้ำไว้ได้
2. ช่วยลดความรุนแรงของการเกิดไฟฟ้า เนื่องจากการกระจายความชุ่มชื้นมากขึ้น สร้างระบบการควบคุมไฟฟ้าด้วยแนวป้องกันไฟฟ้าเปียก (wet fire break)
3. ช่วยลดการชะล้างพังทลายของดินและลดความรุนแรงของกระแสน้ำในลำห้วย ทำให้ระยะเวลาการไหลของน้ำเพิ่มมากขึ้น ความชุ่มชื้นมีเพิ่มขึ้นและแผ่กระจายความชุ่มชื้นออกไปเป็นวงกว้างในพื้นที่ทั้งสองฝั่งของลำห้วย

4. ช่วยกักเก็บตะกอนและวัสดุต่าง ๆ ที่ไหลลงมากับน้ำในลำห้วยได้ดี เป็นการช่วยยืดอายุแหล่งน้ำตลิ่งล่างให้คืนเงินช้าลง คุณภาพของน้ำมีตะกอนปะปนน้อยลง
5. ช่วยเพิ่มความหลากหลายทางด้านชีวภาพให้แก่พื้นที่
6. ทำให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ และเป็นแหล่งน้ำเพื่ออุปโภคบริโภคของมนุษย์และสัตว์ป่าต่าง ๆ ตลอดจนมีน้ำใช้เพื่อการเกษตรกรรม (ประดับ กลัดเข็มเพชร, 2548: 5-9)

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม

ความหมายของการมีส่วนร่วม

อาทรพันธ์ จันทร์สว่าง (2522: 19) ได้อธิบายถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นผลมาจากการเห็นพ้องต้องกันในเรื่องของความต้องการและทิศทางการเปลี่ยนแปลงที่ความเห็นต้องกันนั้นจะต้องมีมากพอจนเกิดความริเริ่มโครงการเพื่อการนั้น ๆ คนเราสามารถรวมกันได้โดยผ่านองค์กร ดังนั้นองค์กรจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่ต้องการได้

ปรัชญา เวสารัชช (2538: 3-5) ได้ขยายความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชน ว่า ต้องครอบคลุมประเด็นดังต่อไปนี้ คือ

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนที่ครอบคลุมถึงการสร้างโอกาสที่เอื้อให้สมาชิกทุกคนของชุมชนและสังคม ได้ร่วมกิจกรรมซึ่งนำไปสู่กระบวนการพัฒนาและเอื้อให้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาให้เท่าเทียมกัน
2. การมีส่วนร่วมของประชาชนสะท้อนของการเข้าไปเกี่ยวข้องโดยความสมัครใจ และเป็นประชาธิปไตยในการตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมาย นโยบาย วางแผน ดำเนินโครงการ และแบ่งสรรประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน
3. การมีส่วนร่วมเป็นการเชื่อมโยงระหว่างส่วนที่ประชาชนลงแรงและทรัพยากร เพื่อการพัฒนาที่ประโยชน์ที่ได้รับจากการลงทุนลงแรง
4. ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจผิดแผกแตกต่างกันไปตามสภาพเศรษฐกิจของประเทศ นโยบายและโครงสร้างการบริหาร รวมทั้งลักษณะทางเศรษฐกิจของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนมิได้เป็นเพียงเทคนิควิชาการ แต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดกระบวนการเพื่อพัฒนาที่มุ่งเอื้อประโยชน์ต่อส่วนรวม

เจริญ ภัตตะ (2540: 1) ได้กล่าวถึงความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 4 ประการคือ

1. การที่กลุ่มของประชาชนหรือขบวนการของประชาชนซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเป็นผู้ที่อยู่นอกวงการบริหารราชการ ได้เพิ่มความสามารถในการควบคุมทรัพยากรและสถาบันต่างๆ ตามสถานะสังคมที่เป็นอยู่
2. การที่ประชาชนหรือกลุ่มชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการและควบคุมการใช้ การกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม การมีส่วนร่วมของประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง
3. กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ไขปัญหาของตนเอง ร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม สนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง
4. กระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาสและได้ใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกรู้สึกคิด แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขามี แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ แสดงออกซึ่งปัญหาที่กำลังเผชิญ แสดงวิธีการแก้ปัญหาและลงมือปฏิบัติโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

รูปแบบและขั้นตอนการมีส่วนร่วม

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2527: 10) ได้สรุปขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 4 ขั้นตอนด้วยกันคือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2527: 6-7) ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. ร่วมทำการศึกษาค้นหาว่าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดถึงความต้องการของชุมชน

2. ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน
3. ร่วมวางแผนหรือแผนงาน โครงการ กิจกรรม เพื่อขจัดและแก้ปัญหาและสนองความต้องการของประชาชน
4. ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนา ให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
6. ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการชุมชนตามขีดความสามารถของตนเอง และของหน่วยงาน เช่น ร่วมสละแรงงาน วัสดุ เงิน และเวลา เป็นต้น
7. ร่วมปฏิบัติงานตามนโยบายแผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายตามที่วางไว้
8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ทำได้ ทั่วทั้งโดยเอกชน และรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป
9. ร่วมรับผลประโยชน์ซึ่งอาจจะเป็นวัตถุทางสังคมหรือทางส่วนตัว
 อคิน รพีพัฒน์ (2527: 101) ได้สรุปรูปแบบหรือขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการพัฒนาไว้เป็น 4 ขั้นตอนคือ

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุของปัญหาของประชาชน ขั้นตอนนี้เป็นส่วนแรกที่สำคัญที่สุด เพราะถ้าประชาชนยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาและค้นหาสาเหตุของปัญหาด้วยตัวเอง กิจกรรมต่าง ๆ ที่ตามมาก็ไร้ประโยชน์ เพราะประชาชนเป็นผู้อยู่กับปัญหาและรู้จักปัญหาของตนเองดีที่สุด แต่ประชาชนย่อมจะมองปัญหาของตนเองไม่ชัดเจนจนกว่าจะมีคนเข้ามาช่วยให้เขาวิเคราะห์ถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหาเขาให้เด่นชัดยิ่งขึ้น เจ้าหน้าที่จึงควรจะมีหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นกระจกเงาผู้คอยสะท้อนภาพ ผู้คอยชักให้ประชาชนมองเห็นภาพของปัญหาและวิเคราะห์ปัญหาด้วยตัวเอง

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม การวางแผนการดำเนินกิจกรรมมีความสำคัญ หากเจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาต้องการแต่ผลงานการพัฒนาวัตถุให้เสร็จสิ้นโดยฉับไว ก็จะดำเนินการวางแผนเสียด้วยตนเอง อาจมีความยากลำบากที่จะผลักดันให้เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาทำหน้าที่เป็นแต่เพียงเพื่อนประชาชนในการช่วยกันวางแผน เพราะประชาชนโดยทั่วไปมีการศึกษาน้อย แต่ถ้าไม่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมขั้นตอนนี้ โอกาสที่ประชาชนจะได้รับการศึกษาและพัฒนาตนเองในการวางแผนดำเนินงานก็จะหมดไป

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน ถึงแม้ประชาชนจะยากจน และขาดแคลนทรัพยากรแต่ประชาชนก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงานได้ เพราะจากประสบการณ์การทำงานในชุมชนอย่างน้อยประชาชนก็มีแรงงานของตนเองเป็นขั้นต่ำที่จะเข้าร่วมได้จะมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ระวังรักษาและหวงแหนกิจกรรมนั้น ๆ ความเสียหายก็จะไม่เกิดขึ้น นอกจากนั้นการร่วมปฏิบัติงานด้วยตนเองทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิด และเมื่อเห็นประโยชน์ก็สามารถจะดำเนินกิจกรรมนั้นด้วยตนเองต่อไปได้

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญ เพราะถ้าหากการติดตามและประเมินผลขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน แต่ดำเนินการโดยบุคคลภายนอก ประชาชนย่อมจะไม่ได้ประเมินด้วยตนเองว่างานที่ทำไปนั้นได้รับผลดีหรือได้รับประโยชน์อย่างไรหรือไม่ หรือหากมีบุคคลภายนอกมาร่วมประเมินผลด้วยก็จะได้รับประโยชน์มากขึ้น

นำชัย ทนุผล (2529 อ้างใน สุภณา ไชยรังสินันท์, 2547: 15-16) ได้สรุปแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ประชาชนไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการระบุปัญหาและสาเหตุของปัญหา ในขั้นตอนนี้มีความสำคัญที่สุด เพราะถ้าประชาชนไม่มีบทบาทในการระบุปัญหา และความต้องการแล้ว โครงการต่าง ๆ ที่ออกมาก็จะไร้ประโยชน์ ดังนั้นถ้าประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการระบุปัญหา และวิเคราะห์ปัญหาด้วยตัวเองแล้ว โครงการที่วางไว้ก็จะดำเนินการสู่เป้าหมายได้ง่าย

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เป็นขั้นตอนต่อไปในการให้ชุมชนเข้ามามีบทบาท โดยมีนักพัฒนาหรือผู้มีความรู้ร่วมในการวางแผนด้วย เพื่อคอยให้คำแนะนำ หรือช่วยกำหนดทางเลือกในการแก้ปัญหา แต่มิใช่ว่าบุคคลเหล่านี้เป็นผู้วางแผนเสียเอง การที่ประชาชนเข้าร่วมในการตัดสินใจหาแนวทางแก้ไขปัญหาและการดำเนินกิจกรรม จะมีผลทำให้เกิดความรู้สึกของการเป็นเจ้าของ และกิจกรรมเหล่านั้นจะนำมาซึ่งความร่วมมือร่วมใจ

3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนปฏิบัติงาน เมื่อประชาชนเกิดความรู้สึกของการเป็นเจ้าของ ผลที่ตามมาคือการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมที่วางไว้

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล ในขั้นตอนนี้ทำให้ประชาชนได้ประเมินว่าผลงานที่ตัวเองดำเนินไปนั้น ได้รับผลดีหรือได้รับผลประโยชน์มากน้อยเพียงไรและอุปสรรคต่าง ๆ ที่ได้รับจากการดำเนินงานนั้น ทำให้รู้แจ้งว่ากิจกรรมที่ทำไปนั้นดีหรือไม่อย่างไร และสามารถนำไปใช้ในการวางแผนอื่น ๆ ในโอกาสต่อไปได้

นอกจากนี้ยังมีข้อแนะนำว่าขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรมแม้ว่ามีความสำคัญมาก แต่มักประสบปัญหาในเรื่องระดับการมีส่วนร่วม คือประชาชนขาดความรู้

ความเข้าใจในวิธีการ จึงมอบหมายให้นักพัฒนาเป็นผู้ดำเนินขั้นตอนนี้เอง ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาถึงรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ในหลาย ๆ แบบ ซึ่งได้เรียบเรียงรูปแบบต่าง ๆ ไว้ได้ดังนี้

รูปแบบที่ 1 ประชาชนส่วนน้อยหรือไม่มีเลยในกระบวนการมีส่วนร่วม

ผู้ดำเนินการวางแผน จะมาจากกลุ่มที่มีการศึกษา ที่ถูกแต่งตั้งโดยผู้มีอำนาจนอกชุมชน มีอำนาจหน้าที่อย่างถูกต้องตามกฎหมายในการวางแผนและดำเนินการ โดยผ่านบุคคลชั้นสูง

รูปแบบที่ 2 ประชาชนในท้องถิ่นจะเข้ามามีส่วนร่วมน้อย แม้ว่าจะมีการกระตุ้นให้เข้ามามีส่วนร่วมในรูปของผลตอบแทน

ผู้ดำเนินการวางแผน เป็นผู้นำท้องถิ่นถูกแต่งตั้งโดยรัฐบาล มีอำนาจหน้าที่อย่างถูกต้องตามกฎหมายในการวางแผนและดำเนินการ โดยผ่านบุคคลชั้นสูงและมีปัจจัยในการดำเนินการจากภายนอก

รูปแบบที่ 3 ประชาชนในท้องถิ่นจะเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แต่พวกเขาจะเข้ามามีส่วนร่วมแบบฉาบฉวยเท่านั้น

ผู้ดำเนินการวางแผน เป็นผู้วางแผนจากภายนอกแต่มีการปรึกษากับกลุ่มชาวบ้าน มีอำนาจหน้าที่ถูกต้องตามกฎหมายในการวางแผน โดยทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่าพวกเขาได้ให้คำแนะนำปรึกษากับผู้วางแผนแล้ว

รูปแบบที่ 4 ประชาชนในท้องถิ่นจะเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินการกิจกรรมเพราะพวกเขามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แต่อย่างไรก็ตามผู้วางแผนมีอำนาจในการควบคุมและการตัดสินใจมากกว่า

ผู้ดำเนินการได้มีการปรึกษากับกลุ่มประชาชนในขั้นเริ่มแรกของการวางแผน มีอำนาจหน้าที่ จัดการประชุมระหว่างผู้วางแผนกับประชาชนเพื่อให้ประชาชนมีความเข้าใจและเห็นความสำคัญมากขึ้นของกระบวนการวางแผนและจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ

รูปแบบที่ 5 ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น เพราะพวกเขามีตัวแทนเข้ามามีบทบาทในการตัดสินใจ

ผู้ดำเนินการจะดำเนินการในการวางแผนกิจกรรมและโครงการในคณะกรรมการโครงการมีตัวแทนของประชาชนมีอำนาจหน้าที่ เป็นตัวแทนประชาชนมีสิทธิมีเสียงในการวางแผนโครงการแต่การตัดสินใจในกิจกรรม มักขึ้นอยู่กับคณะกรรมการบริหารชั้นสูง เพราะมีเสียงมากกว่า

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (3531: 11-14) ได้อธิบายถึงกระบวนการพัฒนาชนบทโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนมี 5 ขั้นตอนดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การค้นหาปัญหาและความต้องการแท้จริงของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และการคัดเลือก

ปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหลัง ซึ่งปัญหาเหล่านี้คนภายนอกหรือนักพัฒนาชนบทจะเป็นผู้กระตุ้นให้ชาวชนบทที่อยู่กับปัญหาและรู้จักปัญหาของตนเองดีกว่าคนอื่นเกิดความเข้าใจและยอมรับอย่างแท้จริง

2. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เมื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาแล้ว ต่อไปคือการสืบสาวและแยกแยะสาเหตุของปัญหาที่ลงความเห็นแล้วว่าเป็นปัญหาสำคัญอันดับแรก การทราบสาเหตุของปัญหาก็เพื่อให้การแก้ปัญหานั้นตรงจุด

3. การมีส่วนร่วมในการคัดเลือกวิธีการ และวางแผนในการแก้ปัญหา และการแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจแก้ได้มากกว่า 1 วิธี แต่ละวิธีอาจมีข้อดีและข้อเสียแตกต่างกัน หลังจากได้ทราบข้อดีข้อเสียต่าง ๆ แล้ว ควรปล่อยให้ชาวบ้านตัดสินใจว่าจะเลือกวิธีการไหน จากนั้นก็จะเป็นการวางแผนเพื่อแก้ปัญหา

4. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน ถึงแม้ชาวชนบทมีฐานะยากจน ขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวบ้านก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุน และร่วมดำเนินงานได้ อย่างน้อยชาวชนบทก็ยังมีแรงงานของตนเองที่สามารถเข้าร่วมได้ และบางแห่งนอกจากแรงงานแล้ว ชาวชนบทก็สามารถเข้าร่วมทางการเงินในกิจกรรมบางอย่างได้ การร่วมลงทุนและลงแรงหรือมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้ชาวชนบทรู้จักคิดถึงต้นทุนและผลได้ต่าง ๆ และมีความสนใจระมัดระวังผลประโยชน์ โดยพยายามดูแลรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้น เพราะเขามีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ

5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล การติดตามผลมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาให้ทราบถึงความก้าวหน้า และสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินงานในกิจกรรมด้านต่าง ๆ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้แบ่งออกได้ 2 กรณี คือ กรณีแรกโครงการที่รับผิดชอบโดยหน่วยงานของรัฐ และกรณีที่สองคือกิจกรรมพัฒนาชนบทที่ดำเนินการโดยชาวบ้าน

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

World Health Organization (1981 อ้างใน สุขภนา ไชยรังสินันท์, 2547: 12) ได้เสนอปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 3 ปัจจัยดังนี้

1. ปัจจัยจากสิ่งจูงใจ ประชาชนจะเข้าร่วมกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ทั้งในแง่การร่วมแรง ร่วมทรัพยากร หรืออื่น ๆ นั้น มักมีสิ่งจูงใจ 2 ประการ คือประการที่หนึ่งมองเห็นว่าตนจะได้รับผลประโยชน์ตอบแทนในสิ่งที่ตนทำไป ซึ่งถือเป็นเรื่องของการกระตุ้นให้เกิดมีสิ่งจูงใจ ประการที่สองได้รับการบอกกล่าว หรือชักชวนจากเพื่อนให้เข้าร่วม โดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวชี้แนะ

2. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมองเห็นช่องทางในการเข้าไปมีส่วนร่วม ประชาชนเป็นจำนวนมากเห็นประโยชน์ของการเข้าร่วมในกิจกรรมของสังคม แต่ก็ไม่อาจเข้าร่วมกิจกรรมได้ เนื่องจากมองไม่เห็นช่องทางของการเข้าร่วม หรือมองเห็นช่องทางแต่มองไม่เห็นต่อไปว่าเข้าร่วมแล้วคงไม่ได้รับผลดังที่คาดหวังไว้ เนื่องจากการเข้าไปมีส่วนร่วมกันนั้น มิได้มีการจัดรูปแบบความสัมพันธที่เหมาะสม เช่น ภาวะผู้นำ กฎระเบียบแบบแผน ลักษณะการทำงาน เงื่อนไขการเข้าร่วม เป็นต้น ดังนั้นพื้นฐานของช่องทางในการเข้าไปมีส่วนร่วมจึงควรมีลักษณะดังนี้ คือ

2.1 เปิดโอกาสให้ทุกคน และทุกกลุ่มในชุมชนมีโอกาสดำเนินการในการพัฒนา รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง โดยการเข้าร่วมอาจอยู่ในรูปของการมีตัวแทนหรือการเข้าร่วมโดยตรง

2.2 ควรมีเวลากำหนดที่ชัดเจน เพื่อให้ผู้เข้าร่วมจะสามารถกำหนดเงื่อนไขของตนเองได้ตามสภาพความเป็นจริงของตน

2.3 กำหนดลักษณะของกิจกรรมที่แน่นอนว่าจะทำอะไร

2.4 วิธีการที่ใช้ในการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527 อ้างใน สุภนา ไชยรังสีนันท์, 2547: 14) กล่าวไว้ว่าการมีส่วนร่วมเกิดจากแนวคิดที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ความสนใจและความกังวลร่วมกัน อันเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลส่วนบุคคลเกิดบังเอิญพ้องค้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงใยของสังคม

2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีผลต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่ ผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่ม วางแผนและลงมือร่วมกัน

3. การตกลงร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา ในการตัดสินใจร่วมกันนี้ ต้องมีระดับรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มกระทำการที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น ๆ

การมีส่วนร่วมของประชาชน จะต้องเริ่มต้นที่ความเป็นจริงของประชาชน ไม่ใช่ความต้องการของบุคคลภายนอก ซึ่งการที่จะทราบความเป็นจริงได้ประชาชนต้องมีคุณสมบัติ 4 ประการคือ

1. ต้องมีความสามารถที่จะเข้ามามีส่วนร่วม กล่าวคือ จะต้องมีความรู้ความเข้าใจที่จะเข้าร่วมในการดำเนินการการฝึกอบรมที่จะเข้าดำเนินการหรือแม้แต่การเลียนแบบตัวอย่างของกิจกรรม อันเป็นขั้นต่ำสุดของความสามารถในการมีส่วนร่วม เพราะประชาชนจะต้องมีความสามารถในการค้นหาความต้องการ การวางแผนและการบริหารองค์กรตลอดจนการใช้ทรัพยากรในที่สุด

2. ต้องมีความพร้อมที่จะเข้ามีส่วนร่วม กล่าวคือ จะต้องมีความพร้อมทั้งสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และวัฒนธรรมที่เปิดโอกาสให้เข้ามีส่วนร่วม ความแตกต่างของแบบแผนการดำรงชีวิต และประเพณีพื้นฐานของการรวมกลุ่ม

3. ต้องมีความประสงค์ที่จะเข้าร่วม กล่าวคือต้องมีความเต็มใจ เห็นประโยชน์ในการเข้าร่วมหรืออย่างน้อยที่สุดจะต้องเข้าใจในเหตุผลของการเข้าร่วมอย่างแท้จริง มิใช่เพราะถูกโน้มน้าว ถูกผลักดัน หรือถูกบังคับ

4. ต้องมีความเป็นไปได้ในการที่จะเข้าร่วม กล่าวคือต้องมีโอกาสที่จะเข้าร่วมอันนับเป็นการกระจายอำนาจให้แก่ประชาชนในการตัดสินใจและกำหนดกิจกรรมในระดับที่เหมาะสม ประชาชนจะต้องมีโอกาส มีความเป็นไปได้ที่จะจัดการด้วยตนเองในระดับพื้นฐานทางการเมืองเป็นสำคัญ

แนวคิดเรื่องกลุ่มและกระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม

ความหมายของกลุ่ม

คำว่า "กลุ่ม" (group) ได้มีผู้ให้ความหมายไว้มากมาย ทั้งที่มีความแตกต่างกันและสอดคล้องกัน

กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2539 อ้างใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2548: 386-387) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับกลุ่ม ในรูปแบบขององค์กรประชาชนว่า การจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรของคนขึ้นมาเพื่อทำงานพัฒนานั้นเรียกว่าองค์กรเพื่อช่วยเหลือตนเองของชาวบ้าน (อชช. : Self Help Organization) องค์กรลักษณะนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะเป็นสถาบันที่ประสานเอาเป้าหมาย ทั้งที่จะปรับปรุงสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มประชาชนที่เสียเปรียบในสังคม พร้อมกับมีเป้าหมายที่จะดำเนินการให้ประชาชนในส่วนนี้ได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยตรงในการกำหนดวัตถุประสงค์ และในกระบวนการตัดสินใจ องค์กรดังกล่าวนี้อาจเป็นกลุ่มสหกรณ์ ซึ่งเป็นรูปแบบที่แพร่หลายที่สุด หรืออาจอยู่ในรูปแบบอื่น ๆ ตามแต่ความต้องการ ปัญหาและสภาพการณ์ในแต่ละท้องถิ่นซึ่งแตกต่างกันออกไป

สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549: ระบบออนไลน์) ให้ความหมายไว้ว่า "กลุ่ม" หมายถึง บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปมารวมกันหรือมาปรึกษาหารือกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพื่อที่จะแก้ไขหรือจัดข้อขัดข้องในเรื่องนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ให้หมดไป หรือให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ของตนเองที่มีจุดหมายเอาไว้ เป็นการเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลที่มีการรวมตัวกันอย่าง

ใกล้ชิดกว่า มีเอกลักษณ์และปรัชญาการทำงานที่ชัดเจน ประกอบด้วยบุคคลที่มีความคิด ความเชื่อ เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ ร่วมกัน ในขณะเดียวกันก็มีกิจกรรมต่าง ๆ ที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน มีพันธกิจร่วมกัน และดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเดียวกัน

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า ความหมายของกลุ่มคือ การที่บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ที่มีความต้องการหรือจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน มาดำเนินงานร่วมกันเป็นการสร้างให้เกิดพลังและอำนาจแก่กลุ่ม เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้และขยายการดำเนินงานต่อไป

ความจำเป็นในการเสริมสร้างกลุ่ม

กลุ่ม องค์กร มีความจำเป็นต่อผู้คนในสังคมที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ กลุ่มนำพาให้ผู้คนและชุมชนไปสู่จุดหมายที่วางไว้ ถ้ากลุ่มมีความเข้มแข็งพลังของกลุ่มจะช่วยบรรเทาความทุกข์หรือสภาพปัญหาที่แต่ละบุคคลมีอยู่ ซึ่งบางครั้งไม่อาจสามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง ก็จะสามารถแก้ไขได้ด้วยพลังของกลุ่ม ดังนั้น ความสำคัญหรือความจำเป็นในการเสริมสร้างกลุ่มก็มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะนำพาไปสู่การแก้ไขปัญหาดังกล่าว (ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2548: 388)

จากความหมายของกลุ่มในงานพัฒนาชุมชนสามารถพิจารณาถึงองค์ประกอบของกลุ่มได้ ดังนี้

1. การรวมตัวกันของบุคคล โดยไม่จำกัดถึงเรื่องจำนวน เชื้อชาติ ศาสนา เพศ มารวมตัวกันเพื่อปรึกษาหารือ ดำเนินงานในการสนองตอบความต้องการของตนเอง รวมทั้งการรวมกันเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกัน
2. มีความสนใจร่วมกัน ในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มย่อมเกิดมาจากความสนใจร่วมกันของสมาชิก เช่น สมาชิกในกลุ่มมีความต้องการเหมือนกัน มีปัญหาคล้ายคลึงกัน ซึ่งความสนใจร่วมกันดังกล่าวเป็นปัจจัยดึงดูดให้คนหันมารวมกลุ่ม ปรึกษาหารือร่วมกัน เพื่อหาแนวทางแก้ไข จนกระทั่งกลุ่มได้กำหนดความสนใจร่วมกันของสมาชิกไว้เป็นวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายของกลุ่ม ซึ่งจะทำการดำเนินงานของกลุ่มมุ่งไปสู่การบรรลุจุดมุ่งหมายที่วางไว้
3. การมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน (interaction) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ เนื่องจากกลุ่มจะดำเนินต่อไปได้สมาชิกกลุ่มจะต้องมีความสัมพันธ์ต่อกัน มีปฏิริยาโต้ตอบ มีการติดต่อสื่อสารกันแบบ 2 ทาง (2-ways communication) โดยเฉพาะการสร้างความรู้สึกร่วมกันภายในกลุ่มก็ย่อมจะทำให้กลุ่มมีการดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพได้

และในการทำงานกับกลุ่มนั้น จะต้องมีการพิจารณาถึงองค์ประกอบของกลุ่มที่จะ ทำให้กลุ่มสามารถดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพ บรรลุวัตถุประสงค์หรือจะทำให้กลุ่มล่มสลาย นั้น มีนักวิชาการได้นำเสนอองค์ประกอบสำคัญของกลุ่ม คือ "4 ก." อันประกอบไปด้วย

1. กรรมกร ต้องมาจากการเลือกตั้งของสมาชิก ทำงาน โดยสุจริต สามารถตรวจสอบได้และควรมีความรู้ในการบริหารจัดการกลุ่ม
2. กติกา เป็นกฎระเบียบ ข้อบังคับ ที่สมาชิกทุกคนต้องปฏิบัติตามให้เป็นไปตามแนวทางเดียวกัน
3. กิจกรรม เป็นตัวเคลื่อนไหวที่จะทำให้เกิดการดำเนินงานของกลุ่ม เป็นส่วนที่สำคัญที่เป็นส่วนที่ทุกคนจะได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์
4. กองทุน งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้ในการดำเนินงานของกลุ่ม ควรที่จำเป็นต้องมีการจัดสรรและบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ (ภาควิชาการพัฒนารชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547: ระบบออนไลน์)

ประเภทของกลุ่ม

ในการจัดแบ่งประเภทของกลุ่ม มีนักวิชาการหลายท่านได้จัดแบ่งประเภทที่แตกต่างกันไปในหลายลักษณะ ดังนี้

แบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในกลุ่ม

1. กลุ่มปฐมภูมิ (primary group)

เป็นกลุ่มที่มีขนาดเล็ก มีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกอย่างใกล้ชิดสนิทสนมและ เป็นกันเองมากขึ้น จะมีการพบปะกันระหว่างบุคคลอยู่เสมอ (face to face) การดำเนินงานอย่างหนึ่ง อย่างใดจะอยู่บนพื้นฐานของการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันมากกว่าการจะแสวงหาประโยชน์ วัตถุประสงค์ตอบแทนต่อกัน กลุ่มปฐมภูมินี้ อาจจะมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นค่านิยม ทัศนคติ และความเชื่อต่าง ๆ หรือในบางครั้งอาจเรียกว่าเป็นกลุ่มทางจิตวิทยา (psycho-logical group) ตัวอย่างของกลุ่มปฐมภูมิได้แก่ กลุ่มในครอบครัว กลุ่มเพื่อนสนิท กลุ่มเพื่อนบ้าน เป็นต้น

2. กลุ่มทุติยภูมิ (secondary group)

เป็นกลุ่มที่มีขนาดใหญ่ มีสมาชิกจำนวนมากและสมาชิกก็มีสถานภาพที่แตกต่างกันไป มีความหลากหลายมากขึ้น ความสัมพันธ์ในกลุ่มเป็นแบบทางการ ไม่ค่อยมีความสัมพันธ์ ใกล้ชิดเหมือนกลุ่มปฐมภูมิ กลุ่มทุติยภูมินี้เกิดขึ้นเนื่องจากสมาชิกเป็นผู้ที่มีความสนใจพิเศษร่วมกัน หรือมีความต้องการอย่างเดียวกัน ดังนั้น ในการดำเนินกิจกรรมภายในกลุ่มจะมุ่งไปสู่ผลประโยชน์

ที่สมาชิกแต่ละคนจะได้รับ อีกทั้งภายในกลุ่มได้มีการกำหนดกฎระเบียบเพื่อให้เป็นแบบแผนปฏิบัติเดียวกัน เช่น กลุ่มสมาคม กลุ่มวิชาชีพ กลุ่มพ่อค้าต่าง ๆ เป็นต้น

แบ่งตามลักษณะการจัดตั้งกลุ่ม สามารถแบ่งประเภทของกลุ่มออกเป็น

1. กลุ่มเป็นทางการ (formal group) เป็นกลุ่มที่มีขนาดใหญ่ จำนวนสมาชิกมาก ซึ่งสมาชิกแต่ละคนได้รับการจัดตั้งขึ้นมาให้รวมตัวกันเป็นกลุ่ม ความสัมพันธ์ในกลุ่มเป็นไปในลักษณะที่เป็นทางการ มีหลักการ ระเบียบ แบบแผนที่แน่นอนตายตัวที่สมาชิกในกลุ่มต้องยึดถือปฏิบัติตาม มีการแบ่งบทบาทและหน้าที่ความรับผิดชอบกันอย่างเด่นชัด โดยการทำงานต้องใช้ความชำนาญงานพิเศษเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งที่กำหนดไว้ เช่น หน่วยราชการต่าง ๆ ที่มีสายการบังคับบัญชาที่แน่นอน ซึ่งกลุ่มทางการนี้ยังสามารถแบ่งออกได้เป็น

1.1 กลุ่มชนิดถาวร เป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์และมีอำนาจในการบริหารจัดการสังคมหรือองค์กรต่าง ๆ เช่น กลุ่มผู้บริหาร คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน สภาตำบล กลุ่มสหกรณ์ชาวนา เป็นต้น โดยกลุ่มจะไม่มีจุดสิ้นสุดของระยะเวลาการดำเนินงาน แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงในตัวของผู้สมาชิกภายในกลุ่มก็ตาม

1.2 กลุ่มชนิดชั่วคราว เป็นกลุ่มที่ได้รับการแต่งตั้งขึ้นมาเพื่อดำเนินการในงานใดงานหนึ่ง โดยเฉพาะในระยะเวลาอันจำกัด เมื่อผลงานสำเร็จกลุ่มก็จะยกเลิกไป เช่น คณะกรรมการจัดงานต่าง ๆ เป็นต้น

2. กลุ่มไม่เป็นทางการ (informal group)

เป็นกลุ่มที่สมาชิกรวมตัวกันเองตามธรรมชาติเป็นกลุ่มที่มีขนาดเล็กจำนวนสมาชิกไม่มาก มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมากกว่า ไม่มีกฎระเบียบแบบแผนตายตัว เช่น กลุ่มเพื่อนฝูง กลุ่มครอบครัว เป็นต้น

แบ่งประเภทของกลุ่มตามลักษณะกิจกรรมได้ดังนี้

1. กลุ่มเรียนรู้

เป็นกลุ่มที่มารวมตัวกันเพื่อสร้างให้เกิดกระบวนการพัฒนาทางด้านวิชาการ เป็นการรวมตัวของบุคคลที่รู้จักไว้ใจกันและแสดงความสนใจ ความต้องการในวิชาการด้านต่าง ๆ เหมือนกัน ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มไม่ชัดเจนมักเป็นไปแบบหลวม ๆ ไม่มีการกำหนดกฎเกณฑ์ ระเบียบ แบบแผนมากนัก กลุ่มดังกล่าวนี้จะเกิดจากความต้องการของชาวบ้านในการที่จะนำเอาความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันโดยที่ชาวบ้านตัดสินใจเองว่าต้องการได้ความรู้ด้านใด (การผลิตทั้งในและนอกภาคการเกษตร การตลาด การสาธารณสุข ฯลฯ)

2. กลุ่มกิจกรรม

เป็นกลุ่มที่สมาชิกรวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน ให้บรรลุเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้โดยกลุ่มกิจกรรมนี้เป็นการนำเอาความรู้ทางด้านเทคโนโลยี สังคม พาณิชย์ศาสตร์ การเงิน การบริหาร เกิดการระดมทรัพยากรมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการให้กิจกรรมของกลุ่มมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น

กลุ่มเรียนรู้นั้นสามารถเกิดได้ง่ายกว่ากลุ่มกิจกรรม อีกทั้งมีแนวโน้มว่าจะเกิดกลุ่มเรียนรู้มากขึ้นและสามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นกลุ่มกิจกรรมเพื่อให้สมาชิกของกลุ่มได้รับประโยชน์เพิ่มมากขึ้น สามารถแก้ไขปัญหาและสนองตอบความต้องการของมนุษย์ได้มากกว่า นอกจากนี้แล้วแม้ว่ากิจกรรมของกลุ่มจะต้องผ่านการเป็นกลุ่มเรียนรู้มาก่อน แต่ในระหว่างการดำเนินกิจกรรมก็จะต้องนำเนื้อหาของการสร้างกลุ่มเรียนรู้แฝงไปด้วยตลอดเวลา นั่นคือจะต้องเสริมความรู้ให้แก่สมาชิกอย่างสม่ำเสมอ (ภาควิชาการพัฒนารวมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547: ระบบออนไลน์)

กระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม

พัฒน์ บุญรัตนพันธุ์ (2517 อ้างใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2548: 401-409) ได้อธิบายหลักการส่งเสริมการรวมกลุ่มและกระบวนการพัฒนาองค์กรภาคประชาชน โดยเรียกกระบวนการนั้นว่า “หลักการรวมกลุ่ม 3 ชั้น 8 ตอน” ซึ่งเป็นกระบวนการและเป็นพื้นฐานของการเสริมสร้างกลุ่มและเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

ขั้นที่ 1 ว่าด้วยการจัดตั้งกลุ่ม

การจัดตั้งกลุ่ม เป็นขั้นตอนที่สำคัญเพราะหากได้ดำเนินการจัดตั้งให้ถูกวิธีทุกขั้นตอนตั้งแต่เริ่มแรกก็จะทำให้กลุ่มมีคุณค่าและเจริญก้าวหน้าไปสู่ขั้นตอนอื่นได้ง่ายขึ้น ในการจัดตั้งกลุ่มมีหลักเกณฑ์ที่ควรยึดอยู่ 8 ขั้นตอนคือ

ตอนที่ 1 ว่าด้วยการค้นหาผู้นำ หรือหน่วยงานของหมู่บ้าน

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการหาความต้องการของแต่ละบุคคล ก่อนที่จะนำมากำหนดความต้องการร่วมของกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยความสมัครใจในการเข้าร่วมกลุ่ม รวมถึงการสร้างความรักดีและความซื่อสัตย์ต่อกลุ่ม

ตอนที่ 4 ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน จึงทำให้สามารถทำงานร่วมกันได้โดยง่าย และเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ตอนที่ 5 ว่าด้วยการมีวัยใกล้เคียงกัน ทำให้มีความคิดอ่าน ความสนใจ ความต้องการและความสามารถในการทำงานใกล้เคียงกัน เข้าใจกันง่ายในการทำงาน

ตอนที่ 6 ว่าด้วยเพศเดียวกัน กิจกรรมบางอย่างอาจจำเป็นต้องแบ่งแยกเพศในขณะที่บางกิจกรรมอาจต้องร่วมกันทำทั้งหญิงและชาย

ตอนที่ 7 ว่าด้วยการมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันโดยไม่ขัดแย้ง การที่กลุ่มมีความสามัคคีกลมเกลียว ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ จนทำให้งานกลุ่มสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

ตอนที่ 8 ว่าด้วยสถานการณ์บีบตัว หมายถึงสถานการณ์ที่จะทำให้คนรวมกันเพื่อความอยู่รอด เพื่อผลประโยชน์ ฯลฯ ซึ่งตรงกับความต้องการของกลุ่ม หรือสมาชิกที่จะมารวมกัน

ข้อควรระวังที่สำคัญที่นักพัฒนาควรรู้คือ การเกิดกลุ่มไม่ใช่หน้าที่โดยตรงของนักพัฒนาแต่เป็นผู้ที่จะกระตุ้นชี้และสนับสนุนระดับประคองให้มีการรวมกลุ่มให้เกิดขึ้น เพื่อเป็นตัวแทนในการพัฒนา สร้างเงา (ตัวแทน) ฉะนั้นจึงต้องคอยกระตุ้นและให้คำปรึกษาแก่เงา (ตัวแทน) ของตน หรือผู้นำดังกล่าวให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้เพื่อให้กลุ่มก่อรูปอย่างแข็งแกร่งต่อไป

ขั้นที่ 2 ว่าด้วยการเคลื่อนไหวของกลุ่ม

การเคลื่อนไหวของกลุ่มเป็นขั้นตอนที่ช่วยผลักดันให้กลุ่มเกิดพลังการต่อสู้และพลังการต่อรองในโอกาสต่อไป ซึ่งมีหลักเกณฑ์ที่ควรยึด 8 ตอนคือ

ตอนที่ 1 ว่าด้วยการส่งเสริมการประชุมพบปะ เพื่อแลกเปลี่ยนทรรศนะความคิดซึ่งกันและกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มให้แน่นแฟ้นขึ้นและหาแนวทางปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมาย

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการส่งเสริมแนวความคิด ขระดับจิตใจของสมาชิกกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยการส่งเสริมการมีระเบียบวินัยได้แก่ การมีกฎเกณฑ์ข้อบังคับในการรวมกลุ่ม และมีระเบียบวินัยในการปฏิบัติต่อกัน

ตอนที่ 4 ว่าด้วยการส่งเสริมสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคล เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มให้มีความกลมเกลียวแน่นแฟ้น

ตอนที่ 5 ว่าด้วยการส่งเสริมกิจกรรม เพื่อทำให้กลุ่มได้เคลื่อนไหวและเป็นการฝึกกลุ่มให้ได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง

ตอนที่ 6 ว่าด้วยการส่งเสริมวิชาการ ควรส่งเสริมทางวิชาการ ความรู้ใหม่ ๆ ในรูปแบบต่าง ๆ ที่จำเป็นและเกิดประโยชน์โดยตรงต่อกลุ่ม

ตอนที่ 7 ว่าด้วยการส่งเสริมผลประโยชน์ร่วม เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้กลุ่มดำรงอยู่ได้ การจัดสรรผลประโยชน์ต้องเที่ยงธรรม เสมอภาค หากขาดประโยชน์ร่วมกันหรือจัดผลประโยชน์กัน กลุ่มก็จะแตกความสามัคคีและสลายตัวในที่สุด

ตอนที่ 8 ว่าด้วยการส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งสถานภาพผูกพัน โดยพยายามส่งเสริมให้มีความผูกพันระหว่างสมาชิก ส่งเสริมให้ทุกคนมีบทบาทหน้าที่ในกลุ่ม และรู้จักรับผิดชอบร่วมกันกับกลุ่ม

ในขั้นนี้เป็นขั้นการลงมือดำเนินงานกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของนักพัฒนาที่จะต้องจัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้มีอยู่เสมอ เพราะสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นเครื่องผูกมัดหรือยึดโยงให้กลุ่มคงอยู่ไม่แตกสลาย โดยเฉพาะตอนที่ 8

ขั้นที่ 3 ว่าด้วยการเจริญเติบโตของกลุ่ม

การเจริญเติบโตของกลุ่มประกอบด้วย 8 ขั้นตอนได้แก่

ตอนที่ 1 ว่าด้วยสหพันธกรรมกลุ่ม เป็นการทำให้กลุ่มเล็ก ๆ มาสนธิเข้าเป็นกลุ่มใหม่กลุ่มเดียว

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการสร้างหน่วยนำร่วม โดยการนำเอาตัวแทน หรือผู้นำของแต่ละกลุ่มมารวมกันเป็น “หน่วยนำร่วม” เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มเล็ก ประสานงาน ประสานผลประโยชน์ระหว่างกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยการสร้างผลประโยชน์ร่วม เพื่อช่วยให้กลุ่มเคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกัน เกะติดกัน เพราะเกิดผลประโยชน์ในกิจกรรมร่วมกัน แต่ละกลุ่มมีส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมที่ดำเนินการ

ตอนที่ 4 ว่าด้วยการสร้างกิจกรรมพึ่งพา เป็นวิธีการที่กลุ่มจะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมี “หน่วยนำร่วม” เป็นตัวกลางช่วยให้กิจกรรมของกลุ่มต่าง ๆ มีความเกี่ยวพันกัน พึ่งพากันแล้วจึงจะมีผลประโยชน์สูงขึ้น

ตอนที่ 5 ว่าด้วยสนธิวิชาการเป็นการแลกเปลี่ยนและอาศัยความรู้ ทักษะ ตลอดจนความต้องการระหว่างกลุ่มที่มีต่อกัน ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความสามารถและกิจกรรมอื่นใหม่ ๆ

ตอนที่ 6 ว่าด้วยการสร้างพลังร่วมในการดำเนินการร่วม โดยการส่งเสริมให้กลุ่มเกิดการร่วมทุน ร่วมวิชาการ ร่วมจัดการ ร่วมกำลังคน ร่วมกำลังวัสดุ ซึ่งถ้ากลุ่มได้ร่วมกันมากเท่าไรพลังมหาศาลก็จะเกิดขึ้นเท่านั้น

ตอนที่ 7 ว่าด้วยลดความสิ้นเปลืองร่วม ได้แก่ การลดความสิ้นเปลืองของแรงงาน วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ รวมทั้งด้านบริหารและการบริการด้วย

ตอนที่ 8 สร้างพลังสำรอง คืออำนาจของกลุ่มในการรักษาผลประโยชน์และดำรงกลุ่มไว้ พลังสำรองเป็นพลังในการต่อสู้ของชุมชนซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มกัน จึงนับว่าเป็นหัวใจสำคัญยิ่งของการพัฒนา

ภาควิชาการพัฒนชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2547: ระบบออนไลน์) กล่าวถึงเรื่องกลุ่มไว้ว่า กลุ่มจะเกิดขึ้นได้เนื่องจากการที่สมาชิกภายในกลุ่มมีความตระหนักที่จะรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหา โดยเกิดความรู้สึกว่าหากสมาชิกแต่ละคนที่มีปัญหาเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน (หรือในกรณีที่ว่าวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนแล้วพบว่า มีบางปัญหาที่มีสาเหตุเดียวกัน) มาพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ ความคิดเห็น แล้วสมาชิกในกลุ่มเกิดความเห็นพ้องต้องกันว่าเมื่อชาวบ้านต่างคนต่างไปแก้ไขปัญหาที่ตนเองประสบอยู่เพียงลำพังนั้นไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ แต่กลับไปเพิ่มหรือสร้างปัญหาอื่น ๆ อีกตามมา ดังนั้นจึงเกิดการรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวร่วมกัน ดังนั้นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการรวมกลุ่ม คือ การที่สมาชิกเกิดจิตสำนึกร่วมกัน (conscientization) ว่าการทำงานเป็นกลุ่มสามารถจะแก้ไขปัญหาของตนได้ ซึ่งการที่สมาชิกในกลุ่มหรือในชุมชนจะเกิดจิตสำนึกดังกล่าวได้นั้น อาจเกิดได้จากการพูดคุยกัน (เห็นว่าต่างคนก็มีปัญหาเดียวกัน) จึงอยากร่วมมือกัน ซึ่งเมื่อเกิดการจัดตั้งเป็นกลุ่มแล้ว กลุ่มจะมีกระบวนการเพื่อเป็นพลังให้กลุ่มสามารถขับเคลื่อนและดำรงอยู่เพื่อแก้ไขปัญหาของสมาชิกได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยกระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่มสามารถแบ่งเป็นขั้นตอนได้ ดังนี้

1. ขั้นการสร้างความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ถือเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากการให้สมาชิกภายในกลุ่มมีปฏิสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน เพื่อให้สมาชิกแต่ละคนเกิดความเข้าใจกันและกัน มีความรู้สึกที่ติดต่อกัน เกิดความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วนั้นสมาชิกภายในกลุ่มจะรู้จักกันดี มีความสนิทสนมกันอยู่แล้ว อาจอยู่ในพื้นฐานของความเป็นเครือญาติ ดังนั้นในขั้นตอนนี้จึงถือเป็นการที่สมาชิกในกลุ่มมาทำความเข้าใจร่วมกันถึงกลุ่มของคน อาจมีการร่วมกันวางแผนกลุ่ม กำหนดขั้นตอน กฎเกณฑ์ที่สมาชิกจะปฏิบัติร่วมกัน การสร้างความสัมพันธ์ภายในกลุ่มนี้อาจเกิดขึ้นจากการที่สมาชิกได้มีการนัดพบปะสังสรรค์กัน พูดคุยประชุมปรึกษาหารือ รวมทั้งมากำหนดกฎระเบียบต่าง ๆ ของกลุ่มร่วมกัน โดยการสร้างความสัมพันธ์นี้จะทำให้สมาชิกในกลุ่มเกิดความไว้วางใจต่อกันมากยิ่งขึ้น และยังพัฒนาให้สมาชิกเกิดความกล้าที่จะแสดงออกให้การดำเนินงานต่อไป เช่น การกล้าที่จะแสดงความคิดเห็นของตน เป็นต้น

2. ขั้นการพัฒนากลุ่ม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นการที่สมาชิกตัดสินใจร่วมกันที่จะต้องการเพิ่มความรู้หรือข้อมูลด้านใดด้านหนึ่งที่สมาชิกเล็งเห็นว่า มีประโยชน์ต่อกลุ่มของตน โดยสมาชิกอาจจะมีการประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ ความคิดเห็นและประสบการณ์ระหว่างกัน นอกจากนี้การที่ไปพูดคุยกับคนอื่น ๆ ในชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้มีความรู้ในชุมชนนั้น ๆ หรือการไปพูดคุยกับกลุ่มอื่น ๆ ได้ เพื่อที่จะนำข้อมูลที่ได้เหล่านั้นมาวิเคราะห์และสามารถนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกเพื่อนำไปปรับประยุกต์ใช้ให้เกิด

ความเหมาะสมกับกลุ่มได้ ซึ่งขั้นการพัฒนาแลกเปลี่ยนกลุ่มนี้จะต้องอยู่บนพื้นฐานของการสื่อสารที่ดีระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม อาศัยการสื่อสารแบบสองทาง (2-way communication) เนื่องจากการสื่อสารดังกล่าวย่อมจะกระตุ้นให้สมาชิกได้แสดงความคิดเห็น โดยผ่านการคิดวิเคราะห์ ถือเป็น การช่วยให้สมาชิกได้ฝึกคิดวิเคราะห์ได้ ขั้นการพัฒนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ย่อมจะนำไปสู่การแสวงหาแนวทางร่วมกันในหมู่สมาชิกได้ อย่างไรก็ตามขั้นตอนนี้ไม่สามารถสิ้นสุดได้แต่ยังคงแฝงอยู่ในทุก ๆ ขั้นตอนของกระบวนการดำเนินงานกลุ่ม

3. ขั้นการบริหาร-จัดการกลุ่ม กลุ่มจะดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงใด นั้น มีปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งก็คือกระบวนการบริหาร-จัดการกลุ่มที่ดี ซึ่งควรจะเป็นการตกลงกันระหว่างสมาชิก เช่น การกำหนดกฎระเบียบของกลุ่ม การกำหนดถึงการแบ่งสรรผลประโยชน์ของกลุ่ม การจัดบันทึกการประชุม การจัดทำบัญชีของกลุ่ม เป็นต้น โดยการบริหาร-จัดการกลุ่มจะต้องอยู่บนพื้นฐานของความโปร่งใสซื่อสัตย์สุจริต สมาชิกอื่น ๆ สามารถตรวจสอบได้ นอกจากนี้ยังถือเป็นการทำให้สมาชิกภายในกลุ่มเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของตนเองมากยิ่งขึ้น เกิดการเรียนรู้ด้านการบริหาร-จัดการตนเอง โดยการนำข้อมูลความรู้ที่ได้มาในขั้นต้นมาปรับใช้จริง (learning by doing) ถือเป็น การเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดของกระบวนการกลุ่ม ทำให้สมาชิกในกลุ่มเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและกลุ่มมากยิ่งขึ้น กลุ่มจะสามารถขยายผลได้ง่ายมากยิ่งขึ้น (เนื่องจากเมื่อสมาชิก/และคนอื่น ๆ เกิดความเชื่อมั่นในการบริหาร-จัดการกลุ่มแล้ว ก็จะเกิดความสนใจในการเข้าร่วมกับกลุ่มมากยิ่งขึ้น กลุ่มมีสมาชิกเพิ่มขึ้น) รวมทั้งกลุ่มยังสามารถแสวงหาแนวทางประสานงานและระดมทรัพยากรจากหน่วยงานภายนอกได้ง่ายมากขึ้น และยังสามารถส่งผลให้กลุ่มดำเนินงานได้บรรลุเป้าหมายได้ในที่สุด

4. ทำกิจกรรมร่วม ขั้นนี้เป็นขั้นที่สมาชิกทุกคนมาร่วมกันแสวงหาแนวทางในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งการร่วมกันตัดสินใจว่าจะดำเนินกิจกรรมใด การกำหนดวัตถุประสงค์ของกิจกรรม การกำหนดผู้ดำเนินการ ระยะเวลาในการดำเนินงาน รวมทั้งวิธีการดำเนินการ ซึ่งในการดำเนินกิจกรรมนี้จะเป็นการนำเอาความรู้ ข้อมูล ความสามารถและประสบการณ์ของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม ทั้งทางด้านเทคโนโลยี การตลาด การจัดทำบัญชี การประชาสัมพันธ์ ทั้งนี้ยังรวมถึงการระดมทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกกลุ่มเพื่อให้กิจกรรมดังกล่าวสำเร็จตามที่มุ่งหวัง เช่น กิจกรรมส่งเสริมอาชีพและรายได้ของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เป็นต้น นอกจากนี้แล้วกลุ่มอาจจะจัดทำกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่สมาชิก เป็นต้นว่ากิจกรรมทัศนศึกษากับกลุ่มอื่น ๆ หน่วยงานอื่น ๆ (ต้องดูงานทั้งกลุ่มที่ประสบความสำเร็จและกลุ่มที่ล้มเหลว โดยสมาชิกจะร่วมกันสรุปบทเรียนวิเคราะห์ว่าปัจจัยใดที่ทำให้สำเร็จหรือล้มเหลวและจะสามารถมาประยุกต์ใช้กับกลุ่มได้อย่างไรจึงจะเหมาะสม) แต่ว่าการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มนั้นสมาชิกจะให้เกิดกระบวนการเรียนรู้พร้อม ๆ

กันไปด้วย อย่างไรก็ตามสิ่งที่สำคัญคือกิจกรรมที่กลุ่มได้ดำเนินการนั้นสมาชิกทุกคนจะต้องเป็นผู้ตัดสินใจและเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์ รวมทั้งยังเป็นกิจกรรมที่สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้ เพราะถ้าหากกิจกรรมที่กลุ่มดำเนินการนั้นไม่ได้สนองตอบความต้องการแก้ไข ปัญหาของสมาชิกในกลุ่มได้ กิจกรรมดังกล่าวก็จะไม่เป็นที่ยอมรับของสมาชิกอีกทั้งสมาชิกจะไม่เกิดความสนใจหรือตะหนักที่จะเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวของกลุ่ม

5. ขั้นแสวงหาความร่วมมือ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นที่เมื่อกลุ่มได้ดำเนินการมาระยะหนึ่งแล้วสมาชิกเห็นพ้องต้องกันว่าเราไม่สามารถจะดำเนินงานต่าง ๆ ได้ทั้งหมด โดยกลุ่มอาจจะมีข้อจำกัดบางประการ เช่น เทคโนโลยี ความรู้ ตลอดจนงบประมาณ กลุ่มจึงต้องแสวงหาแนวทางร่วมกันเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้โดยอาศัยการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานอื่น ๆ ภายนอกชุมชน เช่น การติดต่อเพื่อขุดสระน้ำไว้เพื่อประกอบอาชีพ สำหรับกลุ่มเกษตรกร โดยกลุ่มจะต้องติดต่อไปยังชลประทาน เป็นต้น โดยวิธีการแสวงหาความร่วมมือนี้กลุ่มอาจจะดำเนินการติดต่อหน่วยงานเหล่านั้นเองหรืออาจจะดำเนินการโดยผ่านองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งในการแสวงหาความร่วมมือดังกล่าวจะไม่ทำให้กลุ่มเกิดความรู้สึกว่าตนเองต้องพึ่งพาผู้อื่นหรือรู้สึกว่าตนเองไม่มีศักยภาพเพียงพอ แต่เป็นการที่กลุ่มสามารถตัดสินใจได้เองว่าจะต้องให้หน่วยงานใดมาสนับสนุน เพื่อให้การดำเนินงานของกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพพร้อมและสามารถบรรลุเป้าหมายที่กลุ่มได้กำหนดไว้ได้

6. ขั้นการสร้างเครือข่าย เมื่อกลุ่มได้ดำเนินการมาระยะหนึ่งแล้ว กลุ่มมีการขยายผลการดำเนินงาน กลุ่มมีจำนวนสมาชิกเพิ่มหรือกลุ่มสามารถดำเนินงานจนบรรลุเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้แล้ว กลุ่มจึงมีการขยายความร่วมมือไปยังกลุ่มอื่น ๆ สร้างการดำเนินงานในรูปแบบของเครือข่ายทำให้กลุ่มสามารถแก้ไขปัญหาในภาพกว้างได้มากขึ้น รวมทั้งยังเป็นการเข้าไปแก้ไขปัญหาสังคม ยังส่งผลให้ชุมชนของตนเองเกิดความเข้มแข็งขึ้น ตัวอย่างเช่น การสร้างเครือข่ายภายในชุมชน โดยมีทั้งกลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ มาประสานการดำเนินงานร่วมกัน เกิดเป็นกลุ่มเครือข่ายหมู่บ้านเพื่อร่วมกันแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น มาร่วมกันสร้างสวัสดิการชุมชน เป็นต้น การร่วมกันในแบบเครือข่ายนี้มีใช้จำกัดอยู่เพียงแค่ว่าในชุมชนของตนเองเท่านั้น แต่ยังสามารถขยายไปยังชุมชนอื่น ๆ ได้อีกด้วย นอกจากนี้การทำงานในรูปแบบเครือข่าย (network) ยังทำให้กลุ่มเกิดพลังอำนาจ (empowerment) มากยิ่งขึ้น ถือเป็นการสร้างพลังอำนาจได้

จากขั้นตอนการดำเนินงานกลุ่มข้างต้นสามารถอธิบายถึงกระบวนการกลุ่มได้ คือ เมื่อชาวบ้านเกิดปัญหาหรือความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นร่วมกันได้ มีการพบปะพูดคุย ประชุมปรึกษาหารือกัน ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและผลกระทบที่มีต่อท้องถิ่น ชุมชนมีความต้องการที่จะ

ร่วมกันแก้ไขปัญหาจึงเกิดการรวมกลุ่มขึ้น สมาชิกมีการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกันซึ่งจะยิ่งทำให้สมาชิกในกลุ่มเกิดจิตสำนึกร่วมกันมากขึ้นตามไปด้วย นอกจากนี้กลุ่มได้เกิดการเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารความรู้ทางวิชาการ เทคโนโลยีต่าง ๆ มีการประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของกลุ่ม (กำหนดเป็นวัตถุประสงค์ของกลุ่ม) มีการเลือกตัวแทนคณะกรรมการกลุ่ม เมื่อสมาชิกได้รับข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เหล่านี้แล้วจึงเกิดกระบวนการตัดสินใจร่วมกันที่จะกำหนดกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม ซึ่งเมื่อสมาชิกได้กำหนดกิจกรรมร่วมกันแล้วจึงดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ มีการบริหารจัดการ แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ ในระหว่างดำเนินกิจกรรมนี้เองสมาชิกได้รับการเรียนรู้พร้อม ๆ กันไปด้วย (learning by doing) อีกทั้งในขั้นการดำเนินกิจกรรมนี้อาจจะประสบปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาของสมาชิกเอง ปัญหาการบริหาร-จัดการ ปัญหาภายในคณะกรรมการ เป็นต้น

ถ้าหากกลุ่มไม่สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ได้จะส่งผลให้กลุ่มต้องยุติลง (การยุติของกลุ่มหนึ่งอาจเป็นผลทำให้เกิดการรวมกลุ่มอื่น ๆ ค่อยไปอีกได้) ในทางกลับกัน ถ้าหากกลุ่มสามารถแก้ไขปัญหาได้ก็จะสามารถดำเนินกิจกรรมของกลุ่มต่อไป จนกระทั่งกลุ่มสามารถดำเนินงานจนบรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้แล้ว มีสมาชิกเพิ่ม มีการค้นพบปัญหาอื่น ๆ เพิ่มขึ้น กลุ่มจะดำเนินมาถึงขั้นตอนของการขยายผลคือ มีการขยายจำนวนสมาชิก การกำหนดวัตถุประสงค์ของกลุ่มเพิ่มขึ้น เกิดกิจกรรมใหม่ขึ้น เป็นต้น และเมื่อขยายผลแล้วกลุ่มดังกล่าวอาจเข้าไปทำงานร่วมกับกลุ่มอื่น ๆ เกิดการประสานประโยชน์กับกลุ่มอื่น ๆ เป็นการสร้างเครือข่าย (network) ในการทำงานที่จะทำให้เกิดความเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

การยุติบทบาทของกลุ่ม

กลุ่มอาจจะยุติบทบาท หรือการดำเนินการ ได้ด้วยสาเหตุดังต่อไปนี้

1. กลุ่มดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้แล้ว ในกรณีที่กลุ่มดำเนินงานจนประสบความสำเร็จแล้วนั้น กลุ่มอาจจะไม่ได้ยุติหรือยุบ (สลาย) ไปเสียทีเดียว แต่อาจจะเป็นเพียงการยุติกิจกรรมของกลุ่มเท่านั้น แต่เมื่อเกิดปัญหามาอีกประชาชนก็พร้อมที่จะมารวมพลัง รวมกลุ่มกันสร้างกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา นั้น ๆ ได้ต่อไป เนื่องจากสมาชิกได้ตระหนักถึงความสำคัญของการรวมกลุ่ม ได้รับและเล็งเห็นประโยชน์ของการใช้กระบวนการกลุ่มในการแก้ไขปัญหา

2. กลุ่มไม่มีโอกาสที่จะดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้ ได้แก่ ปัญหาของสมาชิกย้ายออกไปอยู่ที่กลุ่มอื่นหรือสมาชิกแตกแยกออกไปไม่มีสมาชิกใหม่ เกิดปัญหาการบริหาร-จัดการ เป็นต้น

3. เกิดความขัดแย้งภายในกลุ่ม โดยอาจจะเกิดจากความไม่เข้าใจกันภายในสมาชิก ไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ของตน ไม่รักษากฎระเบียบร่วมกันของสมาชิก ปัญหาความขัดแย้งในการดำเนินงานของคณะกรรมการหรือความไม่โปร่งใส ขาดการตรวจสอบ เป็นต้น

4. ขาดแคลนงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ในการดำเนินงานกลุ่ม

ปัจจัยที่มีผลต่อการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม

ในกระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่มจะประสบความสำเร็จได้นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยดังต่อไปนี้

1. การสื่อสารภายในกลุ่ม สมาชิกในกลุ่มควรมีการติดต่อสื่อสารระหว่างกันเป็นแบบสองทาง (two-ways communication) เพื่อให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ โดยใช้วิธีการประชุมหรือมีการแจ้งข้อมูลข่าวสารให้สมาชิกในกลุ่มได้รับทราบการดำเนินงานของกลุ่มเป็นระยะ

2. แนวทางการทำงาน กฎระเบียบจะต้องเป็นแนวทางที่สมาชิกทุกคนในกลุ่มร่วมกันกำหนดขึ้นมิใช่ผู้นำกลุ่มเป็นผู้กำหนด ซึ่งกฎระเบียบต่าง ๆ นี้เป็นที่ยอมรับของสมาชิก และมีความเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีปฏิบัติ ความรู้ความสามารถของกลุ่มด้วย

3. การบริหาร-จัดการ ควรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ มีความโปร่งใส มีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมและเท่าเทียมสมาชิกสามารถตรวจสอบการบริหารจัดการของคณะทำงานกลุ่มได้ เพื่อให้เกิดความไว้วางใจและพร้อมที่จะประสานผลประโยชน์กันยิ่งขึ้น

4. การประชุม ในการดำเนินการกลุ่มนั้นจำเป็นต้องมีการประชุมสมาชิกกลุ่มอยู่เสมอเพื่อที่จะเสนอปัญหา อุปสรรคในการดำเนินงาน ร่วมกันหาแนวทางการแก้ไข นอกจากนี้แล้วการประชุมยังเป็นการมาร่วมกันสรุปทบทวนคณะกรรมการได้เสนอผลงานของกลุ่มสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

5. ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของตน สมาชิกทุกคนในกลุ่มย่อมที่จะมีบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบต่อกันทั้งสิ้น ดังนั้นหากสมาชิกไม่เข้าใจถึงบทบาทของตนมีการขัดแย้งระหว่างสมาชิกย่อมเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานของกลุ่ม

6. กิจกรรมการดำเนินงานของกลุ่มจำเป็นต้องมีการกำหนดกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายของกลุ่ม หากกิจกรรมที่กำหนดขึ้นไม่มีการเคลื่อนไหวหรือไม่เจริญเติบโตก้าวหน้า กลุ่มก็จะไม่ประสบผลสำเร็จในการแก้ไขปัญหาของสมาชิกได้

ประโยชน์ที่ได้รับจากกระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม

1. สมาชิกมีความรู้ความสามารถเพิ่มมากขึ้น ในการดำเนินกระบวนการกลุ่มนั้น ทำให้สมาชิกได้มีโอกาสรับความรู้ใหม่เพิ่มเติมที่สามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น ด้านการบริหารจัดการ การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การตลาด เป็นต้น นอกจากนี้การทำงานร่วมกันของสมาชิก การประชุมยังเพิ่มโอกาสในการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ต่าง ๆ ร่วมกัน ทำให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้มากยิ่งขึ้น
2. เป็นการเพิ่มโอกาสในการแก้ไขปัญหา เนื่องจากการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองเพียงลำพังอาจไม่สามารถดำเนินการได้ เช่น มีความรู้ไม่เพียงพอ มีทรัพยากรไม่เพียงพอ เป็นต้น หากเกิดการรวมกลุ่มขึ้นย่อมทำให้มีกำลัง สถิติปัญญา ทรัพยากรอื่น ๆ เพิ่มมากขึ้น โอกาสในการแก้ไขปัญหาได้สำเร็จก็มีเพิ่มขึ้นด้วย
3. เกิดอำนาจในการต่อรอง การรวมกลุ่มเป็นการสร้างให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหาหรือเกิดอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มอื่น บุคคลที่เหนือกว่าทำให้เกิดความเกรงใจไม่กล้าเอาเปรียบ เช่น การรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง เป็นต้น อีกทั้งกลุ่มยังสามารถปกป้องผลประโยชน์ของสมาชิกต่าง ๆ อีกด้วย (ภาควิชาการพัฒนารัฐบาลชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547: ระบบออนไลน์)

แนวคิดเรื่องการพึ่งตนเอง

หลายหน่วยงานที่ทำงานด้านการพัฒนามักกล่าวถึงการพึ่งตนเองหรือกำหนดเป้าหมายของการพัฒนารัฐบาลชนให้ไปสู่การพึ่งตนเอง เพราะมองว่าเป็นหนทางที่จะก่อให้เกิดความยั่งยืนในอนาคตต่อไป ซึ่งพระราชปรัชญาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ก็มุ่งเน้นให้เกิดการพึ่งพาตนเอง ดังเช่น ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงที่ว่า หมายถึง “เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง (self sufficiency) อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะทุ่มเทศ้าสร้างความสำเร็จยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแค่เพียงอย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเองย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไปได้” และยังสามารถให้หลักการพึ่งตนเองไว้ดังนี้

หันมายึดเส้นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำรงชีวิตให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยใช้หลักการพึ่งตนเอง 5 ประการ คือ

1. ด้านจิตใจ ทำคนให้เป็นที่พึ่งของตนเอง มีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกที่ดี สร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติโดยรวม มีจิตใจเอื้ออาทร ประณีประนอม ซื่อสัตย์สุจริต เห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง
2. ด้านสังคม แต่ละชุมชนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ชุมชนที่แข็งแกร่งเป็นอิสระ
3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ใช้และจัดการอย่างฉลาดพร้อมทั้งการเพิ่มมูลค่า โดยให้ยึดหลักการของความยั่งยืนและเกิดประโยชน์สูงสุด
4. ด้านเทคโนโลยี จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่ มีทั้งดีและไม่ดี จึงต้องแยกแยะบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านและเลือกใช้เฉพาะที่สอดคล้องกับความต้องการของสภาพแวดล้อม ภูมิประเทศ สังคมไทย และควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง
5. ด้านเศรษฐกิจ แต่เดิมนักพัฒนามักมุ่งที่การเพิ่มรายได้ และไม่มีการมุ่งที่การลดรายจ่ายก่อนเป็นสำคัญ และยึดหลักพออยู่พอกินพอใช้และสามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อการประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2550: 18-21)

นอกจากนั้น เสรี พงศ์พิศ (2548: 25-27) ได้กล่าวถึงเรื่องการพึ่งตนเองไว้ในหัวข้อชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ไว้ว่า ชุมชนเข้มแข็งและชุมชนพึ่งตนเองได้เป็นเรื่องเดียวกัน มีลักษณะสำคัญอย่างน้อย 4 อย่าง แต่ละอย่างอาจจะแยกย่อยลงไปเป็นรายละเอียดหรือพัฒนาให้เป็นตัวชี้วัดได้อีก แต่จะมีตัวชี้วัดเท่าใดก็ต้องเข้าใจฐานคิดที่ว่า ชุมชนเข้มแข็งไม่ใช่เครื่องจักรที่ครบเครื่อง ที่วัดเป็นตัวเลขได้อย่างชัดเจน แต่เป็นองคาพยพ (organism) ที่ส่วนประกอบต่าง ๆ สัมพันธ์กันและเกื้อกูลกันอย่างเป็นพลวัต (dynamic) และค่อย ๆ พัฒนาศักยภาพของตนเองโดยมีเป้าหมายที่การพึ่งตนเอง

ชุมชนเข้มแข็งจึงไม่ใช่ชุมชนที่เข้มแข็งแล้ว พึ่งตนเองได้แล้ว แต่เป็นชุมชนที่มีศักยภาพและกำลังพัฒนาศักยภาพของตนเองไปสู่เป้าหมายดังกล่าว ชุมชนเข้มแข็งอยู่บนเส้นทางที่ถูกต้องที่มุ่งไปสู่จุดหมาย แม้จะยังไม่ถึงแต่ก็ “มาถูกทางแล้ว” และกำลังมุ่งไปสู่จุดหมาย

ชุมชนเข้มแข็งไม่ใช่สูตรสำเร็จแต่เป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของชุมชนบนหนทางไปสู่การพึ่งพาตนเอง และสามารถวัดได้จากขีดความสามารถอย่างน้อย 4 ประเด็น คือ

1. ชุมชนเข้มแข็งเป็นชุมชนเรียนรู้และพร้อมที่จะเรียนรู้ คนฉลาดคือคนที่บอกว่าตนเองยังไม่รู้และอยากเรียนรู้ คนโง่คือคนที่ชอบพูดว่ารู้แล้ว ชุมชนเข้มแข็งไม่นั่งรอรับความช่วยเหลือ

จากภายนอก แต่ลุกขึ้นมาแสวงหาทางออกด้วยตนเอง โดยแสวงหาความรู้ที่จะช่วยปลดปล่อยตนเอง ให้หลุดพ้นจากความไม่รู้และปัญหาต่าง ๆ

2. ชุมชนเข้มแข็งตัดสินใจได้อย่างเป็นอิสระ ไม่ใช่รอฟังแต่คำสั่งของคนอื่น หรือได้แต่ไปถามคนอื่นว่าปีนี้จะทำอะไร จะให้ปลูกอะไร เลี้ยงอะไร ไปถามนักการเมือง ถามข้าราชการ ถามพ่อค้า ถามนักวิชาการ ถามเอ็นจีโอ ถามเพราะไม่มีข้อมูลความรู้ ไม่มีเชื่อมั่นในตนเอง

3. จัดการ “ทุน” ของตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ ทุนในความหมายกว้างครอบคลุม ทุนทางธรรมชาติ คือทรัพยากรต่าง ๆ ทุนทางเศรษฐกิจ คือทุนที่ชุมชนสร้างขึ้น ผลิตได้ สะสมไว้ ทุนทางสังคม คือทุนที่เป็นระเบียบ กฎเกณฑ์ จารีต ประเพณี ที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นพี่น้องกัน ทุนทางวัฒนธรรม คือความรู้ภูมิปัญญาอันมาพร้อมกับวิถีชีวิตของผู้คน และแสดงออกทางการดำเนินชีวิต การกิน การอยู่ การทำงาน การจัดการชีวิตของตนเองและชุมชน

4. จัดการชุมชนด้วยธรรมาภิบาล (good governance) ด้วยความโปร่งใสโดยชุมชนมีส่วนร่วม ไม่ใช่โดยการรวบอำนาจของผู้นำบางคน บางกลุ่ม ทุบฉีกเอาประโยชน์พวกพ้องของตนเอง และมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนอื่น ๆ ยังเป็นเครือข่ายอย่างเป็นระบบกับชุมชนอื่น ๆ ได้ก็จะยังมีพลัง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โกวิทช์ พวงงาม และรองศาสตราจารย์ชอบ เข้มกัตต์ (2547: 6-7) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR) เป็นรูปแบบของการวิจัยที่เกิดจากการมีส่วนร่วมกันในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างนักวิจัยจากภายนอกกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นชาวบ้านหรือสมาชิกของชุมชน มีบทบาทในการเป็นนักวิจัยภายในชุมชน มิใช่การวิจัยที่มาจากคนภายนอกเป็นผู้วิจัยเพียงด้านเดียว ดังแผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัย ชาวบ้านและชุมชน (ภาพ 1)

ภาพ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัย ชาวบ้าน และชุมชน

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548: 31) ได้ให้คำอธิบายไว้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) เป็นการวิจัยที่จัดอยู่ในลักษณะของสิ่งที่จะศึกษา วิธีการศึกษาหรืองานวิจัยและพัฒนา (Research and Development) โดยน่าจะมีที่มาจากการศึกษา 2 ลักษณะคือการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับชุมชนในลักษณะให้ชุมชนมีส่วนร่วม (Participatory and Community based Research) กับงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research)

PAR เป็นการวิจัยในลักษณะที่มุ่งสร้างความสำนึก และความตระหนักของกลุ่มเป้าหมายให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนหรือองค์กร โดยให้กลุ่มเป้าหมายได้มีส่วนร่วมรับรู้และเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัว ตั้งแต่ถึงความจำเป็นที่จะต้องกระทำ และพร้อมที่จะร่วมรับรู้ผลงานวิจัยนั้น ๆ ด้วย ทั้งนี้เป็นการอาศัยศักยภาพของชุมชนและการตัดสินใจของชุมชนบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมทั้งกาย ความคิด สันติวิธี ทรัพยากรชุมชน กระบวนการตัดสินใจที่เป็นประชาธิปไตยอย่างมีเหตุผลมีผลของกระบวนการกลุ่ม และด้วยความพึงพอใจ

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548: 33-37) ได้สรุปขั้นตอนสำคัญในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. การพิจารณาหาปัญหา โดยเปิดโอกาสให้ใช้ภูมิปัญญาของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ที่มีมุมมองและวิธีการวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ กัน โดยอาศัยความเข้าใจในคุณค่า ค่านิยม วัฒนธรรมและบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติของชาวบ้านหรือกลุ่มเป้าหมาย อาจจะโดยวิธีการอภิปรายกลุ่ม การทัศนศึกษา การเยี่ยมชมดูงานต่างพื้นที่ การปรึกษาหารือกับผู้ชำนาญการ การทดสอบ ทดลอง ตลอดจนการศึกษาจากสื่อประเภทต่าง ๆ เช่น เอกสาร คน สถานการณ์ สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยีและวิดิทัศน์ เป็นต้น
2. การจัดกลุ่มและประเภทของปัญหา เช่น ด้านอาชีพ ด้านสังคม สิ่งแวดล้อม การศึกษาหรืออาจจะแบ่งประเด็นย่อยออกไปอีกก็ได้ แต่ต้องมีความเชื่อมโยงกับประเด็นใหญ่
3. การเลือกวิธีการและออกแบบการวิจัยโดยเลือกปัญหาและวิธีการวิจัยที่เหมาะสม ผ่านการใช้กระบวนการกลุ่มแบบไม่ชี้นำและให้กลุ่มเป้าหมายหรือชาวบ้านมีส่วนในการออกแบบการวิจัย โดยเฉพาะเครื่องมือวิจัยในรูปแบบ แบบสอบถาม ประเด็นการอภิปรายกลุ่มประเด็นการสังเกต หรือสัมภาษณ์ เป็นต้น
4. การจัดเก็บและรวบรวมข้อมูลหลังจากมีการทดสอบและปรับปรุงเครื่องมือวิจัยในสนามแล้ว ก็มีการดำเนินการ ดังนี้

4.1 การศึกษาสภาพปัจจุบันโดยอาศัยความร่วมมือ และเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับนักวิจัยซึ่งเป็นการสร้างความตระหนักและเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

4.2 การศึกษาสถานการณ์ที่คาดหวังภายใต้ประเด็นที่กำหนดไว้ในกรณีนี้ ผู้เขียนควรเข้าใจว่าข้อมูลแต่ละเรื่องสามารถพิจารณาได้หลายมุมมอง การด่วนสรุปอาจจะทำให้เกิดความผิดพลาด

5. การวิเคราะห์ข้อมูลทั้งสภาพปัจจุบัน และที่คาดหวังจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลหลากหลาย และการคัดเลือกข้อมูลที่เหมาะสม กลุ่มเป้าหมายต้องใช้ความคิด ประสพการณ์ ความรู้สึกและอาจจะต้องหาข้อมูลเพิ่มเติมขึ้นอีก ผลการวิเคราะห์ข้อมูลกลายเป็นความต้องการ ปัญหา อุปสรรคและข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์แล้ว สำหรับประกอบการตัดสินใจ กำหนดแนวทางการดำเนินงานต่อไป

6. การรายงานและนำเสนอ อาจเป็นรูปเอกสารการประชุมชี้แจง แผนภูมิฝาผนัง หรือแม้แต่การออกรายการวิทยุในชุมชน เพื่อให้ทุกคนในชุมชนที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ ได้มีส่วนร่วมรับรู้และวิเคราะห์หรือวิจารณ์ต่อเรื่อง

7. การวางแผนอย่างมีส่วนร่วมหลังจากการนำเสนอผลการวิจัยแล้ว กลุ่มวิจัย PAR จำเป็นต้องมีความเห็นสอดคล้องกัน เพื่อนำไปสู่การวางแผนงานอย่างมีส่วนร่วม อันประกอบด้วย 4 ขั้นตอนคือ

7.1 การจำแนกปัญหา

7.2 กำหนดจุดประสงค์และเป้าหมาย อาจเป็นทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ

7.3 กำหนดทรัพยากรและวางแผนงบประมาณที่จำเป็นต้องใช้

7.4 เตรียมแผนปฏิบัติทั้งด้านกลุ่มเป้าหมาย เวลา สถานที่ เทคนิคกระบวนการ และขั้นตอนของงานธุรการและวิชาการ

8. การจัดการและดำเนินการ โดยช่วยให้กลุ่มเป้าหมายมีทักษะในการจัดการ และ จะเกิดการตื่นตัว มีความตระหนักและติดตามงานอย่างใกล้ชิดและมีโอกาสในการเพิ่มศักยภาพในการคิดริเริ่มสร้างสรรค์งานอื่น ๆ และการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี ดังนั้นกลุ่มเป้าหมาย

8.1 ต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

8.2 มีแรงบันดาลใจ มีความสามารถ และมีความพร้อมที่จะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและยอมรับการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ

8.3 ลดแรงต่อต้านหรือไม่มีแรงต่อต้านต่อสิ่งที่กลุ่มเป้าหมายได้ตัดสินใจ และมีส่วนร่วมดำเนินการที่สอดคล้องกับความต้องการและปัญหาของเขา

การจัดการและดำเนินกิจกรรมที่กำหนดไว้ มักจะมี 6 ขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาแผนและเตรียมขั้นตอนปฏิบัติ

ขั้นตอนที่ 2 ดำเนินการในภาคปฏิบัติ

ขั้นตอนที่ 3 ติดตามและทบทวนการปฏิบัติงาน

ขั้นตอนที่ 4 แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นขณะปฏิบัติงาน

ขั้นตอนที่ 5 จัดการผลผลิตและแบ่งสรรผลประโยชน์

ขั้นตอนที่ 6 ประเมินผลและรายงานต่อผู้เกี่ยวข้อง

9. การติดตามและประเมินผลอย่างมีส่วนร่วมที่กลุ่มเป้าหมายมีส่วนที่จะให้ข้อมูลย้อนกลับอย่างค่อเนื่องว่ากิจกรรมนั้น ๆ เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ โดยครอบคลุมทุกกระบวนการ เช่น กระบวนการทำงาน กิจกรรมของผู้เกี่ยวข้อง ความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ปัจจัยป้อนที่ใช้และจำเป็น ปัญหาอุปสรรค ผลลัพธ์ที่ได้และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้เกี่ยวข้องด้านต่าง ๆ และแม้แต่ด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจการเมืองและธรรมชาติ ทั้งนี้การติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วมมี 5 ขั้นตอนคือ

9.1 กำหนดจัดระเบียบและลำดับความสำคัญเรื่องที่จะติดตามประเมินผล

9.2 สร้างตัวชี้วัดที่บ่งชี้ถึงความปลอดภัยเปลี่ยนแปลงตามจุดประสงค์ของโครงการ เช่น ตัวชี้วัดทางสังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ เป็นต้น

9.3 สร้างเครื่องมือเพื่อใช้ในการติดตามและประเมินผลและการแบ่งความรับผิดชอบ

9.4 การรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์และนำเสนอข้อมูลโดยให้โอกาสอย่างเต็มที่แก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย มีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ

9.5 การรายงานและเผยแพร่

โดยสรุปแล้ว PAR เป็นการวิจัยที่ให้โอกาสแก่กลุ่มเป้าหมายได้มีส่วนร่วมในการแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหา โดยศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ทางเลือก ตัดสินใจและดำเนินการแก้ไขปัญหามาตามทีเลือกไว้

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538: 12) กล่าวถึงผลที่ชุมชนและนักวิจัยจะได้รับคือ

1. ชาวบ้าน ประชาชน ผู้ด้อยโอกาสจะตื่นตัว ได้รับการศึกษามากขึ้น สามารถคิดและวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง มีความเชื่อมั่นในทางที่จะให้ความร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน

2. ประชาชนได้รับการแก้ไขปัญหา ผู้ด้อยโอกาสมีโอกาสมากขึ้น การจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ มีการกระจายอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้น

3. สำหรับทีมผู้วิจัยและนักพัฒนา จะได้เรียนรู้จากชุมชนได้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับชุมชนอันก่อให้เกิดความเข้าใจชุมชนได้ดีขึ้น และเกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองอย่างแท้จริง

กมล สุดประเสริฐ (2540: 9) กล่าวไว้ว่าหากใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมอย่างถูกต้องจะได้มาซึ่งผลดังต่อไปนี้

1. ประชาชนได้รับการเรียนรู้เพิ่มมากขึ้น
2. ประชาชนมีการกระทำมากขึ้น
3. ประชาชนมีการเผยแพร่พลังความรู้มากขึ้น

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจึงมิใช่การค้นหาปัญหาและการแก้ปัญหาเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการกระตุ้นให้ประชาชนมีการกระทำต่อปัญหาเหล่านั้น ทำให้ประชาชนมีโอกาสเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น เกิดการเรียนรู้การแก้ปัญหาและเพิ่มพูนความรู้ให้พร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาที่ยากไปกว่านี้

ผลงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทันทีซึ่งแสดงไว้ในภาพ 2 เพราะได้ทดลองปฏิบัติการหรือกระทำกิจกรรมหรือโครงการ โดยอาศัยหลักการมีส่วนร่วมจากทุก ๆ ฝ่ายในชุมชน โดยเฉพาะคณะนักวิจัย ผู้นำชุมชนหรือแกนนำชุมชน ตลอดจนคนส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง สิ่งที่ได้รับจะก่อให้เกิดความร่วมมือ การผนึกกำลังร่วมกัน โดยที่ประชาชนก็รู้สึกว่าเป็นผู้ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจปฏิบัติการ ในที่สุดจะทำให้เขารู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of belonging) รวมทั้งเป็นเจ้าของกิจกรรมและโครงการที่ดำเนินการด้วย

ภาพ 2 ชาวบ้านจะได้รับประโยชน์อะไรจากนักวิจัย PAR

องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท

องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทตั้งอยู่ที่บ้านน้ำรู่ เลขที่ 200 หมู่ที่ 6 ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี 2548 จากการที่เมื่อในปี พ.ศ.2541 กลุ่มเกษตรกรในพื้นที่อำเภอเชียงดาวจำนวน 20 หมู่บ้าน ที่เคยได้รับการช่วยเหลือทั้งทางด้านสัตว์เลี้ยงและอุปกรณ์การเกษตร จากองค์การไฮเพอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย) มา ระยะ เวลาหนึ่งมีการพัฒนาศักยภาพทำให้ชุมชนเหล่านั้นเกิดการเปลี่ยนในทางที่ดีขึ้น ดังนั้นชุมชนจึงได้มีการประชุมและมีการรวมตัวกันจัดตั้งองค์กรขึ้นมาเพื่อเข้าไปให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และช่วยเหลือเกษตรกรรายอื่นที่ยังไม่ได้รับการช่วยเหลืออย่างทั่วถึง โดยกลุ่มเกษตรกรได้สังเกตเห็นถึงสภาพปัญหาต่าง ๆ ในพื้นที่ของแต่ละหมู่บ้านที่มีมากมายไม่สามารถที่จะแก้ไขได้โดยลำพัง ถ้าหากเกษตรกรที่อยู่ใกล้กันไม่ช่วยกันจะเป็นการยากที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในเขตพื้นที่อำเภอเชียงดาวและอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งปัญหาต่าง ๆ ในพื้นที่เหล่านี้ทางภาครัฐเข้าไปแก้ไขไม่ทั่วถึงและไม่มียุทธศาสตร์พัฒนาใดที่จะเข้าไปให้การช่วยเหลือ

กลุ่มเกษตรกรได้มีการปรึกษาหารือเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาโดยหาทางออกร่วมกันด้วยการจัดตั้งองค์กรท้องถิ่นขึ้นมาเพื่อที่จะลดปัญหาเหล่านี้ จึงได้มีการประชุมและเชิญผู้แทนเกษตรกร ผู้แทนชุมชนและเกษตรกรที่สนใจมาประชุมร่วมกันและจัดตั้งคณะกรรมการ และร่วมกันดำเนินการตั้งองค์กรท้องถิ่นขึ้นในพื้นที่เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยใช้ชื่อว่า “องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท” มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นองค์กรที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวกับการส่งเสริมอาชีพ และพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ด้านการเลี้ยงสัตว์ ทั้งในเรื่องของสถาบันความครอบครัวให้มีความเข้มแข็ง สนับสนุนการใช้ทรัพยากรในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งด้านทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นทุนเดิมที่มีอยู่แล้ว เพื่อลดปัญหาการย้ายถิ่นฐานและเพิ่มเสริมสร้างศักยภาพให้ชุมชนมีความยั่งยืน

องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทได้รับงบประมาณสนับสนุนการดำเนินงานจากองค์การไฮเพอร์ฯ เพื่อดำเนินโครงการเพื่อการเกษตรและปศุสัตว์ในชุมชนกับเกษตรกรเป้าหมาย 4 ชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่ได้แก่บ้านห้วยจะคำน บ้านกองฝักปิ้ง บ้านทุ่งปางเบา ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว และบ้านห้วยราชบุตร ตำบลบ้านเป้า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ (องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท, 2548: 1)

องค์การไอเฟอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย)

องค์การไอเฟอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย) ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2517 โดยเน้นให้ความช่วยเหลือชาวไทยภูเขาในภาคเหนือ เริ่มต้นด้วยการมอบวัวให้แก่เกษตรกรผู้ยากไร้ให้เป็นทุนสำหรับการประกอบอาชีพภายใต้เงื่อนไขการส่งต่อของขวัญ ต่อมาจึงขยายกิจกรรมการดำเนินงานเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ผ่านแนวทางการพัฒนาแบบองค์รวมโดยยึดปศุสัตว์เป็นพื้นฐาน ที่เพิ่มกิจกรรมด้านการฝึกอบรมให้แนวคิดจุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ให้ความรู้ด้านการเกษตรและปศุสัตว์ ด้านสิ่งแวดล้อมและอื่น ๆ รวมถึงการสนับสนุนปัจจัยการผลิตอื่น ๆ นอกเหนือจากสัตว์เลี้ยง เช่น เครื่องสีข้าว บ่อกักชีวิภาพ ฯลฯ ภายใต้เงื่อนไขการส่งต่อของขวัญ เช่นกัน ต่อมาในปี พ.ศ.2549 จึงปรับมาใช้แนวทางการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน (องค์การไอเฟอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย), 2003: 1-2)

แนวทางการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน

รูปแบบการวางแผนโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน

องค์การไอเฟอร์ฯ ตระหนักดีว่าแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน ในขณะที่จุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้ง 12 ข้อ เป็นพื้นฐานของการทำงานของเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ แนวคิดเรื่องการยึดคุณค่าเป็นพื้นฐานเปิดโอกาสให้ปรับเปลี่ยนการทำงานให้เหมาะสมกับแต่ละชุมชน รูปแบบการพัฒนาโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐานนี้ยังให้กรอบในการทำงานเพื่อการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมที่เสริมสร้างจากความเข้มแข็งและคุณค่าที่มีอยู่เดิมของแต่ละชุมชน รูปแบบดังกล่าวนี้ยังเป็นหลักประกันว่าจุดเริ่มต้นของกระบวนการพัฒนาจะมาจากการมีส่วนร่วมของเจ้าของวัฒนธรรมนั้น ๆ และยังคงออกแบบบนฐานของความคาดหวังในอนาคตของชุมชนเอง

ในรูปแบบการพัฒนาโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน ชาวบ้านจะนำจุดแข็งและคุณค่าในตัวตนของตนเองมาใช้มากกว่าการมองเห็นแต่ปัญหาที่สิ้นหวังจากความยากจน ดังนั้นองค์การไอเฟอร์ฯ จึงนำคุณค่าของชุมชนที่ยึดถือกันมาใช้ในการกำหนดวิสัยทัศน์ของชุมชน ซึ่งเป็นภาพความเป็นอยู่ที่ชุมชนอยากเห็นหรืออยากเป็นในอนาคต

รูปแบบการวางแผน โดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน 4 ขั้นตอน ได้แก่

1. การวิเคราะห์สถานการณ์แวดล้อม
2. การกำหนดวิสัยทัศน์ ภาพที่ชุมชนอยากเป็นและอยากเห็นในอนาคต

3. การวางแผนโครงการ

4. การจัดการและการติดตามกระบวนการทำงาน และผลที่ได้รับ

องค์กรไฮเฟอร์ฯ พบว่ารูปแบบการพัฒนาโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐานนี้ เจ้าหน้าที่ภาคสนามหรือเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบสามารถนำไปประยุกต์ ปรับเปลี่ยน และนำไปใช้ได้อย่างกว้างขวางทั้งกับกลุ่มขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ และชุมชนที่มีความหลากหลาย ขบวนการนี้จะเป็นประโยชน์อย่างมากในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเอง รวมทั้งเจ้าหน้าที่โครงการ องค์กรพัฒนาเอกชนระดับท้องถิ่น ต่างสามารถนำรูปแบบการพัฒนานี้ไปใช้ในการเสริมพลังให้ชุมชน กระบวนการและหลักการพัฒนานี้เกิดจากประสบการณ์ภาคสนามหลายปี ด้านการพัฒนาไปสู่ตัว การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน และ โครงการฝึกอบรมกับชุมชนทั้งในชนบทและในเมืองขององค์กรไฮเฟอร์ฯ ในทุกภูมิภาคทั่วโลก

ปฏิบัติการเพื่อการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน

ขั้นที่ 1: การจัดตั้งกลุ่มพึ่งพาตนเอง

องค์กรไฮเฟอร์ฯ ทำงานร่วมกับชุมชนต่าง ๆ ที่มีความต้องการได้รับการสนับสนุน ทั้งนี้ ก่อนหน้าที่องค์กรไฮเฟอร์ฯ จะเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชนนั้น สมาชิกในชุมชนต้องริเริ่มการจัดตั้ง “กลุ่มพึ่งพาตนเอง” (self help group) ก่อน โดยทุกกลุ่มพึ่งพาตนเองจะมีผู้แทนหนึ่งคนจากแต่ละครอบครัว เพื่อเป็นตัวแทนจากกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันในชุมชน

โดยทั่วไป กลุ่มจะประกอบด้วยสมาชิกจำนวนประมาณ 20 คน ซึ่งกลุ่มขนาดนี้ไม่เล็กและไม่ใหญ่มากเกินไป ทำให้การันตีได้ว่า สมาชิกทุกคนจะสามารถมีส่วนร่วมได้อย่างเต็มที่ในระหว่างการประชุม การฝึกอบรม และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตลอดจนเป็นหลักประกันได้ว่าสมาชิกกลุ่มทุกคนสามารถเข้าถึงการให้บริการจากโครงการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยเหตุที่กลุ่มถูกจัดตั้งขึ้นก่อนที่โครงการจะเข้าไป ดังนั้นชุมชนหรือกลุ่มจึงมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการเองมากกว่าคิดว่าเป็นโครงการขององค์กรไฮเฟอร์ฯ

เพราะกลุ่มที่ถูกจัดตั้งขึ้นเป็นกลุ่มพึ่งพาตนเอง ดังนั้นสมาชิกกลุ่มจึงมีพันธะสัญญาในการที่สร้างการพึ่งพาตนเอง กิจกรรมหนึ่งที่ทางกลุ่มริเริ่มขึ้นคือ การออมและการกู้ยืม หรือที่เรียกว่ากลุ่มกองทุนออมทรัพย์และกู้ยืม ซึ่งสมาชิกทุกคนจะต้องส่งเงินออมทุก ๆ เดือนแก่กลุ่ม ทั้งนี้จำนวนเงินที่เหมาะสมสำหรับการออมไม่ได้มีการกำหนดตายตัว เพียงแต่กำหนดว่าเป็นจำนวนเงินที่มากที่สุดสมาชิกทุกคนสามารถจ่ายได้ และเมื่อสมาชิกคนใดคนหนึ่งมีการกู้ยืมเงินจากกองทุนก็จะทำให้

เกิดกระบวนการลงทุนและการหมุนเวียนรายได้ของกองทุน โดยกองทุนจะมีการกำหนดข้อตกลงเรื่องระยะเวลาและอัตราดอกเบี้ยที่แน่นอนในการชำระหนี้คืน

กลุ่มพี่พาดตนเองจะจัดตั้งขึ้นและดำเนินการเป็นเวลา 6 เดือน โดยประมาณ ก่อนที่องค์กรไฮเฟอร์ฯ และองค์กรคูมิตรจะเข้าไปประเมินผลการดำเนินการของกลุ่มว่ามีความกระตือรือร้น และแสดงถึงพันธะสัญญาในการที่จะช่วยเหลือตนเองและสมาชิกในกลุ่มแค่ไหน ทั้งนี้องค์กรไฮเฟอร์ฯ จะเริ่มเข้าทำงานกับกลุ่มเพียง 2-3 กลุ่มในแต่ละชุมชนก่อน หลังจากนั้นจะขยายผลไปยังกลุ่มอื่น ๆ ทั้งชุมชน โดยอาศัยหลักการ “การส่งต่อของขวัญ” ซึ่งในขั้นนี้ของกระบวนการ พัฒนาแบบองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน สมาชิกกลุ่มอาจจะยังกังวลคืออย่าค่า ไม้มีความหวัง เนื่องจากปัญหาความยากจนและออกจากกลุ่มไปโดยไม่ได้เข้าสู่กระบวนการในการร่วมกำหนดวิสัยทัศน์ของกลุ่มในการที่จะหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาในอนาคต

ขั้นที่ 2: การเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มพี่พาดตนเอง โดยใช้จุดหลักเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ความเข้าใจคุณค่าและการนำไปใช้ในทุกระดับ: กลุ่มเป้าหมายของเรา คือ กลุ่มคนชายขอบและเป็นชุมชนที่ยากจน ชุมชนเหล่านี้จำนวนมากยังมีโอกาสเพียงเล็กน้อยในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นและไม่ค่อยได้มีโอกาสได้เรียนรู้ความรู้ใหม่ ๆ เพื่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิต ชุมชนเหล่านี้จำนวนไม่น้อยไม่สามารถรวมกลุ่มกันหรือร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์จากมุมมองภายในชุมชนเอง ดังนั้น เมื่อเจ้าหน้าที่ได้พบปะกับสมาชิกของชุมชนใช้จุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นจุดสนใจในการดึงเอาคุณค่าในตนเองและชุมชนออกมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในการฝึกอบรมครั้งแรก สมาชิกแต่ละคนจะค้นหาและนำเสนอคุณค่าภายในของตนเอง ซึ่งจะใช้เป็นตัวชี้วัดประเมินสถานการณ์ด้วย โดยถ้าเราใช้สัญลักษณ์เป็นต้นไม้ บางคนระดับการนำคุณค่าไปใช้อาจจะเป็นเพียงต้นกล้า ในขณะที่คนอื่น ๆ ออกดอกออกผลพร้อมที่จะ “แบ่งปันและเผื่อแผ่” ผลผลิตไปยังผู้อื่นได้แล้ว หรือมี “บทบาทหญิงชายที่เท่าเทียม สถาบันครอบครัวที่เข้มแข็ง” การประเมินตนเองและชุมชนจะช่วยให้ทั้งบุคคลและชุมชนค้นพบคุณค่าของตนเองได้อย่างชัดเจน บ่อยครั้งที่ชุมชนพบว่า คุณค่าที่พวกเขาค้นพบนั้นคล้ายคลึงกันกับคุณค่าขององค์กรไฮเฟอร์ฯ และสอดคล้องกับจุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะทำให้ผู้เข้าร่วมการอบรมสามารถแสดงความต้องการและแนวทางในการพัฒนาชีวิตและชุมชนของเขาได้ และนั่นเองจึงเป็นการ “แสดงถึงความเข้าใจคุณค่าและการนำไปใช้อย่างจริงจัง” ของชุมชนขึ้น

โครงการเองไม่ใช่ว่าจะเน้นหนักแต่เรื่องการปรับปรุงเรื่องโภชนาการและรายได้เท่านั้น แต่การให้สัตว์เลี้ยงและการจัดการฝึกอบรมเป็นจุดเริ่มต้น และเป็นเครื่องมือเพื่อให้เข้าถึงชุมชน และทำให้เราได้เริ่มทำงานกับกลุ่มต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชน เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่าง

องค์กรร่วมตามทิศทางที่ชุมชนวางไว้ กระบวนการนี้ทำให้เกิดโครงการที่ถูกพัฒนามาจากชุมชนเอง ซึ่งต่างจากวิธีดำเนินโครงการที่องค์กรข้างนอกเข้ามาเพื่อ “เป็นผู้ดำเนินโครงการ” ซึ่งในระยะยาวแล้วโครงการมักให้ผลเพียงเล็กน้อย

ขั้นที่ 3: การมอบปฎิบัติการผลิด

จากขั้นที่ 2 กลุ่มที่มีความเข้าใจคุณค่าและนำไปใช้ในโครงการพัฒนานั้น ณ ปัจจุบันจะอยู่ในภาวะที่สามารถวาดฝันถึงอนาคตข้างหน้า ภาพในอนาคตที่เราต้องการเห็นจะเป็นอย่างไร กลุ่มต้องการอะไรบ้าง อะไรคือเป้าหมายของกลุ่ม มีทรัพยากรอะไรบ้างที่สามารถนำมาใช้ในการทำงานของเรา คำถามต่าง ๆ เหล่านี้คือสิ่งที่ชุมชนต้องหาคำตอบ และเป็นจุดเริ่มต้นในการกำหนดวิสัยทัศน์เพื่อการพัฒนา ซึ่งมันอาจจะคลุมเครือในระยะแรก แต่ต่อมานั้นจะกลายเป็นรูปเป็นร่างที่ชัดเจนมากขึ้นเมื่อผ่านกระบวนการขั้นอื่น ๆ การกำหนดวิสัยทัศน์ของชุมชนเป็นพื้นฐานของการวางแผนและการดำเนินโครงการ

เมื่อผู้เข้าร่วมโครงการได้สำรวจเป้าหมายของแต่ละบุคคล จุดหมายร่วมของกลุ่ม และกำหนดแผนการพัฒนาจึงเป็นเวลาที่เหมาะสมในการสนับสนุนปฎิบัติการผลิดที่จำเป็นผู้เข้าร่วมโครงการจะได้รับการฝึกอบรมการเลี้ยงสัตว์เบื้องต้น และการปรับปรุงเทคโนโลยี (ตัวอย่างเช่น การปรับปรุงประสิทธิภาพของเตาหุงต้ม การทำรั้วบ้าน เตาล้างงานชีวภาพ) ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะสามารถทำให้รายได้เพิ่มขึ้น ภาวะโภชนาการดีขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็ได้สร้างความหวังและความเชื่อมั่นให้กับคนในชุมชนไปพร้อมกัน นอกจากนี้ในขั้นนี้ผู้เข้าร่วมโครงการจะได้รับการฝึกอบรมในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ เช่น การปกป้องสิ่งแวดล้อม การป้องกันการติดเชื้อเอชไอวี (เอดส์) การจัดการการเงินรายบุคคล ทักษะทางการตลาด และการก่อตั้งสหกรณ์การเกษตร ซึ่งเมื่อผู้เข้าร่วมโครงการได้รับการสนับสนุนทรัพยากรและได้รับการฝึกอบรมที่จำเป็นต่อการนำไปสู่วิสัยทัศน์ในอนาคต ก็จะทำให้เขาเหล่านั้นมีความเข้มแข็งและเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชน โดยพัฒนาไปสู่ทิศทางที่เขาคิดว่าดีที่สุด

ขั้นที่ 4: การเสริมสร้างความเข้มแข็ง

การพัฒนาที่ยั่งยืน การวางแผนและก้าวไปข้างหน้า กลุ่มที่ได้รับการเสริมความเข้มแข็งซึ่งมีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนจะสามารถค้นพบความต้องการด้านอื่น ๆ และใช้พลังของกลุ่มในการแก้ปัญหาได้โดยง่าย และมีการทำงานแบบเป็นกลุ่มเพื่อที่จะเข้าถึงความต้องการนั้น ในขั้นนี้ประเด็นการทำงานของกลุ่มจะขยายออกจากความต้องการการพัฒนาการเลี้ยงสัตว์ไปสู่การพัฒนา

ชุมชนแบบองค์รวม ที่ชุมชนจะมีการขยายประเด็นออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้นและมีการนำทรัพยากรภายในท้องถิ่นอื่น ๆ มาใช้มากขึ้น

เมื่อโครงการมีการเติบโตและมีการให้ต่อเกิดขึ้น ก็ย่อมมีจำนวนครอบครัวที่ได้รับสวัสดิการเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งบ่อยครั้งครอบครัวที่ยังไม่ได้รับมอบสวัสดิการก็สามารถเข้าร่วมการฝึกอบรมด้วย

ด้วยเหตุที่ชุมชนที่ได้รับโครงการได้เริ่มปรับปรุงตนเองจึงทำให้เห็นว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี ๆ ที่ขยายวงไปในชุมชน ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้ชุมชนรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง ตัวอย่าง เช่น พวกเขาอาจเลือกที่จะตั้งกองทุนหมุนเวียนที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมและเมื่อมีการชำระหนี้คืนทีละเล็กละน้อย ก็จะทำให้กองทุนมีรายได้เพิ่มขึ้น ชุมชนทั้งหมดจะมีหน้าที่ในการดูแลกองทุนและมีการตรวจสอบกันเองซึ่งเป็นบทเรียนที่สำคัญในการทำงานร่วมกัน

ที่ผ่านมาคนในชุมชนอาจมีความคิดเพียงแต่การใช้ทรัพยากรของตนเอง แต่ปัจจุบันชุมชนเรียนรู้การใช้และการบริหารทรัพยากรร่วมกัน การจัดการทรัพยากรที่ผิดพลาดของใครคนใดคนหนึ่ง เช่น การโค่นต้นไม้ การทำน้ำเน่าเสีย ย่อมส่งผลกระทบต่อทรัพยากรของผู้อื่น (ตลอดจนความเป็นอยู่ที่ดีของผู้อื่น) ด้วย เช่น การสูญเสียหน้าดินเพราะเกิดการชะล้างพังทลาย น้ำแห้ง และน้ำไม่สามารถดื่มกินได้ เป็นต้น

ปัจจุบันชุมชนสามารถนำทรัพยากรอื่น ๆ เข้ามาสู่การจัดการ โดยกลุ่ม มีการแสดงความคิดเห็นร่วมกันและมีการใช้ทักษะของกลุ่ม ซึ่งเมื่อครอบครัวมีรายได้เพิ่มขึ้น ภาวะโภชนาการดีขึ้น ครอบครัวเหล่านี้ก็จะสามารถคิดถึงการพัฒนาอื่นที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมได้ เช่น การหลีกเลี่ยงการติดเชื้อเอชไอวี (เอดส์) การปกป้องสิ่งแวดล้อม โครงการเพื่อการอ่านออกเขียนได้ การศึกษาเด็ก การละเลิกการเลือกปฏิบัติ และการปรับปรุงบทบาทหญิงชาย และจากการที่วิสัยทัศน์และทรัพยากรเป็นของชุมชนจึงทำให้โครงการมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน (องค์การไฮเฟออร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย), 2550: 1ก-8ก)

จุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

องค์การไฮเฟออร์ฯ ได้พัฒนาหลักการในการทำงานเพื่อการพัฒนาขึ้นและใช้เป็นแนวทางในการทำงานของเจ้าหน้าที่ทุกคนทั่วโลก โดยหลักการดังกล่าวเรียกว่า “จุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” ซึ่งเป็นหลักการที่ผ่านการทดสอบมาแล้ว คือคุณค่าและคือยุทธศาสตร์ที่ให้แนวทางในการประเมินและทำความเข้าใจชุมชน จุดหลักนี้ยังช่วยให้องค์กรคู่มิตรมีความเข้าใจในงาน การ

ให้ความสำคัญขององค์การไฮเฟอรัฯ ที่จุดหลักทั้งหมดต่างมีความสำคัญต่อการทำงานร่วมกันเช่นเดียวกับคนในชุมชนที่ไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ เพราะฉะนั้น จุดหลักทั้งหมดต้องทำงานสอดคล้องประสานกันจึงจะประสบความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมตามแนวทางขององค์การไฮเฟอรัฯ

“การให้ต่อของขวัญ” นอกจากจะเป็นแนวปฏิบัติที่เป็นเอกลักษณ์ขององค์การที่การันตีความสำเร็จและความยั่งยืนของการพัฒนาชุมชนในอนาคต ยังเป็นหัวใจของจุดหลักเพื่อการพัฒนาทั้ง 12 จุดหลักอีกด้วย (องค์การไฮเฟอรัอินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย), 2550: 9)

จุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือ Cornerstones 12 ข้อ เป็นหลักการพื้นฐานในการทำงานขององค์การไฮเฟอรัฯ ที่ใช้เป็นเครื่องมือและแนวทางสำหรับการวางแผนการทำงานช่วยเหลือเกษตรกรผู้ยากไร้ทั่วโลก รวมถึงเป็นเครื่องมือที่ใช้วัดประเมินความสำเร็จของโครงการอีกด้วย ดังนั้นการสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับจุดหลักเพื่อการพัฒนาให้กับผู้ปฏิบัติงานทั้งองค์กร คู่มิตรและเกษตรกรจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้การดำเนินงานนั้นเป็นไปตามทิศทางขององค์กรประกอบด้วย

1. การให้ต่อของขวัญ (passing on the gifts) การส่งต่อของขวัญให้แก่ผู้อื่นได้ก่อให้เกิดปรัชญาขององค์การไฮเฟอรัฯ ว่าด้วยการแบ่งปันและเอาใจใส่ โดยครอบครัวที่ได้รับสัตว์จะส่งต่อสัตว์เลี้ยง ความรู้ และทักษะที่ได้รับให้กับครอบครัวที่มีความต้องการต่อไป นอกจากนี้ยังมีเกษตรกรหลายกลุ่มที่ส่งคืนสัตว์เลี้ยงหรือบริจาคเงินเพิ่มเติมเพื่อเป็นการสนับสนุนโครงการให้เกิดความยั่งยืน

ตัวอย่างตัวชี้วัด

- 1.1 จำนวนสัตว์ที่ให้ต่อผู้อื่น (ครอบครัวอื่น)
- 1.2 คุณภาพของการให้ต่อ/พิธีการส่งต่อ
- 1.3 จำนวนและชนิดของผู้รับ
- 1.4 เปอร์เซนต์ของการดำเนินการให้ต่อ
- 1.5 การขยายผล (เป็นตัวอย่างให้กับผู้อื่น)

2. ความซื่อสัตย์และความรับผิดชอบ (accountability) กลุ่มเกษตรกรเป็นผู้กำหนดความต้องการ เป้าหมายและวางแผนปฏิบัติเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม โดยองค์การไฮเฟอรัฯ จะให้แนวทางในการวางแผนการส่งต่อของขวัญแก่ผู้อื่น การคัดเลือกผู้รับความช่วยเหลือ การติดตามความคืบหน้าของโครงการและการประเมินผลด้วยตนเอง นอกจากนี้กลุ่มเกษตรกรจะเป็นผู้รับผิดชอบในการเสนอรายงานความก้าวหน้าของโครงการทุก ๆ ครั้งปี

ตัวอย่างตัวชี้วัด

- 2.1 เกษตรกรและชุมชนมีระเบียบการบันทึกข้อมูล
 - 2.2 ระยะเวลาในการส่งรายงาน
 - 2.3 ความสม่ำเสมอในการวางแผนและความสำเร็จตามวัตถุประสงค์
 - 2.4 ความเหมาะสมของเป้าหมาย
 - 2.5 การเปิดโอกาสในการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็น
3. การแบ่งปันและเอาใจใส่ (sharing and caring) องค์การไฮเฟอรัฯ เชื่อว่าปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์สามารถแก้ไขให้ลุล่วงได้ถ้าทุกคนพร้อมใจที่จะช่วยกันแบ่งปันในสิ่งที่ตนเองมีและเอาใจใส่ผู้อื่น ถึงแม้ว่าการแบ่งปันและเอาใจใส่ไม่สามารถวัดค่าออกมาได้ แต่ถือเป็นจุดหลักที่สำคัญมากทางด้านจิตใจ และส่งผลต่อความรับผิดชอบต่อเกษตรกรในการดูแลรักษาสัตว์ของตนเองและตระหนักถึงความเสมอภาคของผู้อื่น

ตัวอย่างตัวชี้วัด

- 3.1 การเพิ่มศักดิ์ศรีและความภูมิใจระหว่างผู้เข้าร่วมโครงการ
 - 3.2 การช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิก
 - 3.3 การเผื่อแผ่ความช่วยเหลือให้กับคนอื่น
 - 3.4 ความสามัคคีในกลุ่ม
 - 3.5 การมีเมตตากรุณาต่อสัตว์
4. ความยั่งยืนและการพึ่งพาตนเอง (sustainability and self-reliance) เนื่องจากองค์การไฮเฟอรัฯ สามารถให้การสนับสนุนด้านการเงินแก่กลุ่มต่าง ๆ ได้เพียงช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น กลุ่มผู้ร่วมโครงการจึงควรวางแผนที่จะช่วยเหลือตนเองในระยะยาว องค์การไฮเฟอรัฯ เห็นว่าหากผู้ร่วมโครงการมีกิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้ที่หลากหลาย และได้รับการสนับสนุนจากหลายฝ่าย จะทำให้พึ่งพาตนเองได้ในที่สุด

ตัวอย่างตัวชี้วัด

- 4.1 มีการดำเนินกิจกรรมด้านการเงินและทรัพยากรอื่น ๆ อย่างต่อเนื่อง
 - 4.2 ลดความต้องการการช่วยเหลือจากภายนอก
 - 4.3 จำนวนและประเภทกิจกรรมต่าง ๆ ที่ริเริ่มจากชุมชน
 - 4.4 ความสำเร็จของการรับช่วงกิจกรรมต่อของคนรุ่นถัดไป
5. การพัฒนาด้านการเลี้ยงสัตว์ (improved animal management) อาหารสัตว์ น้ำ โรงเรือน ประสิทธิภาพการผลิตและสุขภาพสัตว์เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้การเลี้ยงสัตว์ประสบความสำเร็จ ดังนั้นเกษตรกรจะต้องจัดหาปัจจัยดังกล่าวเพื่อสัตว์เลี้ยงจะได้มีสุขภาพที่สมบูรณ์และให้ผล

ผลิตที่ดี นอกจากนี้พันธุ์สัตว์เลี้ยงควรเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของเกษตรกร และไม่เป็นการเพิ่มภาระให้แก่สมาชิกในครอบครัวและทำลายทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ตัวอย่างตัวชี้วัด

- 5.1 อัตราการแพร่พันธุ์และการเว้นระยะห่างของการให้ผลผลิตของสัตว์
- 5.2 ผลผลิตต่อหัว ต่อหน่วย
- 5.3 สภาวะและสุขภาพสัตว์
- 5.4 การติดต่อกับหน่วยงานปศุสัตว์อย่างต่อเนื่อง
- 5.5 การปรับปรุงพันธุ์และการจัดการ

6. โภชนาการและรายได้ (nutrition and income) สัตว์เลี้ยงเป็นแหล่งโภชนาการทางด้านโปรตีนคุณภาพสูง นอกจากนี้สัตว์เลี้ยงยังใช้เป็นแรงงานสำหรับการกสิกรรมและขนส่ง สัตว์เลี้ยงที่ส่งเสริมให้เกษตรกรจึงควรมีสักยภาพที่ก่อให้เกิดรายได้สำหรับที่อยู่อาศัยการศึกษา สาธารณสุข และค่าใช้จ่ายยามฉุกเฉิน สัตว์เลี้ยงจึงเปรียบได้กับบัญชีออมทรัพย์ที่มีชีวิตและถือเป็นหลักทรัพย์ทางเศรษฐกิจที่มั่นคงอีกด้วย

ตัวอย่างตัวชี้วัด

- 6.1 การบริโภคและหรือการขายผลผลิต
- 6.2 โอกาสการจ้างงานในชุมชน
- 6.3 การเปลี่ยนแปลงภาวะโภชนาการในครอบครัว
- 6.4 การเปลี่ยนแปลงรายได้ในครอบครัว
- 6.5 อัตราการขาดสารอาหารในเด็กลดลง

7. บทบาทหญิงชายและสถาบันครอบครัว (gender and family focus) บทบาทหญิงชายเป็นไปตามข้อกำหนดของสังคมในแต่ละวัฒนธรรม องค์การไฮเฟออร์ฯ สนับสนุนให้ผู้หญิงและผู้ชายมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจต่างๆ อาทิ ความเป็นเจ้าของสัตว์เลี้ยง การใช้แรงงานโดยสมาชิกในครัวเรือนทุกคนควรได้รับประโยชน์จากโครงการอย่างเท่าเทียมกัน การเกษตรและปศุสัตว์ถือเป็นกิจกรรมที่เสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน เพราะสามารถลดปัญหาการอพยพแรงงานจากชนบทสู่เมือง

ตัวอย่างตัวชี้วัด

- 7.1 ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของครอบครัว
- 7.2 ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและร่วมการอบรม
- 7.3 เยาวชนวางแผนที่จะอาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบท
- 7.4 เยาวชนมีส่วนเกี่ยวข้องในการอบรมและกิจกรรมการผลิต

8. ความจำเป็นและความเสมอภาค (genuine need and justice) องค์กรไฮเฟอร์ฯ จะช่วยเหลือผู้ที่มีความจำเป็นให้ได้รับโอกาสในการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยสมาชิกกลุ่มเป็นผู้ตัดสินใจว่าใครควรจะเป็นผู้ได้รับสวัสดิ์เลี้ยงและความช่วยเหลือ ครอบครัวที่ยากจนที่สุดควรได้รับโอกาสเป็นผู้รับก่อน ในการพิจารณาคัดเลือกไม่ควรแบ่งแยกเชื้อชาติ ศาสนา แต่ควรให้โอกาสกับครอบครัวที่ด้อยโอกาสและถูกสังคมทอดทิ้ง

ตัวอย่างตัวชี้วัด

- 8.1 ระดับของรายได้และการอยู่ดีกินดีของผู้เข้าร่วมโครงการ
- 8.2 ชุมชนกำหนดความต้องการและจำเป็นภายใต้บริบทของชุมชนเอง
- 8.3 เกณฑ์ในการมีส่วนร่วม รวมถึงการด้อยโอกาสทางสังคม
- 8.4 มีกรรมการคัดเลือกผู้เข้าร่วมโครงการที่เป็นกลางจากหลายฝ่าย
- 8.5 มีเกณฑ์ที่ยุติธรรมในการคัดเลือกผู้เข้าร่วมโครงการและผู้ที่รับต่อ

9. การปรับปรุงสภาพแวดล้อม (improving the environment) ในการส่งเสริมด้านปศุสัตว์ขององค์กรไฮเฟอร์ฯ จะต้องช่วยเพิ่มพูนด้านสิ่งแวดล้อมดังนี้ คือลดการชะล้างของหน้าดินเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน ส่งเสริมสุขภาพที่ดี อนุรักษ์ธรรมชาติ เพิ่มพูนความหลากหลายทางชีวภาพ และลดมลภาวะ โดยกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์จะต้องไม่ก่อให้เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม

ตัวอย่างตัวชี้วัด

- 9.1 จำนวนป่าไม้ การเพาะปลูก สัตว์ป่าและความหลากหลายทางชีวภาพ
- 9.2 แผนปฏิบัติการในการปรับปรุงสภาพแวดล้อมที่เกิดจากชุมชน
- 9.3 การเปลี่ยนทัศนคติต่อสิ่งแวดล้อม
- 9.4 การเลือกรับการทำเกษตรแผนใหม่
- 9.5 จำนวนของเกษตรกรที่ใช้ปุ๋ยคอกในการทำเกษตร

10. การมีส่วนร่วมในทุกระดับ (full participation) องค์กรไฮเฟอร์ฯ ทำงานร่วมกับชุมชนหรือองค์กรคูมิตรที่เป็นตัวแทนชุมชน และกลุ่มชาวบ้านซึ่งต้องมีผู้นำที่เข้มแข็ง สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ดำเนินกิจกรรมและติดตามการดำเนินกิจกรรม ด้วยความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการร่วมกัน

ตัวอย่างตัวชี้วัด

- 10.1 สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
- 10.2 จำนวนคนที่สนใจและมีส่วนร่วมในการประชุม
- 10.3 ความเป็นผู้นำและการหมุนเวียนการเป็นผู้นำ
- 10.4 การร่วมกันทำงานภายในกลุ่ม

11. การฝึกอบรมและการให้การศึกษา (training and education) กลุ่มเกษตรกรจะเป็นผู้กำหนดหัวข้อเรื่องที่ต้องการฝึกอบรม โดยองค์การไฮเฟออร์ฯ จะจัดหาวิทยากรที่เหมาะสมในท้องถิ่นมาร่วมเป็นผู้ฝึกสอน การฝึกอบรมอาจเป็นแบบทางการและไม่เป็นทางการ อาทิการเยี่ยมชมฟาร์มแปลงสาธิต หรือศึกษาดูงานจากเกษตรกรตัวอย่าง โดยการฝึกอบรมจะเน้นการเรียนรู้โดยลงมือฝึกปฏิบัติมากกว่าการศึกษาจากตำรา

ตัวอย่างตัวชี้วัด

- 11.1 การเพิ่มทักษะด้านต่าง ๆ
- 11.2 ความรู้ความเข้าใจในกระบวนการพัฒนา
- 11.3 การใช้ทักษะที่เรียนมา
- 11.4 ความสนใจในส่วนต่าง ๆ ของการฝึกอบรม
- 11.5 การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรม

12. สิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ (spirituality) ทุกคนล้วนมีสิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ ไม่ว่าจะนับถือศาสนาหรือลัทธิความเชื่อใด ๆ สิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจเป็นการแสดงออกถึงความเชื่อมั่นในคุณค่าและความหมายชีวิต องค์การไฮเฟออร์ฯ ได้แบ่งปันคุณค่าที่มีให้แก่สมาชิกโดยไม่เลือกกลุ่มและศาสนา สิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจจะสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันในหมู่สมาชิก ให้มีความหวัง ความศรัทธา และความรับผิดชอบต่อกันที่ทำงานร่วมกัน

ตัวอย่างตัวชี้วัด

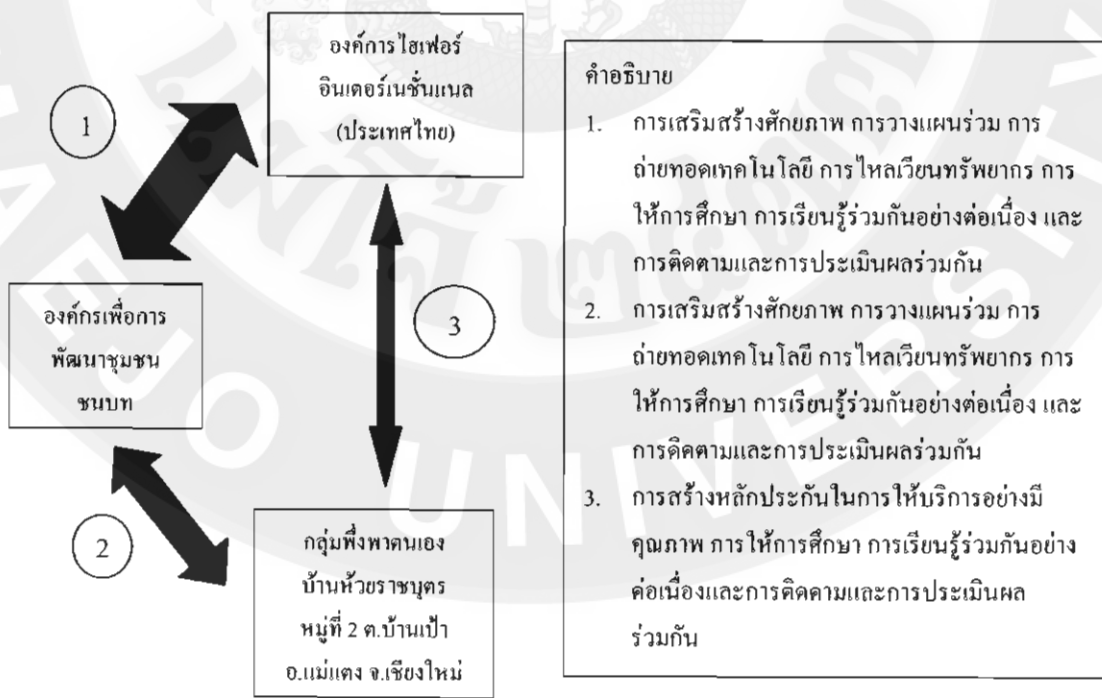
- 12.1 การเพิ่มความรู้สึกสงบและสวัสดิภาพ
- 12.2 การสวดมนต์หรือพิธีสักการะ
- 12.3 ความตั้งใจในส่วนที่รับผิดชอบ
- 12.4 ความนับถือชีวิตและการมีชีวิต
- 12.5 ไม่สนใจที่จะตัดสินผู้อื่นว่าดีหรือไม่ดี ลดความขัดแย้ง (องค์การไฮเฟออร์

อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย), 2550: 1)

รูปแบบสามประสานเพื่อการดำเนินโครงการ

รูปแบบสามประสานเป็นกระบวนการในการแลกเปลี่ยนความรู้และทรัพยากรอย่างต่อเนื่องระหว่างสำนักงานของแต่ละประเทศ องค์การคูมิตรระดับท้องถิ่น และกลุ่มที่อยู่ภายใต้โครงการ(ภาพ 3) เป้าหมายคือเพื่อให้การดำเนินงานของโครงการประสบความสำเร็จโดยสร้างความไว้วางใจต่อองค์กรคูมิตรและคำแนะนำในแนวทางการทำงานจากสำนักงานของประเทศ

นั้น ๆ ในชั้นแรก สำนักงานของแต่ละประเทศต้องพัฒนาความสัมพันธ์กับองค์กรคูมิตร ซึ่งอาจจะ เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนหรือหน่วยงานรัฐก็ได้ โดยการให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับองค์การไฮเฟอร์ฯ ซึ่ง รวมถึงจุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวทางการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็น พื้นฐานไปพร้อมกัน โดยเมื่อองค์กรคูมิตรได้รับข้อมูลอย่างพอเพียง ได้รับการเสริมศักยภาพในการ ดำเนินโครงการ และเข้าใจเป้าหมายของการดำเนินโครงการอย่างถ่องแท้แล้ว จากนั้นองค์กรคูมิตร จึงนำทรัพยากรและความรู้ที่ได้รับไปถ่ายทอดให้แก่กลุ่มเป้าหมายของโครงการ ซึ่งจากการที่ ทรัพยากรและความรู้ที่กลุ่มเป้าหมายของโครงการได้รับเป็นชุดเดียวกันกับที่องค์กรคูมิตรได้รับ พร้อมกันนี้ การสร้างความสัมพันธ์ของสำนักงานองค์การไฮเฟอร์ฯ กับกลุ่มที่อยู่ภายใต้โครงการยัง เป็นการสนับสนุนอีกทางหนึ่งที่จะสร้างหลักประกันให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และทำให้เกิดการพัฒนาพื้นที่อย่างมีคุณภาพ รูปแบบสามประสานทำให้เกิดการไหลเวียนของ ข้อมูลและการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องระหว่างกลุ่มเป้าหมายของโครงการ องค์กรคูมิตร และ สำนักงานโครงการระดับประเทศ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ถูกทำให้แน่นแฟ้นขึ้นโดยใช้การ เรียนรู้ร่วมกัน การติดตามผลงานร่วมกัน และการประเมินผลงานร่วมกัน (องค์การไฮเฟอร์อินเตอร์ เนชั่นแนล (ประเทศไทย), 2550: 10ก)

ภาพ 3 รูปแบบสามประสาน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประทีป เรืองมาลัย (2535) ศึกษาการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำชลประทานของโครงการเขื่อนแม่กวงอุดมธารา ในอำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน ผลจากการศึกษาพบว่า เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุเฉลี่ย 44.88 ปี สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 3.71 คน มีขนาดพื้นที่ถือครองทางการเกษตร 10.70 ไร่ และพื้นที่ได้รับน้ำชลประทานเฉลี่ย 9.19 ไร่ มีรายได้รวมเฉลี่ย 70,257.52 บาทต่อครัวเรือนต่อปี เป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำและกลุ่มอื่นทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เกษตรกรได้รับข้อมูลข่าวสารจากเจ้าหน้าที่ ประธานกลุ่มผู้ใช้น้ำ เกษตรกรผู้ใช้น้ำ เกษตรกรมากกว่าครึ่งมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการน้ำชลประทานเพื่อการเกษตรอยู่ในระดับมาก สำหรับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำชลประทานเพื่อการเกษตรอยู่ในระดับมาก สำหรับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำชลประทานเพื่อการเกษตรตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ พบว่า ในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อแยกพิจารณาตามขั้นตอนของการมีส่วนร่วม พบว่า เกษตรกรมีส่วนร่วมปรึกษาหารือและดำเนินการในระดับปานกลาง ส่วนการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์และการประสานงานอยู่ในระดับน้อย ด้านปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำ ได้แก่ เกษตรกรไม่มีส่วนร่วมในการประชุมกลุ่ม องค์กรหรือกลุ่มผู้ใช้น้ำ ไม่มีประสิทธิภาพในด้านการบริหารการจัดการน้ำ เกษตรกรไม่มีส่วนร่วมในการบริจาคเงิน วัสดุ แรงงานในการรักษาอาคารชลประทาน

สมศักดิ์ ชอบตรง (2548) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนในอาหารแปรรูปของภาคใต้ มีวัตถุประสงค์ทั่วไปเพื่อศึกษารูปแบบเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนระดับชุมชนในอาหารแปรรูปภาคใต้ เพื่อพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน และมีวัตถุประสงค์เฉพาะ เพื่อพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนระดับชุมชนในอาหารแปรรูปของภาคใต้ ครอบคลุมพื้นที่ จังหวัดชุมพร ผลิตภัณฑ์กาแฟสำเร็จรูป นครศรีธรรมราช ผลิตภัณฑ์กล้วยเล็บมือนางและผลิตภัณฑ์ลูกจันทร์เทศ และจังหวัดสงขลา ผลิตภัณฑ์กะปิ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจากการดำเนินงานสรุปได้ดังนี้

1. สถานภาพ และศักยภาพของเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนในอาหารแปรรูปภาคใต้ พบว่ากลุ่มเครือข่ายนำร่องที่มีความแตกต่างกันในลักษณะสำคัญของแต่ละกลุ่ม มีผลต่อการวางแนวทางในขั้นพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เพื่อการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนให้ประสบผลสำเร็จ โดยส่วนใหญ่มีรูปแบบการจัดตั้ง โดยมีประธานกลุ่มและคณะกรรมการมาจากการเลือกตั้งโดยสมาชิกมีการใช้ทรัพยากรและผลผลิตภายในชุมชน โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล

และได้รับการหนุนเสริมจากหน่วยงานหลักในท้องถิ่นเกี่ยวกับการส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนจำนวน 14 องค์กร ประเด็นที่ควรพัฒนาเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับกลุ่มเครือข่ายนาร่อง พบว่า กลุ่มผลิตผลิตภัณฑ์ทั้ง 4 กลุ่ม ยังขาดการรวมตัวเป็นเครือข่ายในขั้นต้นน้ำกลางน้ำ และปลายน้ำ

2. ผลการจัดเวทีพัฒนาระบบเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนและทดลองระบบการพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนระดับจังหวัดและระดับภูมิภาค ได้รูปแบบและระบบหรือกลไกการดำเนินงานเครือข่ายการตลาดวิสาหกิจชุมชนภาคใต้ ประกอบด้วยคุณสมบัติ (job specification) ของผู้จัดการ ภาระงาน (job description) ของผู้จัดการ รูปแบบการดำเนินงาน หลักเกณฑ์การคัดเลือกสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ และแหล่งจำหน่ายภายในเครือข่ายที่เชื่อมโยงกัน

3. ปัจจัยและเงื่อนไขที่มีผลต่อความสำเร็จของการพัฒนาเครือข่ายและบทเรียนจากการวิจัย มี 7 ประการคือ 1) ผู้นำ 2) การสนับสนุนจากเครือข่ายและภาคีในท้องถิ่น 3) เอกอภิมณฑลของผลิตภัณฑ์ 4) ผลิตภัณฑ์ได้รับรองมาตรฐาน 5) การมีผลิตภัณฑ์ต่อเนื่องตลอดปี 6) การมีแหล่งจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว และ 7) ราคาผลผลิตทางการเกษตร

มังกร ปทุมพร (2551) การมีส่วนร่วมในการพัฒนากิจกรรมปรับเปลี่ยนพฤติกรรมก้าวร้าวของนักเรียนโรงเรียนเสื่อโก้ววิทยาสรรค์ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาพฤติกรรมก้าวร้าวของนักเรียน โดยการมีส่วนร่วมของครู คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานนักเรียนและผู้ปกครองของนักเรียน 2) เพื่อศึกษาความเหมาะสมของกิจกรรมปรับเปลี่ยนพฤติกรรมก้าวร้าวของนักเรียน 3) เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมก้าวร้าวของนักเรียน โดยใช้กิจกรรมที่คณะผู้ร่วมวิจัยได้ร่วมกันศึกษาและพัฒนาขึ้น และ 4) เพื่อศึกษาความพึงพอใจของครู คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน นักเรียนและผู้ปกครองของนักเรียน ต่อการพัฒนาโครงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมก้าวร้าวของนักเรียน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ตามขั้นตอนที่ผู้วิจัยประยุกต์จากขั้นตอนการวิจัยของ Kurt Lewin และพันธทิพ รามสูตร ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือการเตรียมการ การดำเนินงาน การสรุปและประเมินผล และการศึกษาผลลัพธ์ ปฏิบัติแบบบันไดเวียน 2 วงรอบ

ประชากรที่ใช้ศึกษาประกอบด้วย 1) กลุ่มผู้ร่วมศึกษา จำนวน 3 คน ประกอบด้วยผู้ศึกษา รองผู้อำนวยการโรงเรียน จำนวน 1 คน และครูที่ปฏิบัติหน้าที่รองผู้อำนวยการโรงเรียน จำนวน 1 คน 2) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จำนวน 35 คน ประกอบด้วยครูที่ปฏิบัติหน้าที่หัวหน้ากลุ่มสาระ จำนวน 8 คน ผู้ปกครองนักเรียนที่สมัครใจเข้าร่วมศึกษา จำนวน 25 คน และคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานของโรงเรียนที่สมัครใจเข้าร่วมศึกษา จำนวน 2 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยแบบสอบถามความพึงพอใจ มีค่าดัชนีความสอดคล้องเท่ากับ 4.50 แบบสังเกตพฤติกรรม แบบประเมินผลกิจกรรมที่ใช้พัฒนาโครงการเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมก้าวร้าวของ

นักเรียน แบบสัมภาษณ์ และแบบบันทึกหลังการปฏิบัติกิจกรรม การวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ภัทรธิดา ผลงาม (2546) การพัฒนาธุรกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม: การผลิตไวน์ข้าวเหนียว (คำ) มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาความต้องการของชุมชนในการรวมกลุ่มธุรกิจชุมชน โดยการสร้างกลุ่มอาชีพการผลิตไวน์ 2) เพื่อศึกษาแนวทางและกระบวนการในการผลิตไวน์จากข้าวเหนียว (คำ) โดยกระบวนการ PAR วิธีการวิจัยเป็นการแบบผสมผสานโดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก และใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณเป็นวิธีเสริม ในส่วนของการวิจัยเชิงคุณภาพนั้นใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยผสมผสานวิธีเชิงคุณภาพอื่นๆ เช่น การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) และใช้เทคนิคการประชุมเพื่อระดมความคิด AIC (Appreciation Influence Control) รวมทั้งใช้เทคนิคการประเมินวิเคราะห์ระบบชุมชน (Rural System Analysis: RSA) โดยรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การวิเคราะห์เอกสาร ส่วนการวิจัยเชิงปริมาณใช้แบบสำรวจชุมชน

กระบวนการและขั้นตอนในการผลิตไวน์นั้นเริ่มจากการศึกษาดูงานธุรกิจชุมชนที่เกี่ยวกับการผลิตไวน์ที่ประสบผลสำเร็จ หลังจากนั้นได้อบรมความรู้ในด้านต่างๆ ได้แก่การผลิตไวน์ การวางแผนดำเนินธุรกิจ การวางแผนการตลาด การบริหารการเงินและบุคคล ฯลฯ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง กระบวนการสร้างกลุ่มและการมีส่วนร่วมของกลุ่มในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร: กรณีศึกษา บ้านห้วยราชบุตร หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป่า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ มุ่งเน้นที่จะศึกษาความเป็นมาของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรว่ามีกระบวนการในการสร้างกลุ่มอย่างไร และกลุ่มมีขั้นตอนในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารอย่างไร ซึ่งได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยดังนี้

จากสภาพปัญหาความยากจน และการถูกกล่าวหาว่าเป็นต้นเหตุในการบุกรุกป่าต้นน้ำลำธารของคนในชุมชนบ้านห้วยราชบุตร ก่อให้เกิดแรงผลักดันต้องการออกจากปัญหาที่มีอยู่ในชุมชน จึงได้เกิดกระบวนการสร้างกลุ่ม ชื่อว่า “กลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร” ที่ผ่านมามีกระบวนการหรือลำดับขั้นตอนการสร้างกลุ่มที่เกิดจากรวมกลุ่มในลักษณะไม่เป็นทางการ ไปสู่กลุ่มที่เป็นทางการ เนื่องจากการได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท โดยผู้นำชุมชนได้ปรึกษาหารือรวบรวมความต้องการของคนในชุมชนเข้าไปเสนอต่อองค์กร จนกระทั่งได้รับการช่วยเหลือให้มีการจัดตั้งกลุ่มในลักษณะที่เป็นทางการ โดยใช้แนวทางการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน 4 ขั้นตอน เริ่มตั้งแต่ 1) การจัดตั้งกลุ่มพึ่งพาตนเอง โดยการรวมของตัวแทนครอบครัวจำนวน 19 คน ที่ต้องการความช่วยเหลือและพัฒนาตนเอง ตลอดจนพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม โดยเฉพาะการออมทรัพย์ 2) การพัฒนาศักยภาพของสมาชิกกลุ่ม โดยใช้จุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 3) การมอบปัจจัยการผลิต เพื่อเป็นทุนตั้งต้นในการประกอบอาชีพของสมาชิกกลุ่ม โดยมีพันธะสัญญาว่าจะต้องส่งต่อให้แก่ผู้อื่นต่อไป 4) การเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม ในด้านอื่นๆ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแบบองค์รวม โดยผลของการสร้างกลุ่มเปรียบเสมือนการสร้างพื้นฐานความเชื่อมั่นในศักยภาพของตน การทำงานในรูปแบบกลุ่มและการมีส่วนร่วมส่งผลให้กลุ่มเป็นผู้กำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนของตนเอง ซึ่งกลุ่มมีความมุ่งมั่นที่จะฟื้นฟูแหล่งต้นน้ำลำธารด้วยการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นแนวทางในการดำเนินการ โดยการมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรแบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การวิเคราะห์สถานการณ์ เพื่อระบุปัญหาและแนวทางแก้ไข 2) วางแผนการสร้างฝาย โดยกำหนดกิจกรรมย่อยออกเป็น 4 กิจกรรม คือการเสริมสร้างความรู้ การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ การสำรวจลำห้วย และการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร 3) การปฏิบัติตามแผน โดยการขอสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทเพื่อส่งตัวแทนไปอบรมเรื่องการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร โดยการมีส่วนร่วม เพื่อการฟื้นฟูนิเวศลุ่มน้ำ ที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้

อันเนื่องมาจากพระราชดำริ การส่งตัวแทนไปประสานขอความร่วมมือในการสร้างฝายกับหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ได้แก่ผู้ใหญ่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบลและอุทยานแห่งชาติศรีลานนา ร่วมกันสำรวจลำห้วย กำหนดวันสร้างฝาย เตรียมการจัดสรรกำลังคน และร่วมกันสร้างฝายต้นน้ำลำธาร 4) ร่วมติดตามและประเมินผล โดยอาศัยการเดินทางผ่านไป-กลับของสมาชิกกลุ่มที่นำสัตว์ไปเลี้ยงในป่า และการผลัดเปลี่ยนกันไปสังเกตการเปลี่ยนแปลงของที่เกิดขึ้นของฝายเป็นระยะ ซึ่งท้ายที่สุดส่งผลให้ป่าต้นน้ำของห้วยระบุตรได้รับการฟื้นฟู

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

สถานที่ดำเนินการวิจัย

บ้านห้วยราชบุตร (ห่ออบบ้าน) หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป้า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่าลาหู่ ที่อพยพมาจากบ้านแม่เมืองน้อย ตำบลแม่นาวาง อำเภอแม่ฮ่าย และบ้านหนองเขียว ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2529

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ อุทยานแห่งชาติศรีลานนา อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ บ้านแม่ใจ หมู่ที่ 1 ต.บ้านเป้า อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ บ้านทับเตือ หมู่ที่ 9 ต.อินทจิล อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่
ทิศใต้	ติดต่อกับ บ้านแม่เลิม หมู่ที่ 2 ต.บ้านเป้า อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยครั้งนี้ ได้กำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่างเพื่อใช้ในการศึกษาไว้จำนวนทั้งสิ้น 25 ครอบครัว

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

1. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาเชิงพื้นที่
 - 1.1 ภาพถ่ายทางอากาศ
 - 1.2 ก๊อปปี้ภาพถ่ายทางดิจิทัล
 - 1.3 สมุดจดบันทึกกิจกรรมของนักวิจัย
 - 1.4 แผนที่แสดงภูมิประเทศพื้นที่ศึกษา ของกรมแผนที่ทหารมาตราส่วน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาเชิงสังคม

2.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ใช้ทำการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารของประชากรกลุ่ม

2.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม บันทึกข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งกระบวนการวิจัย นับตั้งแต่เริ่มการวิจัยจนถึงการจัดกิจกรรมที่มีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม

2.3 การสนทนากลุ่มย่อย ใช้กลุ่มประชากรตัวอย่างแบบเจาะจง เพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพในประเด็นการสร้างกลุ่ม และขั้นตอนการมีส่วนร่วมของกลุ่มตามบทบาทหน้าที่หรือสถานะทางสังคม

2.4 การทำเวทีชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านหรือกลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลสถานการณ์ชุมชนเพื่อให้เห็นภาพร่วมกันนำไปสู่การแสดงความคิดเห็น ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นปัญหาหรือแนวทางการปรับปรุงและพัฒนาชุมชนของตน โดยมีการบันทึกข้อมูลที่นำเสนอลงบนเอกสาร

2.5 เส้นแบ่งเวลาและตารางปฏิทินเพาะปลูก ใช้ในการบันทึกข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมา สถานการณ์ตลอดจนวิถีชีวิตของคนในชุมชน

2.6 แบบบันทึกภาคสนาม ใช้จดบันทึกสิ่งสังเกตจากการปฏิบัติงานหรือประเด็นที่นักวิจัยค้นพบ ข้อเสนอแนะหรือเห็นว่าจะมีประโยชน์ต่อกระบวนการวิจัย

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การศึกษากระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองของชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่าลาหู่ บ้านห้วยราชบุตร โดยการสนับสนุนขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1.1 การศึกษาข้อมูลทุติยภูมิเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชนตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้านจนกระทั่งได้รับการสนับสนุนจากองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท

1.2 การทำเวทีชุมชน ร่วมกับสมาชิกกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร จำนวน 1 ครั้ง เพื่อทบทวนสถานการณ์และกิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท โดยผู้วิจัยเองเป็นผู้ร่วมดำเนินการสนทนา เป็นผู้จุดประเด็น กับเจ้าหน้าที่องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท

1.3 การจัดประชุมกลุ่มย่อย ร่วมกับคณะกรรมการกลุ่ม 1 ครั้ง และสมาชิกกลุ่ม 2 ครั้ง ครั้งละ 6 คน เพื่อรวบรวมข้อมูลในประเด็นการสร้างกลุ่ม โดยผู้วิจัยอาจเป็นผู้ร่วมดำเนินการ สนทนา เป็นผู้จุดประเด็นกับเจ้าหน้าที่องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท

1.4 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เจ้าหน้าที่องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทที่มีส่วนร่วมในการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรในประเด็น

1.4.1 กระบวนการจัดตั้งกลุ่มพึ่งพาตนเอง

1.4.2 กระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งกลุ่มพึ่งพาตนเอง

1.4.3 การมอบปัจจัยการผลิตภายใต้เงื่อนไขการส่งต่อของขวัญ

1.4.4 กระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มในด้านอื่นๆ นอกเหนือจากจุดหลักเพื่อพัฒนาอย่างยั่งยืนเช่นการทำเกษตรอินทรีย์ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง แนวคิดการพึ่งพาตนเองและการจัดการสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

2. การศึกษาการมีส่วนร่วมของกลุ่มพึ่งพาตนเองในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร โดยใช้แนวทางการฟื้นฟูป่าตามแนวพระราชดำริ ใช้วิธีการศึกษาเป็นการรวบรวมข้อมูลเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เก็บรวบรวมข้อมูลโดย

2.1 การทำเวทีชุมชนร่วมกับสมาชิกกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร จำนวน 1 ครั้ง เพื่อทบทวนสถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนและกำหนดแนวทางแก้ไข ปัญหา

2.2 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างแต่มีการกำหนดประเด็นชักถามได้แก่ ขั้นตอนในการเข้าร่วม บทบาทหน้าที่ในขณะเข้าร่วม และองค์ความรู้หรือข้อคิดที่ได้จากการเข้าร่วมกิจกรรมการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร

2.3 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

การดำเนินงาน

การวิจัยครั้งนี้ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้รูปแบบการศึกษาแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ได้กำหนดระเบียบวิธีดำเนินการวิจัยออกเป็น 5 ขั้นตอน

1. ขั้นเตรียมแผนการดำเนินงาน เป็นการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและสร้างแนวร่วมระหว่างผู้วิจัยกับชุมชน และสร้างความเข้าใจกับอาสาสมัครผู้ร่วมวิจัย เพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกันในการกำหนดกรอบการดำเนินงาน

2. ขั้นศึกษาชุมชน เป็นการศึกษาสภาพพื้นฐานชุมชน ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดแนวทางแก้ไข ตลอดจนเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพในชุมชน โดยใช้การทำเวทีชุมชน การประชุมกลุ่มย่อย การศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ
3. ขั้นดำเนินการ เป็นการแปลแนวทางแก้ไขสู่การปฏิบัติ
4. ขั้นการถอดบทเรียน นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การศึกษาเอกสาร และจากการสังเกต มาจัดระเบียบข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ
5. ขั้นสรุปผลการวิจัย นำข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพรวมทั้งข้อมูลจากการติดตามประเมินผลจากการปฏิบัติมาวิเคราะห์และสรุปผลการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยนี้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเรื่องกระบวนการสร้างกลุ่ม โดยผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ การสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่องค์กรเพื่อพัฒนาชุมชนชนบท บันทึกรายการจากเวทีชุมชนเพื่อทบทวนสถานการณ์ร่วมกับสมาชิกกลุ่ม ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมนำมารวบรวม จากนั้นจำแนกและจัดหมวดหมู่ตามประเภทของข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์และประเด็นที่ศึกษา แล้วนำไปเสนอข้อมูลคืนแก่ชุมชนโดยการจัดการประชุมเพื่อร่วมกันวิเคราะห์และตรวจสอบความถูกต้อง จนกว่าจะได้ข้อมูลครบถ้วนและถูกต้องแล้วนำข้อมูลที่ได้หลังจากตรวจสอบแล้วมาวิเคราะห์ อธิบาย เรียบเรียง และสรุปข้อมูลเชิงพรรณนา

การวิเคราะห์ข้อมูลขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการสร้างฝ่ายของกลุ่ม โดยใช้การจัดเวทีการประชุม การสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยพิจารณาจากขั้นตอนการดำเนินการเพื่อให้เกิดการสร้างฝ่ายของกลุ่ม ตั้งแต่เริ่มมีความคิดที่จะสร้างฝ่าย จนกระทั่งเวทีสรุปปิด โครงการ และความสม่ำเสมอในการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม การเปลี่ยนแปลงลักษณะการเข้าร่วม เช่นร่วมรับฟัง หรือร่วมแสดงความคิดเห็น เนื้อหาคำพูด ตลอดจนทั้งการแสดงออก ทำการวิเคราะห์สรุปขั้นตอนการมีส่วนร่วมแล้วนำมาอธิบาย เรียบเรียง สรุปข้อมูลเชิงพรรณนา

บทที่ 4

ผลการศึกษาและวิจารณ์

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการสร้างกลุ่มและการมีส่วนร่วมของกลุ่มในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร: กรณีศึกษา บ้านห้วยราชบุตร หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป่า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ สามารถอธิบายวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive analysis) โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 สภาพบริบทชุมชน

ตอนที่ 2 กระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร โดยการสนับสนุนขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท

ตอนที่ 3 ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร

ตอนที่ 1 สภาพบริบทชุมชน

ความเป็นมาในการตั้งถิ่นฐาน

บ้านห้วยราชบุตร ตั้งอยู่ หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป่า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเดิมเป็นสวนผลไม้ของนายทุน จากนั้นในปี พ.ศ. 2529 นายจะแส จะหิย และนายลูก้า จะอื้อ พร้อมครอบครัวซึ่งเป็นชาวไทยภูเขาเผ่าลาหู่ ได้ย้ายมาจากบ้านแม่เมืองน้อย อำเภอแม่ฮวย จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อรับจ้างดูแลสวนผลไม้ให้นายทุนและได้ปลูกสร้างบ้านเรือนพักอาศัยในบริเวณสวนผลไม้ นั่น แล้วจึงชักชวนญาติพี่น้องจากบ้านแม่เมืองน้อย อำเภอแม่ฮวย และบ้านหนองเขียว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ให้ย้ายตามมาเป็นระยะ ๆ ครั้งละ 2-5 ครอบครัว จนกระทั่งปัจจุบันมีจำนวนรวม 25 ครอบครัว ประชากรทั้งหมด 118 คน ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป มีการเช่าที่ดินทำกินจากนายทุนและคนในหมู่บ้านใกล้เคียงเพื่อปลูกข้าว ถั่วลิสง และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 จึงได้ขอซื้อที่ดินทำกินต่อจากนายทุน โดยผ่อนจ่ายเป็นข้าวหรือผลิตผลทางการเกษตรแทนเงิน

อาณาเขต ภูมิประเทศ และทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

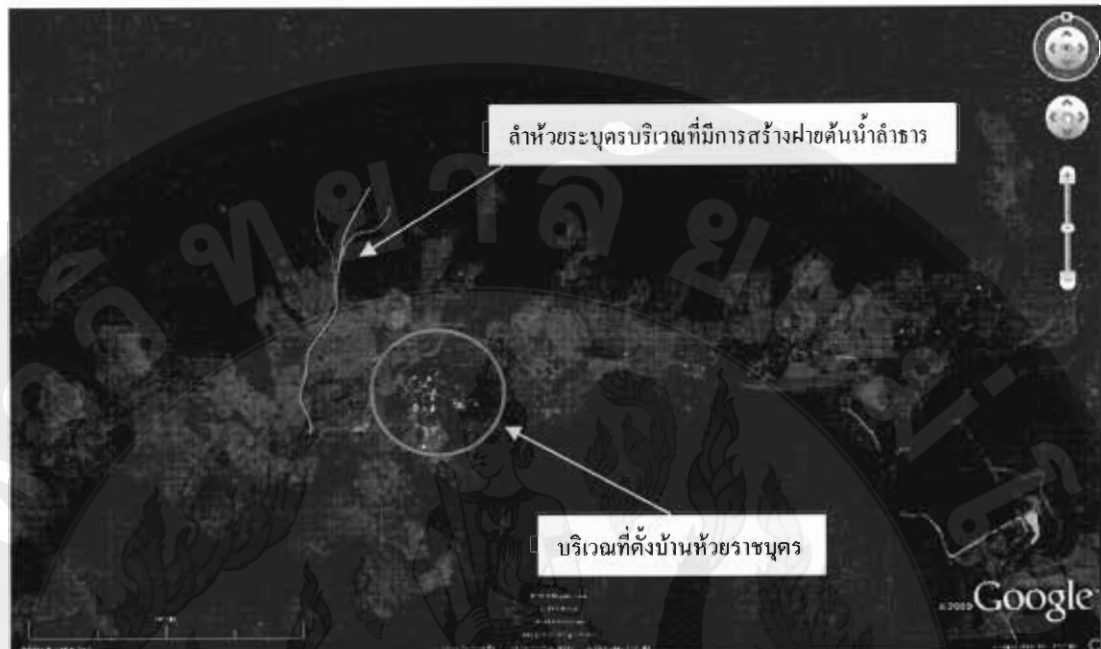
อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	อุทยานแห่งชาติศรีลานนา อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านแม่ใจ หมู่ที่ 1 ต.บ้านเป้า อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านทับเคือ หมู่ที่ 9 ต.อินทขิล อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านแม่เลิม หมู่ที่ 2 ต.บ้านเป้า อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่

(ภาพ 4 และ 5)

ภาพ 4 แผนที่ลำน้ำห้วยระบุตรและบริเวณขอบเขตชุมชน
ที่มา: กรมแผนที่ทหาร (2537)

ภาพ 5 ลักษณะภูมิประเทศบ้านห้วยราชบุตร
ที่มา: Google Earth: 2009

ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรน้ำ

แหล่งทรัพยากรน้ำที่สำคัญของชุมชนเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติได้แก่ลำห้วยระบุดรอยู่ทางด้านทิศเหนือ ยาวไปทางด้านทิศตะวันตกของชุมชน โดยไหลลงมาถึงที่ตั้งชุมชนแล้วแยกเป็นสองสายทางด้านตะวันตกไหลลงสู่แม่น้ำปิง และทางด้านตะวันออกลงสู่อ่างเก็บน้ำแม่โจ้มีความยาวตลอดลำน้ำรวมประมาณ 5 กิโลเมตร

ทรัพยากรป่าไม้

มีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณ พันธุ์ไม้ที่พบเช่นสัก แสลงใจ เครือไหล ไม้ซาง ไม้ข้าวหลาม ไม้ไร่ ไม้บงป่า และไม้รวก เป็นต้น พืชพื้นล่างได้แก่ขมิ้นป่า เฟิร์น เอื้องหมายนา บุกคางคก เป็นต้น ชุมชนไม่มีทรัพยากรป่าไม้เป็นของตนเองเหมือนชุมชนอื่น ๆ เนื่องจากตามเขตการปกครองผืนป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำของห้วยระบุดรนี้อยู่ในเขตของอุทยานแห่งชาติศรีลานนา แต่ชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลป่าเพื่อสงวนไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งอาหารตามธรรมชาติ แหล่งสมุนไพร ตลอดจนเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า มีพื้นที่รวมประมาณ 1,000 ไร่

ทรัพยากรดิน

การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนบ้านห้วยราชบุตรมีการใช้ที่ดินเพื่อทำประโยชน์ จำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. พื้นที่อยู่อาศัย และพื้นที่สาธารณประโยชน์ ชุมชนมีการแบ่งพื้นที่ดินสำหรับตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย แหล่งปลูกพืชผักสวนครัว คอกสัตว์เลี้ยง และมีการแบ่งที่ดินเพื่อใช้ประโยชน์ เป็นพื้นที่สาธารณะ เช่น ถนน ลานกีฬา ป่าช้า อาคารเอนกประสงค์ โบสถ์ และประภาคารของหมู่บ้าน เพื่อให้คนในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันชุมชนบ้านห้วยราชบุตร รวมพื้นที่ประมาณ 10 ไร่
2. พื้นที่การเกษตร มีการจัดสรรพื้นที่เพื่อการเกษตรเป็นพื้นที่นา พื้นที่ไร่ พื้นที่สวน มีพื้นที่เฉลี่ยประมาณ 130 ไร่ โดยพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำเกษตรกรรมส่วนใหญ่เป็นที่ราบ อยู่บริเวณทางเข้าหมู่บ้าน เป็นพื้นที่สำหรับทำนาข้าว ปลูกข้าวโพด ทำสวนลำไย ลิ้นจี่และสวนกล้วย (องค์กร เพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท, 2553: 3)

โครงสร้างทางสังคมและการปกครอง

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและกลุ่มในชุมชน

สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กันในระบบเครือญาติมีความผูกพันกันสูงส่งผลทำให้เกิดความสามัคคีปรองดอง มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีวิถีชีวิตไปในแนวทางเดียวกัน มีการปรึกษาหารือกันอย่างประนีประนอม ซึ่งส่วนใหญ่เห็นพ้องไปในแนวทางเดียวกัน เมื่อเกิดข้อขัดแย้งขึ้นภายในชุมชนจึงทำให้ยุติได้ไม่ยากและไม่มีความรุนแรง ส่งผลต่อการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนร่วมกันเป็นไปอย่างเข้มแข็ง

ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและคนภายนอก

บ้านห้วยราชบุตร ไม่มีสถานะเป็นหมู่บ้านที่เป็นทางการ แต่เป็นหย่อมบ้านของบ้านแม่เลิม หมู่ที่ 2 เนื่องจากเป็นกลุ่มคนจากภายนอกที่ย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชน และมีจำนวนหลังคาเรือนเพียง 25 หลังคาเรือน การปลูกสร้างบ้านเรือนส่วนมากสร้างด้วยไม้ไผ่ มุงด้วยหญ้าคา เป็นบ้านแบบไม้ถาวร ประกอบกับการที่เป็นคนภายนอกที่ย้ายเข้ามาภายหลังและมีจำนวนไม่มาก อยู่ห่างไกลจากชุมชนอื่นเป็นลักษณะชุมชนเดี่ยว ในอดีตไม่ได้รับโอกาสในการเข้าไปมีส่วนร่วมกับการวางแผนพัฒนาของหน่วยงานปกครองในพื้นที่ ไม่มีการกำหนดตัวแทนจากชุมชนเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แต่ในปัจจุบันหลังจากมีการร่วมกันสร้างฝายต้นน้ำลำธารทำให้มีการประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านและหน่วยงานภาครัฐ ในท้องถิ่นมากขึ้น และมีโอกาสในการแสดงความคิดเห็นถึงแผนการพัฒนาชุมชนของตน

ประชากร ศาสนา และวัฒนธรรมประเพณี

ประชากร

ชุมชนบ้านห้วยราชบุตร มีจำนวนทั้งหมด 25 หลังคาเรือน 25 ครอบครัว มีจำนวนประชากรทั้งหมด 118 คน เป็นเพศชายจำนวน 54 คน เพศหญิงจำนวน 64 คน ส่วนใหญ่มีอายุตั้งแต่ 25 ปีขึ้นไป รองลงมาคือช่วงอายุ 12-24 ปี และช่วงอายุ 0-11 ปี ตามลำดับ ประชากรเกือบทั้งหมดเป็นชนเผ่าลาหู่ และมีชนเผ่าลัวะซึ่งมาแต่งงานกับคนในชุมชนจำนวน 2 คน (องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท, 2549: 1)

การศึกษา

ประชากรส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับประถมศึกษาตอนต้น รองลงมาคือไม่ได้รับการศึกษา ประถมศึกษาตอนปลาย และมัธยมศึกษาตอนต้นตามลำดับ ทั้งนี้สาเหตุหนึ่งมาจากการที่ในชุมชนไม่มีโรงเรียน ประกอบกับปัญหาความยากจน ในอดีตประชากรส่วนใหญ่จึงไม่มีเงินส่งลูกไปเรียนหนังสือ แต่ปัจจุบันเมื่อมีชีวิตความเป็นอยู่รวมถึงฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นทุกครอบครัวจึงสามารถส่งลูกเรียนหนังสือได้ โดยส่งไปเรียนที่โรงเรียนบ้านเป่า หมู่ที่ 4 ค.บ้านเป่า อ.แม่แตง จ. เชียงใหม่ ระยะทางจากหมู่บ้านประมาณ 7 กิโลเมตร (องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท, 2549: 2)

ศาสนาและความเชื่อ

ประชากรทั้งหมดในชุมชนนับถือศาสนาคริสต์นิกายโปแตสแตนท์ มีการปฏิบัติที่ทำเป็นประจำอย่างเคร่งครัด คือ ในทุกวันอาทิตย์ทุกคนจะเข้าโบสถ์ขอพรและร้องเพลงถวายคำสรรเสริญแด่พระเจ้า รวมทั้งหยุดทำงานและหยุดเดินทางไกลในวันอาทิตย์

ประเพณี

ประเพณีหรือเทศกาลสำคัญ ได้แก่

ประเพณีกินข้าวใหม่ เป็นการนำผลผลิตที่เก็บไว้เป็นเชื้อพันธุ์มาทำพิธีนมัสการพร้อมกันที่โบสถ์เพื่ออธิษฐานขอพรให้ผลผลิตออกมาดี

เทศกาลคริสต์มาส ในวันที่ 25 ธันวาคม ของทุกปี ตามหลักสากลทางศาสนาคริสต์

เทศกาล “กินวอ” หรือเทศกาลปีใหม่ มีการเฉลิมฉลองด้วยการเต้น “จะคี” หรือ “ปอยเตเว” เป็นการเล่นที่สำคัญของชาวลาหู่ จะเต้นกันในวันสำคัญของชนเผ่า อาทิ วันศีล เฉลิมฉลองงานประเพณีปีใหม่ (กินวอ) หรือแสดงเพื่อต้อนรับและขอบคุณแขกที่มาร่วมพิธีกรรม การเต้นจะคี จะมีท่าเต้นรำตามจังหวะของเครื่องดนตรี ทั้งกลอง ฉาบ ฆ้อง และแคน จังหวะในการเต้นรำขึ้นอยู่กับผู้เล่นดนตรีเป็นหลัก จะนำพาคนเต้นรำไปตามจังหวะช้าหรือเร็ว สำหรับท่าเต้นรำจะคีจะประยุกต์มาจากวิถีชีวิตของชนเผ่า ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพเช่นเต้นรำเกี่ยวข้าว

(จำเกอะเว) เต็นรำถางไร (แฮพ้อเว) เต็นรำป๋นค้าย (ล่าลาวอเว) เป็นต้น หรือประยุกต์ทำเต็นรำตามความเชื่อ เช่น เต็นรำพระเจ้า (อือซาปอยเตเว) เพราะลาหู่เป็นชนเผ่าที่นับถือพระเจ้า (อือซา) มีการบูชาพระเจ้าเพื่อคุ้มครองให้พวกเขาอยู่ดีมีสุข และขอพรให้พระเจ้านบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้ผลิตผลในเรือกสวนไร่นา หรือเลี้ยงแบบทำทางของสัตว์ตามธรรมชาติ ที่ชาวลาหู่ผู้ได้ชื่อว่าเป็นชนเผ่าแห่งนักล่าได้ผ่านพบตามภูผาและป่าเขา เช่น เต็นรำนกบิน (แงะปอยเตเว) เต็นรำแฮสำเป็วเรเว (ท่าผั่งบิน) หรือเต็นรำแฮนูลอกกาต่อเว ซึ่งประยุกต์มาจากทำทางของกวาง เป็นต้น (พิพิธภัณฑ์ชาวเขา, 2545: ระบบออนไลน์)

วัฒนธรรม

วัฒนธรรมทางภาษา ใช้ภาษาลาหู่หรือมูเซอ เป็นภาษาหลักที่ใช้สื่อสารกันเองในชุมชนมีศิษยาภิบาลสอนภาษาเขียนให้แก่เด็กและคนในชุมชนที่สนใจทุกวันเสาร์ นอกจากนี้ใช้ภาษาไทยพื้นเมืองภาคเหนือเป็นภาษาที่สื่อสารกับคนภายนอกชนเผ่า ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

วัฒนธรรมการแต่งกาย จากอดีตจนถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ยังคงมีการแต่งกายในชุดชนเผ่าในวันอาทิตย์และในวันที่มีงานต่าง ๆ (องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท, 2549: 2)

สภาพทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพของคนในชุมชน

เศรษฐกิจ การประกอบอาชีพและรายได้

ชุมชนมีการทำนาเพื่อปลูกข้าวไว้กินเอง และมีรายได้หลักจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้แก่ทำไร่ข้าวโพด ไร่ถั่วลิสง การเลี้ยงสัตว์ได้แก่การขายมูลกระบือ และขายสุกร การรับจ้างทั่วไป และเก็บของป่าเช่นน้ำผึ้งขายเป็นรายได้เสริม สำหรับภาระหนี้สินและแหล่งทุนกู้ยืมพบว่าในอดีตมีการกู้ยืมเงินจากคนนอกชุมชนซึ่งมีอัตราดอกเบี้ยสูง แต่ในปัจจุบันจากประชากรทั้งหมด 25 ครอบครัว มีประชากรจำนวน 19 ครอบครัว ที่กู้ยืมเงินจากการออมทรัพย์ของกลุ่มพึ่งพาตนเองซึ่งตนเป็นสมาชิก สำหรับ 6 ครอบครัว ที่ไม่เป็นสมาชิก หากมีความต้องการกู้เงินยังคงกู้จากคนภายนอกชุมชนเช่นเดิม (ที่มา: เวทีชุมชน, 13 พ.ค. 2551)

สาธารณูปโภคพื้นฐาน

1. แหล่งน้ำ มีการต่อน้ำจากต้นน้ำห้วยระบุตรมาทำเป็นระบบประปาภูเขาสำหรับอุปโภคและบริโภค และใช้น้ำฝนในการทำเกษตร
2. แหล่งพลังงานไฟฟ้าจากพลังงานแสงอาทิตย์ (solar cell) ได้รับงบประมาณจากรัฐบาล

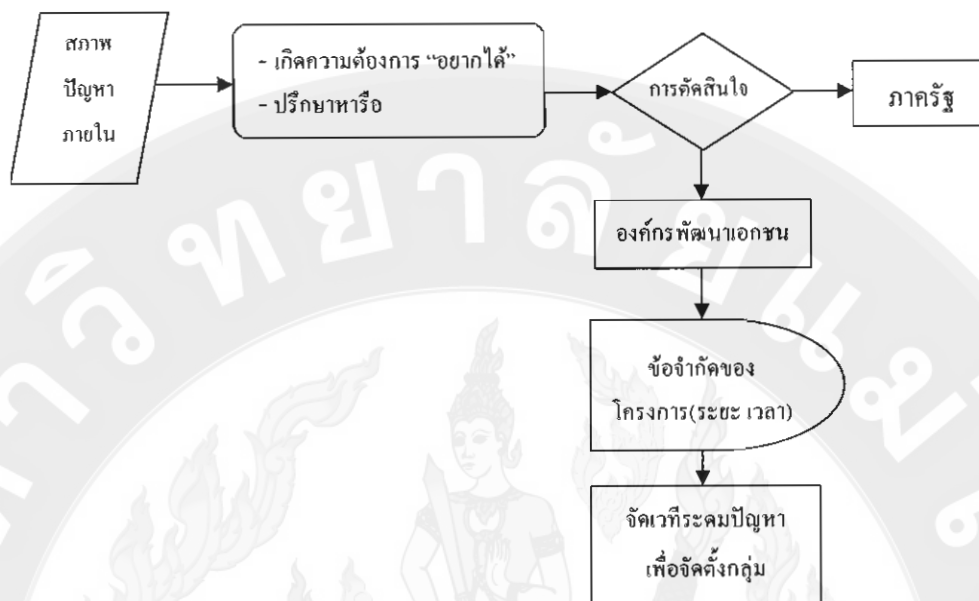
3. เส้นทางคมนาคม เป็นทางลำลอง (ถนนลูกรัง) เข้าหมู่บ้าน 2 เส้นทาง ประกอบด้วย เส้นทางที่ 1 จากบ้านแม่ใจ หมู่ 1 ต.บ้านเป่า อยู่ทางทิศตะวันออกของชุมชน ระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร และเส้นทางที่ 2 จากบ้านแม่เดิม หมู่ 2 ต.บ้านเป่า ทางทิศตะวันตกของชุมชน ระยะทางประมาณ 2.5 กิโลเมตร เดิมเป็นทางเดินเท้าไปพื้นที่การเกษตร แต่เมื่อปี พ.ศ.2552 ที่ผ่านมามองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเป่าได้ขยายเส้นทางให้รถยนต์สามารถผ่านไปได้

4. สาธารณสุข ในกรณีเจ็บป่วยคนในชุมชนจะออกไปใช้บริการสถานีนามัย ตำบลบ้านเป่า ซึ่งตั้งอยู่บริเวณเดียวกับองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเป่าและโรงเรียนบ้านเป่า หมู่ที่ 4 ระยะทางห่างจากหมู่บ้านประมาณ 7 กิโลเมตร (องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท, 2549: 2)

ตอนที่ 2 กระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร

ผู้วิจัยได้ทำการสืบค้นข้อมูลความเป็นมาในของการก่อตั้งกลุ่มพึ่งพาตนเองของชุมชนบ้านห้วยราชบุตรผ่านเวทีสนทนากลุ่มใหญ่ ประกอบกับสืบค้นข้อมูลมือสองและทำการสัมภาษณ์ประธานองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท สามารถสรุปผลการศึกษาและวิเคราะห์ได้ว่าการสร้างกลุ่มของชุมชนบ้านห้วยราชบุตรเกิดขึ้นสองลักษณะในสองช่วงเวลา คือ การสร้างกลุ่มที่ไม่เป็นทางการและการสร้างกลุ่มที่เป็นทางการ

การสร้างกลุ่มของชุมชนบ้านห้วยราชบุตร เกิดขึ้นในครั้งแรกอย่างไม่เป็นทางการจากการที่มีกลุ่มคนที่มีความต้องการสิ่งเดียวกัน มีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการที่จะพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ เพื่อให้ได้รับประโยชน์ตามที่ต้องการ ให้สามารถพึ่งพาตนเองได้เข้ามารวมตัวกัน ปรึกษาหารือกันเพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาของตน โดยจากการที่คนในหมู่บ้านไปแต่งงานกับคนที่บ้านห้วยทรายขาว ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ.2543 จึงได้รับรู้เรื่องราวขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท และเห็นตัวอย่างการเลี้ยงสุกร การจัดการเงินทุนหมุนเวียน จึงเกิดความหวังที่จะได้รับการช่วยเหลือ และกลับมาประชุมกันในชุมชนเพื่อค้นหาความต้องการของคนในชุมชน ซึ่งสรุปได้ว่ามีประชากรจำนวน 10 ครอบครัว ต้องการกระบือ 20 ตัว และประชากร 4 ครอบครัว ต้องการสุกร 4 ตัว แล้วเดินทางไปบ้านห้วยทรายขาว เพื่อขอให้ศึกษาภิบาลที่นั่นเขียนโครงการให้และพาไปพบกับประธานองค์กรฯ เพื่อเสนอขอความช่วยเหลือแต่โครงการได้เริ่มดำเนินการไปแล้ว จากนั้นในปี พ.ศ.2544 จึงได้รับการแนะนำจากองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทให้ไปเสนอโครงการที่องค์กรไยเฟอร์อินเตอร์เนชั่นแนล (ประเทศไทย) อีกครั้ง แต่ก็ได้รับคำตอบให้รอการพิจารณาไปก่อนเช่นกัน (ดังภาพ 6)

ภาพ 6 กระบวนการในการสร้างกลุ่ม

ประมาณกลางปี พ.ศ.2548 ประธานองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทได้เข้ามาในชุมชนอีกครั้งเพื่อแจ้งให้ทราบว่าโครงการที่ชุมชนบ้านห้วยราชบุตรเสนอขอไปนั้น ได้รับการอนุมัติจากองค์การไฮเพอร์อินเตอร์เนชั่นแนล (ประเทศไทย) ให้ดำเนินการได้ภายใต้โครงการเพื่อการเกษตรและปศุสัตว์ในชุมชน ด้วยเหตุนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างกลุ่มที่เป็นทางการของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร โดยการสนับสนุนขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท ในฐานะเป็นผู้อำนวยการให้เกิดกระบวนการสร้างกลุ่ม 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. การได้มาซึ่งสมาชิกกลุ่ม

องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทได้เข้ามาจัดการประชุมร่วมกับคนในชุมชนเพื่อชี้แจงแนวทางการดำเนินโครงการและเงื่อนไขต่าง ๆ ของการดำเนินโครงการ ตามแนวทางการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน มีลักษณะเฉพาะคือต้องมีการรวมกลุ่มคนที่ต้องการความช่วยเหลือและมีความต้องการที่จะพัฒนาตนเอง จำนวนประมาณ 20 คน เป็นตัวแทนจากแต่ละครอบครัว มีกิจกรรมเพื่อการประกอบอาชีพ การออมทรัพย์และการปรับปรุงสภาพแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการพิจารณาคัดเลือกใจยอมรับเงื่อนไขร่วมกันตั้งแต่เริ่มดำเนินโครงการ โดยได้ให้แนวทางในการคัดเลือกคนที่เข้าร่วมโครงการว่าควรมีคุณสมบัติ ดังนี้

1. เป็นผู้ที่มีความยากจน ขาดโอกาส ต้องการความช่วยเหลือ
2. มีความรับผิดชอบซื้อสัตย์ ขยันหมั่นเพียร และไม่ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด
3. มีความคิดที่อยากจะพัฒนาตนเอง
4. สม่ัครใจ และยอมรับเงื่อนไขของการส่งต่อของขวัญ หมายถึง ไม่ว่าจะได้รับการสนับสนุนสิ่งใดจากโครงการจะต้องดูแลสิ่งนั้นให้ดี จนกระทั่งเมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่งจะต้องส่งต่อสิ่งที่ได้รับนั้นให้แก่ผู้อื่นต่อไป โดยถ้าเป็นสัตว์เลี้ยงจะต้องส่งต่อลูกสัตว์ที่มีขนาด น้ำหนัก หรืออายุ เท่ากับตัวแม่ที่ได้รับ และถ้าเป็นปัจจัยการผลิตอื่นเช่นเงินทุน เมล็ดพันธุ์พืช จะต้องส่งต่อในปริมาณหรือมูลค่าเท่ากับที่ได้รับ
5. ให้ความร่วมมือในการอบรมทรัพย์ของกลุ่มและเข้าร่วมการประชุมหรือการอบรมที่องค์กรฯ จัดขึ้น
6. มีพื้นที่ที่สามารถเลี้ยงสัตว์ตามที่เสนอขอได้
ซึ่งมติที่ประชุมในครั้งนั้นสรุปได้ว่า มีคนในชุมชนจำนวน 19 ครอบครัว ที่สมัครใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มและยอมรับเงื่อนไขของโครงการ

2. การกำหนดเป้าหมายและโครงสร้างบทบาทของกลุ่ม

2.1 กำหนดวิสัยทัศน์

กลางปี พ.ศ. 2549 องค์กรฯ ได้เข้ามาประชุมร่วมกับคนในชุมชนเพื่อแจ้งให้ทราบ ว่าโครงการได้รับการอนุมัติแล้ว จากนั้นจึงจัดการอบรมเรื่อง “การจัดการ โครงการและการวางแผนอย่างมีคุณค่า” ได้แก่ การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนโดยแบ่งประเด็นในการวิเคราะห์เป็นสามด้าน ได้แก่ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ และด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างความเข้าใจและกระตุ้นให้เกิดความตระหนักและพลังในการที่จะร่วมมือกันวางแผนแก้ไขปัญหาซึ่งสรุปปัญหาที่พบได้ดังนี้

ด้านเศรษฐกิจ

- 1) ปัญหาการไม่มีพื้นที่ทำกินเป็นของตนเอง เนื่องจากเข้ามาอยู่อาศัยในที่ดินของนายทุน และเป็นบริเวณที่อยู่ติดกับเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติจึงไม่สามารถขยายพื้นที่ทำกินได้
- 2) ปัญหาความยากจน และมีหนี้สิน เนื่องจากการไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ต้องเช่าที่ดินทำการเกษตรแล้วนำผลผลิตแลกกับการซื้อที่ดินต่อนายทุน และนำไปขายเพื่อใช้หนี้ที่กู้ยืมเพื่อลงทุนทำการเกษตร ด้วยเหตุนี้ทำให้ไม่มีเงินเพียงพอสำหรับใช้จ่ายประจำวัน ส่งลูกเรียนต้องกู้ยืมจากคนภายนอกเรื่อยไป

ด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชน

พบว่ามีปัญหาเรื่องขยะในชุมชนที่มีอยู่อย่างเกลื่อนกลาด เนื่องจากไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบของขยะต่าง ๆ และไม่มีความรู้ในด้านการจัดการขยะทำให้ชุมชนไม่น่าอยู่

ด้านสังคม

1) การติดต่อสื่อสาร สมาชิกทุกคนในชุมชนมีปัญหาเรื่องการติดต่อสื่อสารกับคนภายนอกเนื่องจาก มีน้อยคนที่สามารถสื่อสารภาษาไทยพื้นเมืองภาคเหนือได้ จึงไม่มีการสื่อสารกับคนภายนอกมากนัก

2) การยอมรับ สืบเนื่องจากในอดีตที่คนในชุมชนเคยถูกมองว่าเป็นตัวการในการทำลายป่าทำ และเคยถูกหน่วยงานของรัฐให้อพยพออกจากพื้นที่ ให้ไม่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนใกล้เคียง และหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่

เมื่อสมาชิกกลุ่มเกิดความตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน จึงนำไปสู่การช่วยกันคิดหาทางออก เพื่อสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจร่วมกัน ให้เกิดพลังและมีแนวทางในการแก้ปัญหาาร่วมกัน โดยสมาชิกกลุ่มช่วยกันคิดว่าอยากเห็นชุมชนของตนเป็นอย่างไรในอนาคต เพื่อกำหนดวิสัยทัศน์ และมีวัตถุประสงค์อย่างไรที่จะทำให้ไปสู่ภาพอนาคตที่อยากเห็น วิธีการอบรมเชิงปฏิบัติการใช้การแบ่งกลุ่มระดมความคิด แล้วนำเสนอเพื่ออภิปรายและหาข้อสรุปร่วมกัน ซึ่งสรุปได้ว่า

วิสัยทัศน์ของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรคือ “ชุมชนบ้านห้วยราชบุตรมีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง มีความสุข และสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน”

มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ ได้แก่

1. ภายในปี 2554 ชุมชนบ้านห้วยราชบุตร จะมีการออมทรัพย์จำนวนสมาชิก 50 คน และมีเงินออมจำนวน 50,000 บาท
2. ภายในปี 2554 ชุมชนบ้านห้วยราชบุตร ได้รับการอบรมเรื่องการพัฒนาอาชีพด้านการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์จำนวน 20 ครอบครัว
3. ภายในปี 2554 ชุมชนบ้านห้วยราชบุตร จะมีการจัดตั้งถังขยะชุมชน 5 จุด และมีการทำบ่อแก๊สชีวภาพจำนวน 2 ครอบครัว

2.2 กำหนดโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของกรรมการ

ขั้นตอนนี้ องค์กรฯ กระตุ้นสมาชิกให้ช่วยกันระดมความคิดถึงคุณสมบัติของคณะกรรมการหรือผู้นำที่จะมาทำหน้าที่บริหารกลุ่มที่ต้องการ เพื่อกำหนดบทบาทหน้าที่ของแต่ละ

ฝ่ายให้ชัดเจน และสร้างผู้นำในการพัฒนาของกลุ่มของตนเอง ซึ่งผลจากเวทีการประชุมมีมติร่วมกัน และกำหนดหลักเกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกคณะกรรมการ ได้แก่

1. เป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์
2. เป็นผู้มีความเสียสละเวลาส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม
3. สามารถสื่อสารภาษาไทยได้
4. ไม่เป็นผู้ติดการพนันต่าง ๆ
5. ได้รับการยอมรับจากสมาชิกกลุ่ม

สมาชิกกลุ่มได้ร่วมกันคัดเลือกคณะกรรมการบริหารจัดการกลุ่ม 7 คน ได้แก่

1. นายโยชูป จะหิ ประธาน
2. นายจะสือ จะหิ รองประธาน
3. นางสาวแฮเต้ จะงะ เลขานุการ
4. นางนาตอคำ จะหิ เกร็ดญิก
5. นายจะผี จะหิ กรรมการ
6. นางนาโบตี จะพะ กรรมการ
7. นายบะโท จะห้อย กรรมการ

นอกจากนั้น กลุ่มได้กำหนดข้อตกลงของกลุ่มเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติไว้ คือ ถ้าสมาชิกคนใดไม่ร่วมการประชุมหรือกิจกรรมของกลุ่มเกินกว่า 3 ครั้ง จะต้องสิ้นสุดการเป็นสมาชิกของกลุ่ม ซึ่งที่ผ่านมายังไม่เคยมีสมาชิกคนใดทำผิดข้อตกลง เนื่องจากทุกคนยังคงยึดมั่นในข้อตกลงร่วมกันเป็นอย่างดี

3. การพัฒนาศักยภาพของสมาชิกกลุ่ม

เมื่อมีการจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการแล้ว องค์กรฯ ได้จัดการอบรมให้ความรู้ที่จำเป็นสำหรับนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองและชุมชนของตน ประกอบด้วย การอบรมในหลักสูตรต่าง ๆ ดังนี้

1. จุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 12 ข้อ

ปลายปี พ.ศ. 2549 องค์กรฯ ได้เข้ามาจัดการอบรมจุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 12 ข้อ เพื่อพัฒนาภาวะผู้นำและให้แนวทางการปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยการให้สมาชิกได้ทบทวนคุณค่าในชุมชน เชื่อมโยงกับคุณค่าของชุมชนตามอุดมคติที่องค์กรฯ ไฮเฟอร์ฯ ได้

รวบรวมไว้โดยองค์กรฯ ได้อธิบายถึงความแตกต่างของความหมายของคำว่า “คุณค่า” และ “มูลค่า” เพื่อกระตุ้นให้สมาชิกทบทวนและเชื่อมั่นในคุณค่า ของตนและของชุมชนให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจในการพึ่งพาตนเองและพัฒนาชุมชนของตน

จุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือ Cornerstones 12 ข้อ ประกอบด้วย 1) การส่งต่อของขวัญ 2) ความซื่อสัตย์และความรับผิดชอบ 3) การแบ่งปันและเอาใจใส่ 4) ความยั่งยืนและการพึ่งพาตนเอง 5) การพัฒนาด้านการเลี้ยงสัตว์ 6) โภชนาการและรายได้ 7) บทบาทหญิงชายและสถาบันครอบครัว 8) ความจำเป็นและความเสมอภาค 9) การปรับปรุงสภาพแวดล้อม 10) การมีส่วนร่วมในทุกระดับ 11) การฝึกอบรมและการให้การศึกษา 12) สิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ ซึ่งเปรียบเสมือนคุณค่าเดิมที่มีอยู่ในชุมชน และบางส่วนควรได้รับการเติมเต็ม หรือเสริมสร้างให้เข้มแข็งมากขึ้น ใช้สื่อให้สมาชิกผู้เข้าร่วม โครงการเกิดความเชื่อมั่นในคุณค่าของตนและมีความมั่นใจในศักยภาพของตน

การอบรมครั้งนี้ ทำให้สมาชิกมีความกล้าแสดงออก กล้าแสดงความคิดเห็นในที่ประชุม สร้างทักษะการคิด วิเคราะห์ และได้หลักคิดในการดำเนินชีวิตประจำวันเป็นสิ่งเตือนใจ และเป็นแนวทางว่าควรปฏิบัติตนเช่นไร สมาชิกมีความเข้าใจและเห็นคุณค่าของตนเอง ครอบครัว กลุ่มและชุมชนมากขึ้น ชุมชนได้ข้อคิดว่าจุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้ง 12 ข้อนี้ ส่วนใหญ่มีอยู่แล้วในชุมชน เพียงแต่คนในชุมชนมักไม่ให้ความสำคัญ ไม่นำมาคิดหรือใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตประจำวัน และผลของการอบรมครั้งนี้ทำให้สมาชิกกลุ่มนำจุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้ง 12 ข้อนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตประจำวันต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

2. การออมทรัพย์และจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์

เนื้อหาของหลักสูตรมุ่งเน้นการปลูกฝังนิสัยการออมและการพึ่งพาตนเอง และเป็นกุศโลบายในการสร้างความสามัคคีและการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นระหว่างสมาชิก เนื่องจากเป็นเรื่องที่ทุกคนต่างต้องรักษาผลประโยชน์ของตนเองและกลุ่มร่วมกัน เป็นโอกาสที่ทุกคนจะอยู่กันพร้อมหน้า ทำให้สามารถนำเรื่องราวความเปลี่ยนแปลง ข้อคิดเห็น ปัญหา หรือความรู้ใหม่ต่าง ๆ มาหารือ แลกเปลี่ยนกันในกลุ่ม

หลักการออมทรัพย์และเอกสารแบบพิมพ์ในช่วงแรกใช้รูปแบบของชุมชนสหกรณ์เครดิตยูเนียน หลังการอบรมสมาชิกกลุ่มเริ่มต้นออมทรัพย์คนละ 10 บาท ต่อเดือน มีจำนวนสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์จำนวน 43 คน เนื่องจากในการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ตามรูปแบบของสหกรณ์เครดิตยูเนียน สมาชิกทุกคนในครอบครัวสามารถสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ได้เป็นรายบุคคล และนำเงินออมของกลุ่มไปฝากที่ธนาคารออมสิน สาขาแม่แตง จ.เชียงใหม่ ต่อมาในระยะปี พ.ศ.2550 องค์กรไฮเฟอร์ฯ เปลี่ยนนโยบายการทำงานให้มีการจัดการการออมทรัพย์ในรูปแบบเฉพาะของ

กลุ่มพึ่งพาตนเอง จึงมีการปรับลดจำนวนสมาชิกจากรายบุคคลเป็นรายครอบครัว โดยถือว่าสมาชิก 1 คน คือตัวแทนจาก 1 ครอบครัว และเงินออมเป็นเงินที่มาจากแต่ละครอบครัวนั้น ๆ

3. การเลี้ยงสัตว์เบื้องต้น

เป็นหลักสูตรสำหรับเตรียมความพร้อมในการเลี้ยงสัตว์ที่จะได้รับการสนับสนุนจากโครงการและเป็นความรู้เพิ่มเติมเพื่อให้การเลี้ยงสัตว์ประสบความสำเร็จจึงต้องมีการอบรม โดยเนื้อหาการอบรมประกอบด้วย การสุขาภิบาลคอกสัตว์ ในที่นี้ได้แก่ หมู และควาย การผสมอาหารหมูก การให้น้ำ ให้อาหาร และการป้องกัน รักษาโรค เช่น การถ่ายพยาธิ การทำวัคซีน การให้ยาบำรุง การใช้ยาปฏิชีวนะเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น

ผลจากการอบรมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการเลี้ยงหมู จากที่เคยเลี้ยงหมูแบบปล่อยตามธรรมชาติ เริ่มมีการทำคอก เพื่อไม่ให้หมูไหลเลอะเทอะบริเวณหมู่บ้านเพราะอาจเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรคได้ พื้นคอกทำเป็นพื้นซีเมนต์ง่ายต่อการล้างทำความสะอาด มีการจัดการขี้หมูไม่ให้รบกวนเพื่อนบ้านด้วยการนำไปทำแก๊สชีวภาพสำหรับหุงต้มในครัวเรือน และช่วยลดปริมาณการใช้พื้น สำหรับการให้อาหารหมูจากที่เคยนำหั่วกกล้วยสับมาค้ม เปลี่ยนเป็นการหมักกล้วยสับผสมกับน้ำตาลทรายแดงและเกลือ

4. การทำเกษตรหลังบ้านและการเลี้ยงปลาในบ่อซีเมนต์ขนาด 2 x 3 เมตร

เป็นการส่งเสริมการโภชนาการและลดรายจ่าย โดยให้ข้อคิดในการทำเกษตรหลังบ้านที่ช่วยให้รู้จักพึ่งพาตนเอง โดยเริ่มจากสิ่งใกล้ตัวคือการปลูกผักสวนครัวไว้กิน ช่วยให้ได้กินผักปลอดสารพิษ ลดรายจ่ายในการต้องซื้อผักสวนครัวที่สามารถปลูกเองได้ ควบคู่กับการเลี้ยงไก่บนบ่อปลา เพื่อให้ขี้ไก่ที่ตกลงในบ่อปลาช่วยสร้างแพลงตอนก็เป็นอาหารแก่ปลาต่อไป เมื่อถึงเวลาจะเปลี่ยนถ่ายน้ำบ่อปลาก็ให้นำน้ำมารดแปลงผักเป็นการเพิ่มเติมธาตุอาหารให้แก่ดิน และเป็นการสอนให้รู้จักคิดเชื่อมโยงอีกทางหนึ่ง

5. การทบทวนตนเองและการวางแผนอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Self Review and Planning: PSRP)

หลักสูตรนี้ เป็นการจัดกระบวนการให้ชุมชนรู้จักการทบทวนและการวิเคราะห์สถานการณ์ การวางแผนดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาตนเอง กลุ่ม และชุมชน อีกทั้งเป็นการประเมินความก้าวหน้าหรือผลของการดำเนินกิจกรรมด้วยตนเอง ผ่านการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม โดยนำจุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 12 ข้อ และวัตถุประสงค์ของกลุ่มที่ร่วมกันกำหนดไว้มาเป็นเกณฑ์ในการพิจารณา โดยการกำหนดตัวชี้วัดของจุดหลักๆ แต่ละข้อ และตัวชี้วัดของวัตถุประสงค์ไว้ล่วงหน้าเพื่อให้ง่ายต่อการประเมิน และมีเกณฑ์ในการวัดความก้าวหน้าหรือความสำเร็จเปรียบเทียบกับต้นไม้ 3 ระดับ ได้แก่

ระดับต้นกล้า หมายถึง กิจกรรมที่อยู่ในช่วงเริ่มต้น หรือยังไม่ประสบความสำเร็จ หากเป็นเรื่องความรู้ความเข้าใจจะเปรียบเสมือนยังไม่ได้รับความรู้หรือยังไม่มี ความเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ

ระดับต้นไม้ใหญ่ หมายถึง กิจกรรมที่ดำเนินการมาได้ระยะหนึ่งแต่ยังไม่สำเร็จ ยังอยู่ระหว่างการดำเนินงาน หรือประสบความสำเร็จระดับหนึ่งแต่ยังต้องดำเนินงานต่อ หรือควรมีการปรับปรุงแก้ไข หรือพัฒนาต่อ หากเป็นเรื่องความรู้ความเข้าใจจะเปรียบเสมือนการมีความเข้าใจในระดับปานกลาง

ระดับต้นไม้ออกดอกออกผล หมายถึง กิจกรรมที่ดำเนินการสำเร็จแล้วตามแผน หรือวัตถุประสงค์ที่กำหนด สามารถเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นมาเรียนรู้ได้ หรือการมีความรู้ความเข้าใจในระดับที่สามารถถ่ายทอดแก่ผู้อื่นได้

การทบทวนตนเองและการวางแผนอย่างมีส่วนร่วมนี้ ทำโดยการทบทวนจุดหลักๆ 12 ข้อ และพัฒนาตัวชี้วัด ไปทีละข้อ โดยความคิดเห็นของสมาชิกเอง และให้สมาชิกออกมาหย่อนคะแนนลงในกล่องที่มีสัญลักษณ์ของต้นไม้แต่ละระดับทีละคน จากนั้นจึงช่วยกันนับคะแนนลงในตารางแล้วร่วมกันวิเคราะห์คะแนน ร่วมกันแสดงความคิดเห็นถึงเหตุผลเบื้องหลังของการหยอดคะแนนในต้นไม้แต่ละระดับเทียบกับสถานการณ์โดยรวมในปัจจุบันของกลุ่มว่าตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ สถานการณ์จริงเป็นอย่างไร แล้วจึงนำผลที่ได้ไปจัดทำแผนพัฒนาชุมชนต่อไป ซึ่งผลจากการอบรมเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2550 พบว่ากลุ่มมีแผนที่จะพัฒนาทักษะด้านการบริหารจัดการกลุ่ม การทำเกษตรอินทรีย์เพื่อลดการใช้สารเคมี การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการทำถังขยะทำถังขยะของส่วนรวมไว้ตามจุดต่าง ๆ ในชุมชน

6. การศึกษาดูงาน

ผลจากการทบทวนตนเองและการวางแผนอย่างมีส่วนร่วม พบว่ากลุ่มต้องการเสริมทักษะเรื่องการจัดการกลุ่มเพื่อรองรับการเติบโตในอนาคตหากในชุมชนมีจำนวนเงินออมมากขึ้น และมีกิจกรรมมากขึ้น อีกทั้งปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติยังไม่ได้รับการแก้ไขจึงต้องการมีความรู้เพิ่มเติม ดังนั้น จึงได้มีข้อตกลงร่วมกันที่จะส่งตัวแทนสมาชิกไปศึกษาดูงานร่วมกับกลุ่มอื่นในโครงการเพื่อการเกษตรและปศุสัตว์ในชุมชน เรื่องการจัดการกลุ่มและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่บ้านสามขา ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง เนื่องจากเป็นชุมชนตัวอย่างที่มีการจัดการชุมชนอย่างเข้มแข็งทั้งในด้าน เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม และศึกษาดูงานเรื่องการทำเกษตรอินทรีย์ ที่ศูนย์เรียนรู้การทำเกษตรธรรมชาติ (ตามแนวทางเกาหลี) โดย คุณพงษ์พันธ์ นันทขว้าง ที่ จ.ลำพูน วันที่ 14-15 พฤศจิกายน 2550 มีการคัดเลือกตัวแทนที่จะไปศึกษาดูงาน ทั้งนี้กลุ่มไม่ทราบข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งศึกษาดูงานจึงได้ขอคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่องค์การไฮเฟอร์ฯ และเจ้าหน้าที่

องค์กรฯ แล้วมีมติเห็นชอบร่วมกันในการกำหนดสถานที่ศึกษาดูงาน นอกจากนั้น สมาชิกกลุ่มมีความเห็นร่วมกันว่า คนที่เป็นตัวแทนไปศึกษาดูงานต้องเป็นคนที่ มีบัตรประจำตัวประชาชน สามารถสื่อสารภาษาไทยพื้นเมืองภาคเหนือได้บ้าง มีความสนใจ สามารถเสียสละเวลาได้ และสามารถนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับกลับมาถ่ายทอดให้แก่สมาชิกในชุมชนได้ ซึ่งภายหลังการประชุมหรือจึงได้ตัวแทนไปศึกษาดูงานจำนวน 5 คน ได้แก่

1. นายเสาะ ยะป่า
2. นายอาแม่ ยะป่า
3. นางนามีสี จะหยี
4. นางสาวเฮเส่ จะงะ
5. นางนาบูสี จะพะ

ความรู้หรือข้อคิดที่ได้จากการศึกษาดูงานที่บ้านสามขา สรุปได้จากการทำเวทีประชุมสรุปบทเรียนจากการดูงานพบว่า ตัวแทนนำความรู้เรื่องการทำบัญชีครัวเรือน การทำการท่องเที่ยว และการทำฝายชะลอความชุ่มชื้น (ตัวแทนคนหนึ่งที่เป็นตัวแทนคนหนึ่งที่ไปศึกษาดูงาน ชื่อ นายอาแม่ ยะป่า เรียกฝายต้นน้ำลำธารว่า “น้ำตกล้นน้อย”) มาถ่ายทอดสู่คนในชุมชนและคิดเปรียบเทียบกับสถานการณ์ในชุมชนคือ การลดลงของน้ำในห้วยระบุตรและการสูญหายของปลาที่เคยมีในลำห้วย จึงมีความสนใจที่จะทำฝายต้นน้ำลำธารเพื่อแก้ไขปัญหา และคาดหวังว่าเมื่อเกิดความอุดมสมบูรณ์ที่ห้วยระบุตรขึ้นอีกครั้ง จะทำเป็นแหล่งท่องเที่ยวช่วยให้มีรายได้เสริมเหมือนที่บ้านสามขา แต่ยังขาดความรู้และประสบการณ์ในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร จึงต้องการหาความรู้เพิ่มเติม และได้ร่วมกันเสนอแผนเรื่องการอบรมการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น ให้องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทพิจารณา

สำหรับผลจากการศึกษาดูงานที่ศูนย์เรียนรู้การทำเกษตรธรรมชาติ (ตามแนวทางเกาหลี) โดย คุณพงษ์พันธ์ นันทขว้าง ที่ จังหวัดลำพูน ทำให้ตัวแทนเริ่มตระหนักถึงโทษของการใช้สารเคมี และการนำวัสดุธรรมชาติมาทำเป็นปุ๋ยธรรมชาติ การเลี้ยงหมูหลุม และการทำน้ำหมักชีวภาพ และได้นำมาถ่ายทอดสู่คนในชุมชนทุกครั้งเรือนผ่านการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการในโบสถ์วันอาทิตย์และในวงน้ำชา

4. การรับมือปัจจัยการผลิตจากโครงการ

การรับมือปัจจัยการผลิตเกิดขึ้นหลังจากกลุ่มได้รับการอบรมหลักสูตรจุดหลักเพื่อการพัฒนา 12 ข้อ การเลี้ยงสัตว์เบื้องต้นและการอบรมหลักสูตรอื่น ๆ ควบคู่กันไปในแต่ละเรื่อง

ที่ให้ความรู้สำหรับนำไปใช้กับปัจจัยการผลิตที่ได้รับ โดยนำข้อมูลที่สมาชิกกลุ่มเสนอไว้ตั้งแต่เริ่มโครงการและหลังจากผ่านกระบวนการวิเคราะห์สถานการณ์ในชุมชนแล้วมาพิจารณาว่า มีความเหมาะสมหรือไม่ เช่น มีพื้นที่ที่สามารถเลี้ยงสัตว์ชนิดนั้น ๆ ได้จริงหรือไม่ และสัตว์เลี้ยงหรือปัจจัยการผลิตที่เสนอขอรับการสนับสนุนมานั้นสามารถช่วยให้สมาชิกได้รับประโยชน์จากสัตว์เลี้ยงหรือปัจจัยเหล่านั้นมากน้อยเพียงใด ภายใต้เงื่อนไขการส่งต่อ ซึ่งเมื่อผ่านการพิจารณาแล้ว องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทได้สนับสนุนปัจจัยการผลิตให้แก่สมาชิกกลุ่ม ดังนี้

สัตว์เลี้ยง ที่สนับสนุนเป็นสัตว์เลี้ยงและต้องส่งต่อเป็นลูกสัตว์

1. กระบือ ให้แก่สมาชิก 3 ราย รายละ 2 ตัว รวมทั้งสิ้น 6 ตัว

สัตว์เลี้ยงหรือปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ที่สนับสนุนในรูปแบบเงินทุนหมุนเวียนและต้องส่งต่อเป็นเงินมูลค่าเท่ากับที่ได้รับหรือตกลงไว้

1. สุกร ให้แก่สมาชิก 1 ราย จำนวน 5 ตัว
2. ปลาอุก ให้แก่สมาชิก 6 ราย รายละ 500 ตัว รวมทั้งสิ้น 3,000 ตัว
3. บ่อแก๊สชีวภาพ ให้แก่สมาชิก 1 ราย ที่เลี้ยงหมู
4. เครื่องบดข้าวโศด ให้แก่สมาชิก 1 ราย
5. เครื่องสีข้าวเล็ก ให้แก่สมาชิก 1 ราย
6. เงินทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพ ให้แก่สมาชิกกู้ยืมไปเป็นต้นทุนในการ

สร้างบ่อปลาอุก ซ้อมเมล็ดพันธุ์ผักสวนครัว เมล็ดพันธุ์พืชไร่ ปุ๋ยเคมีและบริหารจัดการโดยเหรียญของกลุ่ม

ผลการพัฒนาศักยภาพกลุ่ม พบว่า สมาชิกในกลุ่มมีความกล้าแสดงออกมากขึ้น สังเกตจากการต้อนรับคนภายนอกที่เข้าไปในชุมชนอย่างเป็นมิตร มีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น ไม่หวาดกลัวคนภายนอกเหมือนในอดีต กล้าแสดงความคิดเห็นในเวทีการประชุม และในขณะที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ มีการปรึกษาหารือกันด้วยเหตุผลทั้งในการประชุมอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งในการประชุมกลุ่มย่อยและกลุ่มใหญ่ มีการถ่ายทอดความรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันเองระหว่างสมาชิกและคนในชุมชน

กลุ่มสามารถส่งต่อสัตว์เลี้ยงและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่ได้รับเป็นของขวัญให้แก่ผู้อื่นอย่างครบถ้วน พร้อมทั้งได้ส่งตัวแทนไปร่วมถ่ายทอดประสบการณ์ในการจัดตั้งกลุ่มและการจัดการกลุ่มออมทรัพย์ให้แก่กลุ่มผู้รับก่อนจะมีการส่งต่อครั้งแรก วันที่ 21 เมษายน 2552 และครั้งที่ 2 ในวันที่ 11 พฤษภาคม 2553

การวิจารณ์ผลการศึกษา เรื่องกระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร

การเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ ตลอดจนการเกิดกลุ่มที่เป็นทางการของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรนี้สอดคล้องกับหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ทรงมุ่งเน้นเรื่องการพัฒนาคน ที่พระองค์ทรงตรัสว่า “ต้องระเบิดจากข้างใน” หมายความว่า ต้องสร้างความเข้มแข็งให้คนในชุมชนที่เราเข้าไปพัฒนาให้มีสภาพพร้อมที่จะรับการพัฒนาเสียก่อน แล้วจึงค่อยออกมาสู่สังคมภายนอก มิใช่การนำเอาความเจริญหรือบุคคลจากสังคมภายนอกเข้าไปหาชุมชนหมู่บ้านที่ยังไม่ทันได้มี โอกาสเตรียมตัวหรือตั้งตัว (สำนักงาน กปร., 2550: 4) เพราะเกิดจากการที่ชุมชนมีการปรึกษาหารือกันและพร้อมที่จะรับการพัฒนาจากภายนอก แม้ก่อนที่จะตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการจะไม่เคยได้รับการพัฒนาจากหน่วยงานใดมาก่อนก็ตาม ต่อมาในช่วงที่องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทได้เข้ามาสร้างกลุ่มอย่างเป็นทางการ มีการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่มแล้ว กลุ่มเองก็เป็นผู้เสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยตนเองด้วยการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร และมีความต้องการที่จะเรียนรู้เพิ่มเติมในความรู้ด้านอื่น ๆ เช่นการอบรมเรื่องการทำเกษตรธรรมชาติ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นองค์ความรู้ที่ได้มาจากภายนอกทั้งสิ้น

การเกิดขึ้นของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร เป็นไปในทำนองเดียวกับความหมายเกี่ยวกับกลุ่มในรูปแบบขององค์กรประชาชนตามที่กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2549 อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ 2548: 386-387) ได้ให้ความหมายไว้คือ มีการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรชุมชนขึ้นมาเพื่อทำงานพัฒนาเป็นองค์กรเพื่อช่วยเหลือตนเองของชาวบ้าน นอกจากนั้น ยังสอดคล้องกับที่สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549: ระบบออนไลน์) ได้กล่าวไว้ว่า “กลุ่ม” บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปมารวมกันหรือมาปรึกษาหารือกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพื่อที่จะแก้ไขหรือจัดข้อขัดข้องในเรื่องนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ให้หมดไป หรือให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ของตนเองที่มีจุดหมายเอาไว้ เป็นการเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลที่มีการรวมตัวกันอย่างใกล้ชิดดีกว่า มีเอกลักษณ์และปรัชญาการทำงานที่ชัดเจน ประกอบด้วยบุคคลที่มีความคิดความเชื่อเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ ร่วมกัน ในขณะเดียวกันก็มีกิจกรรมต่าง ๆ ที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน มีพันธกิจร่วมกัน และดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม การที่กลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรสามารถดำเนินการมาได้จนกระทั่งประสบความสำเร็จคือมีชีวิตความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจดีขึ้น มีการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม มีความสามัคคีในกลุ่มนั้น เนื่องจากมีสิ่งสำคัญที่สุดในการรวมกลุ่ม คือ การที่สมาชิกเกิดจิตสำนึกร่วมกัน (conscientization) ว่าการทำงานเป็นกลุ่มสามารถแก้ไขปัญหาของตนได้ ตามแนวคิดที่กล่าว

โดยภาควิชาการพัฒนชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2547 ระบบออนไลน์)

สำหรับขั้นตอนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร โดยการสนับสนุนขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทสอดคล้องกับ “หลักการรวมกลุ่ม 3 ชั้น 8 ตอน” ตามแนวคิดที่กล่าวโดย พัทธ์ บุญยรัตนพันธุ์ (2517 อ้างใน ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2548: 401-409) ใน 2 ชั้นแรก กล่าวคือ

ขั้นที่ 1 ว่าด้วยการจัดตั้งกลุ่ม เริ่มตั้งแต่การค้นหาผู้นำ การค้นหาความต้องการเพื่อกำหนดเป้าหมายร่วมของกลุ่ม โดยสมาชิกต้องมีความสมัครใจ มีความซื่อสัตย์และภักดีต่อกัน มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน สามารถทำงานร่วมกันได้ง่าย และเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีวิถีใกล้เคียงกัน มีความคิดความอ่าน ความสนใจ ความสามารถ และความต้องการใกล้เคียงกัน มีสถานการณ์บีบคั้นที่ทำให้รวมกันเพื่อความอยู่รอด โดยมีนักพัฒนาเป็นผู้ที่จะกระตุ้นชี้และสนับสนุนประคับประคองให้มีการรวมกลุ่มให้เกิดขึ้น ซึ่งกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร มีสถานการณ์เรื่องความยากจน ไม่มีที่ทำกินเป็นของตนเองและมีหนี้สิน เป็นตัวบีบที่ทำให้เกิดการรวมตัวกันเพื่อความอยู่รอด เพื่อผลประโยชน์ของกลุ่ม จึงก่อให้เกิดการตั้งกลุ่มที่เริ่มจากชุมชนเองแล้วไปขอความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก จากนั้นองค์กรภายนอกจึงเข้ามาช่วยกระตุ้นชี้ให้เกิดการรวมกลุ่มที่เป็นทางการขึ้น โดยมีการกำหนดเป้าหมาย กฎระเบียบ และคัดเลือกผู้นำของกลุ่มอย่างชัดเจน

ขั้นที่ 2 ว่าด้วยการเคลื่อนไหวของกลุ่ม ประกอบด้วย การเสริมสร้างความสัมพันธ์ภายในกลุ่มผ่านการประชุมพบปะ แลกเปลี่ยนทรรศนะ การเสริมสร้างความรู้ แนวความคิดยกระดับจิตใจ ส่งเสริมการมีระเบียบวินัย การให้ทุกคนมีบทบาทหน้าที่ รู้จักรับผิดชอบร่วมกันกับกลุ่ม ผ่านการทำกิจกรรม และมีการจัดสรรผลประโยชน์ร่วมอย่างเป็นธรรม โดยมีนักพัฒนาเป็นผู้จัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้มีอยู่เสมอ ซึ่งในที่นี้ กลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร ได้มีการประชุมกันอย่างสม่ำเสมอ และได้รับการอบรม ศึกษาดูงานตามหัวข้อที่เป็นมติที่ประชุมของกลุ่ม มีการแบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบผ่านโครงสร้างการบริหารของกลุ่มหรือตามมติที่ประชุมของกลุ่ม โดยมีองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทเป็นผู้จัดกิจกรรมให้เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ

ขั้นที่ 3 ว่าด้วยการเจริญเติบโตของกลุ่ม ซึ่งเป็นการรวมกันของกลุ่มย่อย เพื่อสร้างพลังร่วมยังไม่เกิดขึ้นกับกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร เนื่องจากกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรอยู่ห่างไกลจากกลุ่มที่มีเป้าหมายและการรวมกลุ่มในลักษณะเดียวกัน แต่การเจริญเติบโตของกลุ่มจะเป็นไปในลักษณะของการเป็นแหล่งศึกษาดูงานให้กับกลุ่มพึ่งพาตนเองลักษณะเดียวกัน

จากพื้นที่อื่นที่เข้ามา โดยการนำขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท หรือองค์กรคู่มิตรที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนการดำเนินโครงการจากองค์กร ไฮเฟอร์ฯ

นอกจากนี้ การเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรยังสอดคล้องกับกระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม ตามที่ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2547: ระบบออนไลน์) ได้กล่าวไว้ใน 5 ขั้นตอนแรก คือ 1) มีการสร้างความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สมาชิกกลุ่มมาทำความเข้าใจร่วมกันถึงกลุ่มของตน ร่วมกันวางแผนและกำหนดกฎเกณฑ์ที่จะปฏิบัติร่วมกัน 2) การพัฒนากลุ่ม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยการที่สมาชิกกลุ่มมีการประชุมปรึกษาหารือและตัดสินใจร่วมกันที่จะต้องการความรู้เพิ่มเติมหรือต้องการความรู้ด้านใดด้านหนึ่งเพิ่มเติม และมีการไปศึกษาดูงานจากภายนอกแล้วกลับมาแลกเปลี่ยนความคิดร่วมกัน เช่นการไปอบรมเรื่องการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ที่กลุ่มไปเรียนรู้เพิ่มเติมจากภายนอกแล้วกลับมาสร้างฝายร่วมกัน 3) ชั้นบริหาร-จัดการกลุ่ม ดังเช่นที่กลุ่มมีการจัดบันทึก การกำหนดกฎระเบียบของกลุ่ม การจัดทำบัญชี ซึ่งทำให้สมาชิกเข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนมากขึ้น เกิดการเรียนรู้ทางด้านบริหาร-จัดการตนเอง เป็นการนำความรู้ที่ได้จากการอบรมมาปฏิบัติใช้จริง ทำให้สมาชิกกลุ่มเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและกลุ่ม และมั่นใจในการถ่ายทอดประสบการณ์ของตนสู่กลุ่มอื่นที่มาศึกษาดูงานได้ 4) ทำกิจกรรมร่วมกัน ดังเช่นที่กลุ่มมีการประชุมหารือ วิเคราะห์สถานการณ์ของตน แล้วมีมติร่วมกันกำหนดกิจกรรมของกลุ่มเอง เช่น การสร้างฝายต้นน้ำลำธารที่กลุ่มเป็นผู้ริเริ่มและกำหนดขึ้น โดยมีองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทเป็นเพียงที่เลี้ยง ที่ช่วยจัดกระบวนการเท่านั้น 5) ชั้นแสวงหาความร่วมมือ เมื่อกลุ่มเห็นพ้องต้องกันว่าไม่สามารถดำเนินการต่าง ๆ ได้เองทั้งหมด ด้วยข้อจำกัดบางประการ เช่นด้านเทคโนโลยี ความรู้ ตลอดจนงบประมาณ กลุ่มจึงต้องแสวงหาแนวร่วมโดยอาศัยการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานอื่น ๆ ดังเช่น การที่กลุ่มต้องการเพิ่มเติมความรู้เรื่องการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร และขอการสนับสนุนจากองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท การไปประสานขอความร่วมมือจากผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 2 และเจ้าหน้าที่ด่านป่าไม้ที่ 1 อุทยานแห่งชาติศรีลานนา ซึ่งกลุ่มเป็นผู้ตัดสินใจเองว่าจะไปขอความร่วมมือหรือขอการสนับสนุนจากหน่วยงานใด แต่ในขั้นตอนที่ 6 กลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรยังไม่มีการสร้างเครือข่ายด้วยตนเอง แต่เป็นลักษณะของการถ่ายทอดประสบการณ์ให้กับผู้มาศึกษาดูงานซึ่งอยู่ห่างไกลและไม่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน หรือเป็นการสร้างเครือข่ายความร่วมมือเฉพาะกิจกรรมโดยหน่วยงานเป็นผู้มีบทบาทหลัก มิใช่เกิดจากกลุ่มดำเนินการเอง

ตอนที่ 3 ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร ในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร

ผลการศึกษาขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารของกลุ่มพึ่งพาตนเอง พบว่าสามารถแบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการระบุปัญหา พิจารณาตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการวางแผน การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ และการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล มีรายละเอียดดังนี้

การมีส่วนร่วมในการระบุปัญหา พิจารณาตัดสินใจ

สมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือกับบุคคลในครอบครัว และเพื่อนบ้าน รวมทั้งในการประชุมอย่างไม่เป็นทางการ โดยมีผู้นำชุมชนเป็นผู้นำการประชุม และตัวแทนที่ได้ไปศึกษาดูงานที่บ้านสามขาเป็นผู้ให้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร โดยประเด็นที่หารือได้แก่ รูปแบบการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ลักษณะพื้นที่ที่ควรมีการสร้างฝายต้นน้ำลำธารและประโยชน์ของการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร

สมาชิกกลุ่มทั้งหมดมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลในเวทีประชุมอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2551 เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งผลการประชุมสามารถสรุปปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนได้ดังนี้

1. น้ำในลำห้วยราชบุตรแห้งลง หลังจากที่ป่าถูกทำลายมากขึ้น และประชากรทั้งในบ้านห้วยราชบุตรและบ้านที่อยู่ตามลำห้วยราชบุตรมีความต้องการใช้น้ำมากขึ้นทำให้ปลาที่เคยมีอยู่อย่างชุกชุมหายไป พืชน้ำที่เคยมีให้สามารถเก็บกินได้เช่น ผักกูดลดลง
2. สัตว์ป่าที่เคยมีเหลือน้อยลง เช่น หมูป่า หมาป่า อ้น หนู ไก่ กระรอก เป็นต้น และสัตว์ป่าบางชนิดไม่พบอีกเลยในปัจจุบัน เช่น เก้ง
3. ป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์น้อยลง โดยมีสาเหตุจากการเกิดไฟป่า การเปิดพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่ การเก็บหาไม้พื้น และการตัดไม้ทำลายป่าของคนในละแวกนั้น

กลุ่มจึงมีมติร่วมกันที่จะสร้างฝายต้นน้ำลำธารเพื่อฟื้นฟูป่าของชุมชน ซึ่งในเวทีการประชุม นางนาถอคำ จะหิ ได้กล่าวแสดงความคิดเห็นไว้ว่า “...หากว่าในวันนี้ไม่มีการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติในวันข้างหน้าถูกหลานจะอยู่อย่างลำบากคือ ขาดน้ำ ขาดแหล่งอาหาร เพราะว่าป่าคือแหล่งอาหารของชาวชนบทอย่างแท้จริง...” และคุณ โยชูป จะหิ ในฐานะประธานกลุ่มพึ่งพาตนเองได้แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า

“...ที่อยากทำฝายก็เพื่อตอบแทนพระมหากรุณาธิคุณของในหลวงที่ทรงมีต่อปวงชนชาวไทย ถึงแม้ว่าพวกผมเป็นชาวเขาชนบท แต่ก็ซาบซึ้งในน้ำพระทัย ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงให้ที่อยู่อาศัยและทรงปกครองบ้านเมืองให้มีความสงบมาเป็นระยะเวลายาวนาน ผมตั้งใจว่าจะทำฝายเพื่อถวายในหลวง”

การมีส่วนร่วมในการวางแผน

หลังจากกลุ่มได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและมีมติที่จะแก้ไขปัญหาด้วยการสร้างฝายต้นน้ำลำธารแล้ว สมาชิกกลุ่มทั้ง 19 คน ได้ร่วมกันเสนอความคิดเห็นในเวทีประชุมอย่างเป็นทางการ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ.2551 เพื่อร่วมกันกำหนดกิจกรรมและแบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบในการดำเนินการ โดยมีรายละเอียดจากมติที่ประชุมดังนี้

1. ส่งตัวแทนไปเรียนรู้เรื่องการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร โดยการพิจารณาจากคนที่มีความสนใจ สนุกใจ สามารถสื่อสารภาษาไทยพื้นเมืองภาคเหนือได้ และสามารถสละเวลาในการไปอบรมได้ โดยไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นคณะกรรมการหรือเป็นผู้ชายเท่านั้น ผู้หญิงหรือสมาชิกในกลุ่มก็สามารถไปได้เพราะทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกัน
2. ประสานงานกับหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 1 และ 2 กำนันตำบลบ้านเป่า องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเป่า และศูนย์สาธิตและรณรงค์การใช้หญ้าแฝก อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (ค่านป่าไม้ ที่ 1) อุทยานแห่งชาติศรีลานนา โดยมีมติที่ประชุมมอบหมายให้ประธานกลุ่มและตัวแทนจากคณะกรรมการ 1 คน ตัวแทนสมาชิก 2 คน ที่สามารถสื่อสารภาษาไทยพื้นเมืองภาคเหนือได้ เป็นตัวแทนในการไปประสานงาน
3. กำหนดวัน/เวลา และตำแหน่งที่จะสร้างฝาย โดยมอบหมายให้ตัวแทนที่ไปร่วมประสานงานกับเจ้าหน้าที่องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท ผู้วิจัย ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1, 2 องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเป่า และเจ้าหน้าที่ศูนย์สาธิตและรณรงค์การใช้หญ้าแฝก (ค่านป่าไม้ที่ 1) อุทยานแห่งชาติศรีลานนา หรือและนัดหมายกำหนดวัน/เวลา ที่จะสร้างฝายในวันที่แต่ละฝายมีความพร้อมตรงกัน ตลอดจนนัดสำรวจตำแหน่งและเตรียมอุปกรณ์
4. กำหนดการในวันงาน บทบาทหน้าที่ของแต่ละฝายในวันที่จะสร้างฝาย

การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ

1. สมาชิกกลุ่มได้ร่วมกันคัดเลือกตัวแทน โดยใช้เกณฑ์ที่ระบุไว้ในเวทีประชุมเมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ.2551 จำนวน 10 คน ให้เข้ารับการอบรมเรื่อง “การขับเคลื่อนฝายต้นน้ำลำธาร โดยการมีส่วนร่วม เพื่อการฟื้นฟูนิเวศลุ่มน้ำ” ที่ฝ่ายศึกษาการพัฒนาป่าไม้ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ระหว่างวันที่ 7-9 พฤษภาคม พ.ศ.2551 ซึ่งผู้ที่ได้ไปอบรมได้แก่

นายโยชูป จะหยี	ประธาน
นางนาลอค่า จะหยี	เหรัญญิก
นายอาเบ่ ยะป่า	กรรมการ
นายบะโท จะงะ	กรรมการ
นางนอหมี จะหยี	สมาชิก
นางนากอ จะหยี	สมาชิก
นางลูซี่ จะอ้อ	สมาชิก
นางนามีสี่ จะหยี	สมาชิก
นายจะพี จะหยี	สมาชิก
นายจะแฮ จะหยี	สมาชิก

ผลของการอบรมทำให้ตัวแทนมีความรู้เรื่องวัฏจักรของน้ำ ความสำคัญของการอนุรักษ์ดิน น้ำ และป่าไม้ ผลกระทบอันเกิดจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ การสร้างฝายต้นน้ำลำธารตลอดจนประโยชน์ที่จะได้รับจากการสร้างฝายต้นน้ำลำธารและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นเมื่อกลับจากการอบรมตัวแทนกลุ่มทั้ง 10 คน จึงได้นำความรู้และประสบการณ์มาถ่ายทอดสู่สมาชิกกลุ่มและคนในชุมชนที่ไม่ได้ไป หลังเสร็จจากการทำพิธีทางศาสนาคริสต์ในวันอาทิตย์และระหว่างการเยี่ยมบ้านสมาชิกและคนในชุมชน

2. หลังจากการอบรม ตัวแทนกลุ่ม 4 คน ได้แก่ นายโยชูป จะหยี ประธานกลุ่ม นางนาลอค่า จะหยี เหรัญญิก นางนอหมี จะหยี และนางนากอ จะหยี สมาชิกกลุ่ม อาสาสมัครเป็นตัวแทนไปประสานงานกับเจ้าหน้าที่ด่านป่าไม้ที่ 1 อุทยานแห่งชาติศรีลานนา และผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 เพื่อปรึกษาหารือเรื่องการสร้างฝายต้นน้ำลำธารในเขตพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติ พร้อมกับผู้วิจัยและเจ้าหน้าที่องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท

3. ผู้ใหญ่บ้านแม่เลิม หมู่ที่ 2 ร่วมกับเจ้าหน้าที่ศูนย์สาธิตและรณรงค์การใช้หญ้าแฝก (ด่านป่าไม้ที่ 1) อุทยานแห่งชาติศรีลานนา เข้าร่วมประชุมกับกลุ่มในวันที่ 21 พฤษภาคม

พ.ศ.2551 เพื่อวางแผนสร้างฝาย กำหนดวันที่จะสร้างฝาย และแบ่งบทบาทหน้าที่ของสมาชิกกลุ่ม ในวันที่มีการสร้างฝาย ซึ่งผลการประชุมได้ดังนี้

3.1 กำหนดวันที่จะสร้างฝาย เป็นวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ.2551 โดยให้มีการทำ พิธีเปิดการสร้างฝายเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยเจ้าหน้าที่ คำนป่าไม้ที่ 1 อุทยานแห่งชาติศรีลานนาจะเป็นผู้นำในการทำพิธี

3.2 จัดหาวัสดุอุปกรณ์และงบประมาณในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร

3.2.1 ค่าอาหารสำหรับผู้มาร่วมสร้างฝาย จำนวน 5,000 บาท สนับสนุนโดย องค์การเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท

3.2.2 ค่าใช้จ่ายสำหรับการเดินทางในการเตรียมอุปกรณ์ และมาร่วมสร้าง ฝาย ให้แต่ละฝายรับผิดชอบค่าใช้จ่ายเอง

3.2.3 สมาชิกที่เป็นผู้ชายช่วยกันเตรียมอุปกรณ์เช่น ไม้ไผ่ ไม้ล้มขอนนอน ไพร และก้อนหิน ไว้ในบริเวณที่จะสร้างฝายในแต่ละจุดตั้งแต่ก่อนวันนัดหมาย

3.2.4 สมาชิกที่เป็นผู้หญิง ช่วยกันจัดเตรียมอาหารและน้ำดื่มสำหรับผู้ที่มา ร่วมสร้างฝาย โดยให้นำไปส่งในบริเวณที่มีการสร้างฝาย

3.2.5 สมาชิกทุกคนรวมถึงคนในครอบครัวให้แต่งชุดประจำเผ่าในวันงาน เพื่อร่วมกันทำพิธีเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก่อนจะดำเนินการสร้างฝาย

3.3 สมาชิกกลุ่มร่วมกับเจ้าหน้าที่คำนป่าไม้ที่ 1 อุทยานแห่งชาติศรีลานนาเดิน สสำรวจลำห้วยระบุจุดเพื่อกำหนดจุดที่จะสร้างฝาย และเตรียมอุปกรณ์

4. ดำเนินการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ในวันที่ 18 มิถุนายน ปีพ.ศ.2551 โดยสมาชิก กลุ่มพึ่งพาตนเองและคนในชุมชน ร่วมกับผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 ตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบล บ้านเป่า เจ้าหน้าที่จากศูนย์สาธิตและรณรงค์การใช้หญ้าแฝก อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (คำนป่าไม้ ที่ 1) จังหวัดเชียงใหม่ พร้อมด้วยชุมชนชนเผ่าลีซอบ้านทับเคือ ต.อินทขิล ซึ่งใช้ประโยชน์จากน้ำใน ลำห้วยระบุจุด คณะกรรมการและเจ้าหน้าที่องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท พร้อมด้วยตัวแทน สมาชิกกลุ่มพึ่งตนเองอื่นภายใต้โครงการเพื่อการเกษตรและปศุสัตว์ในชุมชน ผู้วิจัยและตัวแทนจาก องค์กรไฮเพอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย) รวมทั้งสิ้น 150 คน ร่วมกันทำพิธีเปิดการสร้าง ฝายต้นน้ำลำธารในลำห้วยระบุจุด เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และร่วมกันสร้างฝายต้นน้ำลำธารจำนวน 26 ฝาย เป็นฝายแบบคอกหมูแกนดิน แบบคอกหมูหินทิ้ง และแบบท่อนไม้ขนาดด้วยหิน ซึ่งการพิจารณาเลือกวัสดุที่ใช้ในการสร้างฝายนี้ สมาชิกกลุ่มได้นำ ความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากการอบรมมาประยุกต์ใช้โดยยึดหลักการนำวัสดุที่มีอยู่ในบริเวณ แหล่งน้ำนั้นมาสร้างฝาย

การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

การติดตามและประเมินผลหลังจากผ่านกระบวนการสร้างฝายต้นน้ำลำธารมาแล้ว 6 เดือน สมาชิกกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรร่วมกับองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทได้จัดการประชุมขึ้นเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2551 เพื่อสรุปความก้าวหน้าของกิจกรรมต่าง ๆ ที่กลุ่มได้ดำเนินการมาตามเงื่อนไขระยะเวลาการติดตามงานขององค์กรฯ ด้วยการทบทวนตนเองและวางแผนอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งในที่นี้ได้กล่าวถึงผลของการสร้างฝายต้นน้ำลำธารโดยสรุป ดังนี้

ทางกายภาพต่อทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน พบว่า

1. บริเวณหน้าฝายบางแห่งเริ่มมีความชื้นแฉะสูงมาก ต่างกับก่อนมีการสร้างฝาย โดยสมาชิกกลุ่มจำนวน 3 ครอบครัวที่จูงน้ำสัตว์เลี้ยง ไปปล่อยไว้ใกล้บริเวณที่สร้างฝายทุกวัน เป็นผู้ให้ข้อมูล

2. ฝายแต่ละแห่งยังคงมีสภาพดี หลายจุดมีดินตะกอนทับถมเต็มบริเวณหน้าฝาย จากการที่คณะกรรมการกลุ่มและสมาชิกกลุ่มมีการไปคูฝายที่สร้างไว้ ประมาณสองสัปดาห์ต่อครั้ง เพื่อตรวจสอบสภาพฝายและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

3. เกิดความชุ่มชื้นแก่ต้นไม้ใหญ่รอบบริเวณลำห้วย

ทางสังคม ในระดับต่างๆ พบว่า

1. ระดับบุคคล (สมาชิกกลุ่มพึ่งพาตนเอง)

สมาชิกกลุ่มเกิดความภาคภูมิใจที่ได้ทำเพื่อถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และได้ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของตน เกิดความหวังจากที่ได้เห็นว่าบริเวณหน้าฝายซึ่งเป็นห้วยแห่งเริ่มมีความชื้นแฉะเกิดขึ้นในบางแห่งนั้น เป็นการเน้นย้ำถึงความหวังที่ว่าการสร้างฝายต้นน้ำลำธารจะทำให้มีน้ำในลำห้วยเหมือนเช่นที่เคยมีในอดีต แม้จะต้องใช้ระยะเวลาอีกหลายปีก็ตาม และฝายต้นน้ำลำธารยังช่วยให้และสามารถดักตะกอนไว้ได้จริง

2. ระดับกลุ่ม/ชุมชน (กลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร)

สมาชิกกลุ่มมีความเชื่อมั่นในสิ่งที่ตนเองได้ทำ และเกิดความต้องการให้วิทยากรจากศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เข้ามาเยี่ยมเยียนเพื่อช่วยประเมินผลของการสร้างฝาย และให้ความรู้เพิ่มเติมแก่คนในชุมชนที่ไม่ได้ไปอบรม เนื่องจากตัวแทนสมาชิกกลุ่มที่ไม่ไปอบรม คิดว่าตนเองไม่สามารถถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ได้ลึกซึ้งเท่ากับที่วิทยากรถ่ายทอด จึงอยากให้สมาชิกกลุ่มและคนในชุมชนที่ไม่ได้ไปมีโอกาสดำเนินการถ่ายทอดจากวิทยากร โดยตรงด้วย ดังนั้น กลุ่มจึงได้ขอให้องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทช่วยประสานจัดการอบรมเรื่องการสร้างฝายต้นน้ำลำธารในชุมชน

3. บุคคลภายนอก (ชุมชนใกล้เคียงหรือหน่วยงานในพื้นที่)

หน่วยงานฝ่ายปกครอง เช่น ผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเป้าให้ความสนใจชุมชนมากขึ้น มีการปรับปรุงถนนทางเข้าหมู่บ้านให้รถยนต์สามารถผ่านเข้าออกได้สะดวกขึ้น นอกจากนั้น กลุ่มยังได้รับการยอมรับจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ของอุทยานแห่งชาติศรีลานนามากขึ้น โดยศูนย์สาธิตและรณรงค์การใช้หญ้าแฝก อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (ด้านป่าไม้ที่ 1) อุทยานแห่งชาติศรีลานนา ได้เชิญชวนสมาชิกในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ศูนย์ฯ จัดขึ้น ได้แก่

1) ร่วมปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ ในวันแม่แห่งชาติ เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ.2551 ที่บริเวณศูนย์สาธิตและรณรงค์การใช้หญ้าแฝก อันเนื่องมาจากพระราชดำริ (ด้านป่าไม้ที่ 1) อุทยานแห่งชาติศรีลานนา

2) รับคนในชุมชนเข้าเป็นลูกจ้างรายวันในการเพาะขยายพันธุ์หญ้าแฝก

3) ร่วมกันทำแนวกันไฟบริเวณคันน้ำห้วยระบุตร

4) พาสมาชิกกลุ่มไปอบรมเรื่องการอนุรักษ์ดินและน้ำโดยใช้หญ้าแฝก ที่องค์การสวนพฤกษศาสตร์ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ อ.แม่ริม และมีเป้าหมายจะพัฒนาเป็นหมู่บ้านขยายผลเรื่องการเพาะขยายพันธุ์หญ้าแฝกดีเด่น

5) ประธานกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยระบุตร ไปร่วมกับทหารค่ายพิชิตปรีชากร ถ่ายทอดประสบการณ์ในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารให้แก่ชุมชนที่อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

6) สร้างฝายต้นน้ำลำธารร่วมกันในลำห้วยระบุตรเพิ่มจากที่ได้เคยสร้างไว้แล้ว แต่สร้างในบริเวณหน้าฝายเดิม เนื่องจากฝายที่สร้างในปีแรกรองรับตะกอนดินไว้จนเต็มแล้วและกำลังจะเริ่มชำรุด เป็นการเสริมให้ฝายมีความคงทนถาวรยิ่งขึ้น โดยสร้างเพิ่มอีกจำนวน 40 ฝาย เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2552 จำนวน 20 ฝาย และวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2552 ใช้วัสดุคือกระสอบทราย เป็นรูปแบบฝายคอกหมู และมีการปลูกหญ้าแฝกบนสันฝายเพื่อให้รากหญ้าแฝกช่วยยึดดิน ในการสร้างฝาย 2 ครั้งหลังนี้ สมาชิกกลุ่มมีบทบาทเป็นเพียงผู้เข้าร่วม เจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นผู้กำหนดอุปกรณ์ที่ใช้สร้างฝาย เนื่องจากการสร้างฝายโดยใช้งบประมาณประจำปีของหน่วยงานตำแหน่ง

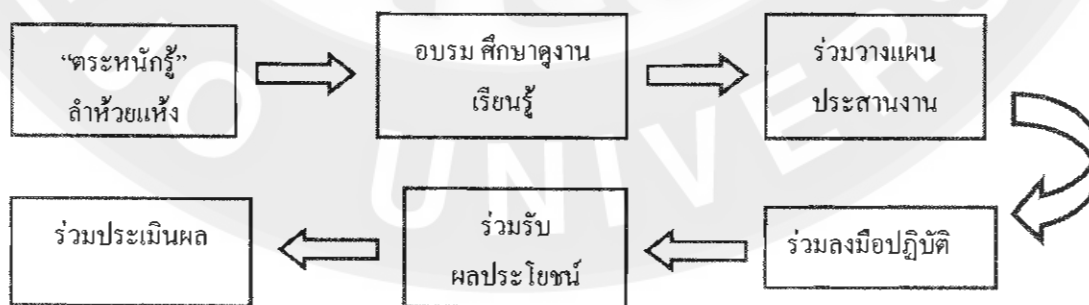
หลังจากนั้น ได้มีการจัดเวทีประชุมสรุปทเรียนในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารขึ้น ในวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ.2552 โดยเชิญวิทยากรจากฝ่ายศึกษาและพัฒนาป่าไม้ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ มาประเมินผลการสร้างฝายของกลุ่มและให้ความรู้เรื่องการสร้างฝายต้นน้ำลำธารแก่สมาชิกกลุ่มและสมาชิกในชุมชนที่ไม่ได้ไปอบรมเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2551 ด้วย ซึ่งผลของการติดตามประเมินผลการสร้างฝาย สมาชิกกลุ่มได้เรียนรู้ว่า

1. การสร้างฝายคั้นน้ำลำธาร โดยใช้วัสดุธรรมชาตินั้นกลุ่มสามารถสร้างกันเองได้ เนื่องจากวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่แล้วในบริเวณที่จะสร้างฝาย ซึ่งไม่ต้องใช้งบประมาณหรือไม่ต้องพึ่งพาภายนอก และก่อให้เกิดการร่วมมือกันภายในกลุ่ม มีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน ได้เป็นการทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข มีความภาคภูมิใจที่ได้ทำ สำหรับฝายคั้นน้ำลำธารที่สร้างโดยวัสดุผสมผสานเช่นกระสอบ และมีการจ้างแรงงาน โดยที่หน่วยงานของรัฐเป็นผู้นำในการสร้างนั้นต้องใช้งบประมาณจึงเป็นการยากที่จะสรรหางบประมาณ ซึ่งทำให้รู้สึกว่าจะต้องไปร่วมทำแบบมีเงื่อนไขไม่สนุก ไม่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของเท่ากับที่ชุมชนพร้อมใจกันไปทำ

2. สมาชิกกลุ่มเชื่อว่าการสร้างฝายคั้นน้ำลำธารจะช่วยให้มีน้ำในลำห้วยเพิ่มขึ้นในอนาคต ได้ใช้ประโยชน์จากลำห้วยต่อไป จะมีปลากลับมาอยู่ในลำห้วย และฝืนป่ามีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น

3. การสร้างฝายแต่ละครั้งก่อให้เกิดความสามัคคีกันในกลุ่ม หน่วยงานในพื้นที่เห็นความตั้งใจ ทุกระดับมีส่วนร่วมไม่ว่าจะเป็นเด็ก เยาวชน ผู้ใหญ่ มีการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจและแก้ไขปัญหา ร่วมสร้าง และร่วมติดตาม ปรับปรุง พัฒนา จนในที่สุดกลุ่มมีความเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากชุมชนใกล้เคียงและหน่วยงานของรัฐ

ในเวทีการประชุม สมาชิกกลุ่มได้ร่วมกันกำหนดแผนงานพัฒนาต่อไปในอนาคต คือช่วยกันซ่อมแซมฝายที่ชำรุดและจะทำฝายคั้นน้ำลำธารเพิ่มเติม และตั้งเป้าหมายไว้ว่าจะปลูกพืชสมุนไพรเพิ่มในป่าตามเส้นทางเดินเท้าไปที่ฝายคั้นน้ำลำธารและชมธรรมชาติ เพื่อพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ และหารายได้จากการทำเป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งการมีส่วนร่วมในการสร้างฝายคั้นน้ำลำธาร แสดงไว้ดังภาพ 7

ภาพ 7 การมีส่วนร่วมในการสร้างฝายคั้นน้ำลำธารของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร

จากนั้นในวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2553 องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท ผู้วิจัย และกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร ได้ร่วมกันจัดเวทีประชุมสรุปบทเรียนและปิดโครงการวิจัย

การศึกษาขั้นตอนการมีส่วนร่วมของกลุ่มในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา ซึ่งผลการประชุมสรุปได้ดังนี้

1. สมาชิกกลุ่มเกิดการพัฒนาตนเองในด้านการพัฒนาภาวะผู้นำ จากการที่สมาชิกของกลุ่มได้มีส่วนร่วมในการคิด พิจารณาตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ และร่วมติดตาม ประเมินผล มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันด้วยเหตุด้วยผล มีการทบทวนตนเองอย่างสม่ำเสมอ ทำให้สมาชิกกลุ่มมีความมั่นใจในตนเอง กล้าพูด กล้าแสดงออกมากขึ้น

2. สมาชิกกลุ่มเกิดความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ มีความเข้าใจภูมิสังคมของชุมชนที่ตนเองอาศัย เกิดจิตสำนึกในการหวงแหนรักษาทรัพยากร แล้วรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งและเป็นเจ้าของชุมชน ซึ่งสังเกตได้จากในวันที่สร้างฝายต้นน้ำลำธาร สมาชิกกลุ่มและคนในครอบครัว รวมทั้งคนในชุมชนที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่ม ไปร่วมสร้างฝายต้นน้ำลำธาร โดยไม่มีการบังคับ ส่งผลให้เกิดความสามัคคีกันภายในกลุ่มและชุมชน

3. สมาชิกกลุ่มมีความรู้เกี่ยวกับฝายต้นน้ำลำธารเพิ่มมากขึ้น จากที่สามารถถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้เกี่ยวกับการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ด้านประโยชน์ของฝาย การเลือกบริเวณที่ควรสร้างฝาย การเลือกวัสดุที่ใช้และวิธีการสร้างฝาย ให้แก่คนทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่เข้ามาศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยความภาคภูมิใจ

4. สมาชิกกลุ่มเกิดการเรียนรู้เรื่องการทำงานเป็นกลุ่มและการมีส่วนร่วม ซึ่งสมาชิก กลุ่มได้สะท้อนความคิดเห็นในเวทีการประชุมสรุปได้ว่า การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ถ้าทุกคนมีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ยึดมั่นในคำมั่นสัญญาร่วมกัน ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ ก็จะทำให้งานประสบความสำเร็จได้ง่าย การที่ต้องช่วยกันคิดเพราะแต่ละคนต่างก็มีความคิดดี ๆ ผู้นำหรือคณะกรรมการก็ต้องรับฟังความคิดเห็นของสมาชิกด้วย หากการทำกิจกรรมใด ๆ เป็นความคิดของกรรมการฝ่ายเดียวก็อาจจะไม่ครอบคลุมและสมาชิกอาจไม่ยอมรับ หรือต้องทำเพราะถูกบังคับ

5. ชุมชนกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ การที่สมาชิกกลุ่มเกิดการเรียนรู้เรื่องการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม จนกระทั่งสามารถทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ประสบความสำเร็จและสามารถถ่ายทอดประสบการณ์ให้แก่บุคคลอื่นได้นั้น ทำให้กลุ่มเป็นแหล่งศึกษาดูงาน ซึ่งสร้างแรงบันดาลใจและแรงกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากร ในชุมชนของตน และเป็นการขยายความรู้สู่บุคคลทั่วไป โดยจากสถิติที่เลขานุการของกลุ่มได้บันทึกไว้ พบว่า มีกลุ่มคนภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานของกลุ่ม ฟังพาดตนเองบ้านห้วยราชบุตรเรื่องการจัดการกลุ่มฟังกาตนเองและการฟื้นฟูแหล่งน้ำด้วยการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร จำนวน 5 ครั้ง ได้แก่

5.1 สมาชิกองค์กรพัฒนาอาชีพนานาเผ่าลุ่มน้ำฝาง อ.ฝาง จ.เชียงใหม่ จำนวน 22 คน วันที่ 28 มีนาคม พ.ศ.2552

5.2 สมาชิกองค์กรส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตกลุ่มน้ำตาง อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน จำนวน 25 คน วันที่ 29-30 มิถุนายน พ.ศ.2552

5.3 นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 2 โรงเรียนบ้านเป่า อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ จำนวน 30 คน โดยการนำขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเป่า เพื่อศึกษาดูงานและฝึกปฏิบัติการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ในวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ.2552

5.4 คณะกรรมการองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำตอยสามหมื่น 8 หมู่บ้าน ใน 4 อำเภอ ได้แก่ อ.แม่แตง อ.เชียงดาว อ.เวียงแหง จ.เชียงใหม่ และ อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน จำนวน 30 คน ภายใต้โครงการพัฒนาการจัดสวัสดิการชนเผ่า เพื่อขึ้นทะเบียนเป็นองค์กรสาธารณประโยชน์ โดยการสนับสนุนของศูนย์ประสานงานสร้างสุขเพื่อสังคม วันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ.2552

5.5 กลุ่มบุคคลจากประเทศสหรัฐอเมริกา ที่สนใจศึกษาดูงานการดำเนินงานของ องค์กรไฮเพอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย) ผ่านองค์กรไฮเพอร์ อินเตอร์เนชันแนล สำนักงานใหญ่ (ประเทศสหรัฐอเมริกา) จำนวน 15 คน วันที่ 14 มกราคม พ.ศ.2553

6. ฝายต้นน้ำลำธารเป็นการป้องกันไฟป่า กล่าวคือ เมื่อมีการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร คนในชุมชนให้ความสำคัญกับการป้องกันไฟป่ามากขึ้น เพราะกลัวจะลามเข้าไปไหม้ฝายที่สร้างไว้ โดยจากที่ไม่เคยสนใจ มองว่าการเกิดไฟป่าเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นทุกปี แต่ในปัจจุบันหากมีไฟป่าเกิดขึ้นจะต้องรีบไปช่วยกันดับไฟ จนกระทั่งในปี 2553 จึงร่วมกับ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ด่านป่าไม้ที่ 1 อุทยานแห่งชาติศรีลานนา และชุมชนบ้านลิซุ หมู่ที่ 9 ต.อินทขิล ทำแนวกันไฟล้อมรอบบริเวณป่าต้นน้ำห้วยระบุตร เพราะเมื่อไม่มีไฟป่าความชุ่มชื้นบนดินก็จะยังคงอยู่ และต้นไม้ต่าง ๆ บริเวณริมน้ำก็จะเจริญเติบโตดีขึ้น

การวิจารณ์ผลการศึกษาค้นตอนการมีส่วนร่วมของกลุ่มในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร

การมีส่วนร่วมของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยระบุตรในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร นี้เป็นไปในแนวทางเดียวกับแนวคิดที่ อากรพันธ์ จันทรสว่าง (2522: 19) ได้อธิบาย การมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นผลมาจากการเห็นพ้องต้องกันในเรื่องของความดีและการ และทิศทางของการเปลี่ยนแปลงที่ความเห็นพ้องต้องกันนั้นจะต้องมีมากพอจนเกิดความริเริ่มโครงการเพื่อการนั้น ๆ คนเราสามารถรวมกันได้โดยผ่านองค์กร ดังนั้นองค์กรจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่ต้องการได้ ซึ่งตรงกับจุดเริ่มต้นในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารที่ผ่านการร่วมคิด วิเคราะห์สภาพภูมิประเทศของตนแล้วริเริ่ม และกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหามา ผ่านการทำงานกับองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท

ในประเด็นการมีส่วนร่วมของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรของกลุ่มในการสร้างฝายคั้นน้ำลำธาร พบว่า มีความสอดคล้องกับความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ เจริญ ภัสสะ (2540: 1) ได้กล่าวไว้ว่ามี 4 ประการ คือ

1. การที่กลุ่มของประชาชนหรือขบวนการของประชาชน ซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเป็นผู้ที่อยู่นอกวงการบริหารราชการ ได้เพิ่มความสามารถในการควบคุมการใช้ทรัพยากรและสถาบันต่าง ๆ ตามสถานะสังคมที่เป็นอยู่

2. การที่ประชาชนหรือกลุ่มชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเอง ในการจัดการและควบคุมการใช้ การกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม การมีส่วนร่วมของประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง

3. กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมแก้ไขปัญหาของตนเอง ร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม สนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

4. กระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาส และได้ใช้โอกาสที่ได้รับ แสดงออกซึ่งความรู้สึกร่วมคิด แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขามี แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ แสดงออกซึ่งปัญหาที่กำลังเผชิญ แสดงวิธีการแก้ปัญหาและลงมือปฏิบัติโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

ตามความหมายของการมีส่วนร่วมข้างต้นนี้ เปรียบได้กับชุมชนบ้านห้วยราชบุตร ในช่วงแรก ๆ ที่ไม่ค่อยได้รับการช่วยเหลือหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น ต่อเมื่อได้รับการพัฒนาศักยภาพจากองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทแล้ว จึงมีการร่วมคิด วางแผน และริเริ่มทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรในชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่

สำหรับขั้นตอนการมีส่วนร่วมของกลุ่มในการสร้างฝายคั้นน้ำลำธาร พบว่ามีความสอดคล้องกับที่นำชัย ทนุผล (2529 อ้างใน สุภณา ไชยรังสีนันท์ 2547: 15-16) ได้กล่าวไว้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมี 4 ขั้นตอน คือการมีส่วนร่วมในการ

1. ระบุปัญหา รวมทั้งสาเหตุของปัญหา และวิเคราะห์ปัญหาด้วยตัวเอง ซึ่งจะทำให้โครงการที่วางไว้ก็จะดำเนินการสู่เป้าหมายได้ง่าย

2. การวางแผนดำเนินกิจกรรมโดยชุมชนและมีการพัฒนาหรือผู้มีความรู้มาร่วมในการวางแผนเพื่อคอยให้คำแนะนำ หรือช่วยกำหนดทางเลือกในการแก้ปัญหาและดำเนินกิจกรรมซึ่งจะมีผลทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ และนำมาซึ่งความร่วมมือร่วมใจ

3. การลงทุนปฏิบัติงานเมื่อเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ ซึ่งผลที่ตามมาคือ การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมที่วางไว้

4. การติดตามและประเมินผล ทำให้ประชาชนได้ประเมินว่า ผลงานที่ตัวเองดำเนินไปนั้นได้รับผลดีหรือได้รับผลประโยชน์มากน้อยเพียงไร และอุปสรรคต่าง ๆ ที่ได้รับนั้นทำให้รู้แจ้งว่ากิจกรรมที่ทำไปนั้นดีหรือไม่อย่างไร และสามารถนำไปใช้ในการวางแผนอื่น ๆ ในโอกาสต่อไปได้

ในที่นี้ กลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร ได้เป็นผู้ร่วมกันระบุนโยบายในชุมชนของตน เป็นผู้กำหนดแนวทางแก้ไข และวางแผนร่วมกัน ตลอดจนถึงขั้นตอนของการลงทุนปฏิบัติงานที่ทุกคนร่วมแรงร่วมใจกันไปสร้างฝายต้นน้ำลำธาร โดยไม่มีการบังคับ รวมไปถึงการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง โดยมีองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท เป็นเพียงพี่เลี้ยง

ด้านการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรสอดคล้องกับประโยชน์ที่ได้รับจากกระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่มที่ภาควิชาการพัฒนารัฐบาลชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2547: ระบบออนไลน์) กล่าวไว้คือ

1. สมาชิกมีความรู้ความสามารถเพิ่มมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่ สมาชิกกลุ่มมีความรู้เรื่องความสัมพันธ์เชื่อมโยงของทรัพยากรธรรมชาติ ตระหนักในความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ มีความรู้เรื่องการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร เกิดการเรียนรู้เรื่องการทำงานเป็นกลุ่ม และการทำงานเป็นขั้นเป็นตอนที่เริ่มจากการวิเคราะห์ปัญหา กำหนดแนวทางแก้ไข วางแผน ปฏิบัติตามแผน และการติดตามประเมินผล

2. เพิ่มโอกาสในการแก้ไขปัญหา เนื่องจากการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองเพียงลำพังอาจไม่สามารถดำเนินการได้ การรวมกลุ่มขึ้นช่วยทำให้มีกำลัง สติปัญญา ทรัพยากรอื่น ๆ เพิ่มขึ้น โอกาสในการแก้ไขปัญหาได้สำเร็จก็มีเพิ่มขึ้นด้วย ดังเช่น การที่กลุ่มมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์ปัญหาด้านทรัพยากรด้วยการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร และเห็นพ้องไปในทางเดียวกันไม่เช่นนั้น อาจเกิดความขัดแย้ง หรือทำให้การสร้างฝายไม่ประสบความสำเร็จ หรือเป็นเพียงกิจกรรมของคนเพียงกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งเท่านั้น ซึ่งอาจไม่ได้รับการยอมรับ

3. เกิดอำนาจในการต่อรอง ในข้อนี้กลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรเป็นไปในรูปแบบของการยอมรับมากกว่าการใช้อำนาจต่อรอง กล่าวคือ การมีส่วนร่วมในการสร้างฝายของกลุ่มทำให้ไม่ถูกมองว่าเป็นตัวการในการทำลายป่าเหมือนในอดีตอีกต่อไป และได้รับการเอาใจใส่และมิตรภาพหรือความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่มากขึ้น

บทที่ 5

สรุปและอภิปรายผล

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการสร้างกลุ่มและการมีส่วนร่วมของกลุ่มในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร: กรณีศึกษา บ้านห้วยราชบุตร หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป้า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ทำการศึกษากระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเอง โดยการสนับสนุนขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชน ชนบท และการมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ การจัดเวทีชุมชน การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ทำการวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอแบบพรรณนา ผลการศึกษาพบว่า

กระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร เกิดจากการคนที่มีความสนใจในเรื่องเดียวกัน มีปัญหาหรือความต้องการและมีจุดมุ่งหมายในสิ่งเดียวกัน มีวิธีการดำเนินชีวิตใกล้เคียงกันมารวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อประสานความช่วยเหลือจากองค์กรเอกชนภายนอก คือองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท และเข้าร่วมเป็นสมาชิกโครงการเพื่อการเกษตรและปศุสัตว์ในชุมชนซึ่งมุ่งเน้นให้สมาชิกกลุ่มและครอบครัว ตลอดจนคนในชุมชนเห็นคุณค่าของตนเอง และพัฒนาศักยภาพของตน จึงเกิดการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการ โดยมีกระบวนการในการสร้างกลุ่มประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ได้แก่

1. การได้มาซึ่งสมาชิกกลุ่ม เป็นการสร้างความเข้าใจแนวทางการทำงานขององค์กร ตลอดจนข้อปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการพิจารณาตัดสินใจ ยอมรับร่วมกัน
2. การกำหนดเป้าหมายและโครงสร้างบทบาทของกลุ่ม
 - 2.1 กำหนดวิสัยทัศน์ โดยการวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุ เพื่อสร้างความเข้าใจและกระตุ้นให้เกิดความตระหนักและสร้างพลังในการที่จะร่วมมือกันแก้ไขปัญหา
 - 2.2 กำหนดโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของกรรมการเพื่อสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจร่วมกันให้เกิดพลังและมีแนวทางในการแก้ปัญหาาร่วมกัน สร้างผู้นำในการพัฒนากลุ่มของตนเองและกำหนดบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่าย รวมทั้งข้อตกลงของกลุ่มให้ชัดเจน
3. เสริมสร้างศักยภาพให้กับสมาชิกกลุ่ม โดยการให้ความรู้ที่จำเป็นสำหรับนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองและชุมชนของตน

4. การรับมอบปัจจัยการผลิต เพื่อเป็นทุนตั้งต้น ในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่และเสริมสร้างศักยภาพ

ด้วยกระบวนการที่กล่าวข้างต้นนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชีวิตของสมาชิกในกลุ่มรวมทั้งครอบครัวและชุมชนอย่างมาก ในด้านต่างๆ ได้แก่

1. ความมั่นใจในตัวเอง กล้าพูดกับบุคคลภายนอกชุมชนมากขึ้น ไม่อายที่ตนพูดไม่ชัดหรือบางครั้งฟังภาษาไทยพื้นเมืองภาคเหนือไม่รู้เรื่องแต่ตอบไม่ได้ก็จะเรียกคนที่สามารถสื่อสารได้มาให้ ไม่เดินหนีไปเลย ๆ เหมือนสมัยก่อน นอกจากนี้ยังเชื่อมั่นในศักยภาพของตนซึ่งสังเกตได้จากการที่กล้าแลกเปลี่ยนหรือเสนอความคิดเห็นของตน ในการประชุมแต่ละครั้ง หรือเมื่อมีคนภายนอกเข้าไปศึกษาดูงานในชุมชน

2. สมาชิกกลุ่มมีทักษะในการคิด วิเคราะห์เชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในชีวิตได้เช่นเรื่องทรัพยากรธรรมชาติที่หากสิ่งหนึ่งถูกทำลายหรือเกิดปัญหาก็จะส่งผลกระทบต่ออีกสิ่งหนึ่งได้เช่นเรื่องการเลี้ยงสัตว์ หากไม่มีการจัดการที่ดีก็จะก่อให้เกิดกลิ่นเหม็นและความสกปรกแก่ชุมชน และเรื่องการทำลายป่า ที่ส่งผลต่อการลดลงของน้ำในลำห้วย

3. สมาชิกเรียนรู้เรื่องการมีส่วนร่วม และใช้เป็นแนวทางในการทำกิจกรรมตั้งแต่ระดับครอบครัว กลุ่ม และชุมชน โดยการปรึกษาหารือตัดสินใจร่วมกัน วางแผนและปฏิบัติร่วมกัน รับผลประโยชน์ และติดตามผลเพื่อปรับปรุง พัฒนาต่อเนื่อง หรือเฉลิมฉลองร่วมกัน

4. สมาชิกกลุ่มมีทักษะในด้านการสุขภาพบาลีสวัสดิ์เลี้ยงทั้งเรื่องการจัดการถอก การให้อาหารและน้ำ การป้องกันรักษาโรค ตลอดจนการนำมูลสัตว์ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น การทำแก๊สชีวภาพ ซึ่งสามารถถ่ายทอดแก่ผู้อื่นได้

5. สมาชิกกลุ่มมีทักษะในการวางแผนจัดการด้านการเงิน ตั้งแต่ระดับครอบครัว เช่น การลดรายจ่ายด้วยวิธีต่าง ๆ ระดับกลุ่มเช่น การทำกิจกรรมออมทรัพย์ กู้-ยืม จัดสรรกำไรเพื่อประโยชน์สาธารณะ

กระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรนี้ มีความสอดคล้องกับหลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่องการพึ่งพาตนเองที่ได้ทรงตรัสไว้ว่า “... การช่วยเหลือสนับสนุนประชาชนในการประกอบอาชีพ และตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ก่อนอื่นเป็นสิ่งสำคัญยิ่งยวด เพราะผู้มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งพาตนเองได้ ย่อมสามารถสร้างความเจริญในระดับสูงขึ้นไป...”

การที่ชุมชนตระหนักรู้ว่าน้ำเป็นทรัพยากรที่สำคัญหรือ “น้ำ คือ ชีวิต” และหาทางแก้ปัญหาเรื่องน้ำด้วยการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร โดยใช้วัสดุท้องถิ่นที่เหมาะสมตามภูมิสังคม ผลการศึกษาพบว่า สมาชิกกลุ่มพึ่งพาตนเองเกิดความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ

ปัญหาด้านทรัพยากรแหล่งน้ำของชุมชน การเรียนรู้แนวทางการแก้ไขปัญหาจากการได้รับการอบรมและเห็นตัวอย่าง และความต้องการได้รับประโยชน์ตอบแทนจากการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดแรงจูงใจในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร โดยสมาชิกกลุ่มได้ร่วมกันดำเนินการสร้างฝาย 4 ชั้นตอน ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการระบุปัญหา พิจารณาคัดเลือก 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน 3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ และ 4) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

ผลของการมีส่วนร่วมก่อให้เกิดการยอมรับระหว่างกันและกันในหมู่สมาชิก และรู้สึกว่าการที่ช่วยกันคิดทำให้ได้ความคิดดี ๆ ที่หลากหลายและครอบคลุมหลายด้าน นอกจากนั้นยังทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันในกิจกรรมใด ๆ ก็ตามของกลุ่มและเกิดความสามัคคี มีพลังที่จะคิดสร้างสรรค์เสียสละทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมและแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นอย่างยุติธรรม

ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของกลุ่มพึ่งพาตนเองในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารดังกล่าว จนกระทั่งประสบความสำเร็จสอดคล้องกับหลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเรื่อง การ “รู้ รัก สามัคคี” ที่มีความหมายว่า การที่เราจะลงมือทำสิ่งใดนั้นจะต้องรู้เสียก่อน รู้ถึงปัจจัยทั้งหมด รู้ถึงปัญหา และรู้ถึงวิธีการแก้ปัญหา เมื่อเรารู้ครบถ้วนกระบวนการแล้วจะต้องมีความรัก ความพิจารณาที่จะเข้าไปลงมือปฏิบัติแก้ไขปัญหานั้น ๆ แต่การที่จะลงมือปฏิบัตินั้นควรคำนึงเสมอว่าเราจะทำงานคนเดียวไม่ได้ ต้องทำงานร่วมมือร่วมใจเป็นองค์กร เป็นหมู่คณะ จึงจะมีพลังเข้าไปแก้ปัญหาลงไปสู่ได้ เป็นสิ่งที่ชุมชนสามารถทำได้ด้วยตนเองเพียงแต่อาจต้องการการสนับสนุนจากภายนอกบ้างในเรื่องของการพัฒนาความรู้ การติดต่อประสานงานในช่วงเริ่มต้น ซึ่งต้องใช้เวลาและการดำเนินการที่เป็นไปตามลำดับขั้นตอน เช่นเดียวกับการสร้างฝายต้นน้ำลำธารของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรที่ต้องอาศัยความร่วมมือและการสนับสนุนจากภายนอกเพื่อช่วยกันฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธารให้มีความชุ่มชื้นกลับคืนมานั้น ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในวันเดียว แต่ต้องใช้เวลาและค่อยเป็นค่อยไปจึงจะเกิดผลอย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

กลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร มีลักษณะที่สอดคล้องกับกลุ่มประเภท “กลุ่มกิจกรรม” ซึ่งเกิดจากการที่สมาชิกรวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน ให้บรรลุเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ โดยนำเอาความรู้ทางด้านเทคโนโลยี สังคม พาณิชนศาสตร์ การเงิน การบริหาร เกิดการระดมทรัพยากรมาประยุกต์ใช้บริหารจัดการให้กิจกรรมของกลุ่มมีประสิทธิภาพ

เพิ่มมากขึ้น โดยกลุ่มและมืองค์ประกอบที่จะทำให้กลุ่มสามารถดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพได้แก่

1. กรรมการ ต้องมาจากการเลือกตั้งของสมาชิก ทำงานโดยสุจริต สามารถตรวจสอบได้และควรมีความรู้ในการบริหารจัดการกลุ่ม
2. กติกา เป็นกฎระเบียบ ข้อบังคับ ที่สมาชิกทุกคนต้องปฏิบัติตามให้เป็นไปตามแนวทางเดียวกัน
3. กิจกรรม เป็นตัวเคลื่อนไหวที่จะทำให้เกิดการดำเนินงานของกลุ่ม เป็นส่วนที่สำคัญที่เป็นส่วนที่ทุกคนจะได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์
4. กองทุน งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือต่างๆ ที่จะนำมาใช้ในการดำเนินงานของกลุ่ม ควรที่จำเป็นต้องมีการจัดสรรและบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ ตามแนวคิดที่กล่าวไว้โดยภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กระบวนการสร้างกลุ่ม 4 ขั้นตอน ตามที่องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทดำเนินการนั้น หากเปรียบเทียบกับแนวทางการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมโดยยึดคุณค่าเป็นพื้นฐาน 4 ขั้นตอน ขององค์การไฮเฟอร์อินเตอร์เนชั่นแนล (ประเทศไทย) ซึ่งเป็นแหล่งทุนแล้วไม่แตกต่างกันในประเด็นจุดมุ่งหมายของการสร้างกลุ่ม และการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งให้กับกลุ่มเพียงแต่แตกต่างกันในลำดับขั้นของกิจกรรมซึ่งอาจเกิดขึ้นก่อนหรือหลังขึ้นอยู่กับการณ์และความพร้อมของกลุ่ม และยังคงสอดคล้องกับหลักการทรงงานเรื่อง “ภูมิสังคม” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ หมายถึง การพัฒนาใดๆ ต้องคำนึงถึงสภาพภูมิประเทศของบริเวณนั้นว่าเป็นอย่างไร และสังคมวิทยาเกี่ยวกับลักษณะนิสัยใจคอของคน ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน ดังพระราชดำรัส ความตอนหนึ่งว่า “...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเราจะไปบังคับให้คนอื่นคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราเข้าไปช่วย โดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริงๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง ด้วยการที่องค์กรเปิดโอกาสให้กลุ่มมีส่วนร่วมในการระบุปัญหา พิจารณาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาตามความต้องการและความสามารถของตน และสภาพภูมิประเทศของตน ตลอดจนวางแผนและดำเนินการตามแผน และติดตามประเมินผล โดยองค์กรไม่ได้เป็นผู้ชี้้นำ ดังเช่นการกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรแหล่งน้ำ ด้วยการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร โดยการใช้วัสดุตามธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์

ทั้งนี้ หากกลุ่มเกิดขึ้นโดยไม่ได้รับการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งโดยองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท ก็ยากที่จะพึ่งพาตนเองได้เพราะไม่ได้รับการพัฒนาภาวะผู้นำ

การให้ข้อคิดในการดำรงชีวิต ขาดแนวทางในการจัดการกลุ่มหรือชุมชนที่เป็นระบบระเบียบ ไม่มีทุนในการประกอบอาชีพ ไม่มีงบประมาณในการไปศึกษาหาความรู้จากภายนอก ซึ่งทำให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ยาก ซึ่งอาจส่งผลให้การคิดถึงประโยชน์ ส่วนรวมก็เป็นไปได้ยาก

อย่างไรก็ตามการพึ่งพาตนเองตามเป้าหมายขององค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท หากเทียบกับตัวชี้วัดของจุดหลักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2 หน้า 50-54) เป็นเกณฑ์หลักในการพิจารณานั้นพบว่า กลุ่มสามารถบรรลุได้ในเกือบทุกข้อ แต่ก็ยังคงมีส่วนที่ไม่ได้ดำเนินการหรือยังไม่ประสบความสำเร็จเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนได้แก่

จุดหลักข้อที่ 4 ความยั่งยืนและการพึ่งพาตนเอง ข้อที่ 4.4 ความสำเร็จของการรับช่วงกิจกรรมต่อของคนรุ่นถัดไป

จุดหลักข้อที่ 7 บทบาทหญิงชายและสถาบันครอบครัว ข้อที่ 7.3 เยาวชนวางแผนที่จะอยู่อาศัยในพื้นที่ชนบท ข้อที่ 7.4 เยาวชนมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการอบรมและกิจกรรมการผลิต

ประกอบกับเมื่อเทียบกับวิสัยทัศน์ของกลุ่มที่ว่า “ชุมชนบ้านห้วยราชบุตรมีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง มีความสุข และสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน” แล้วพบว่า สิ่งที่น่าเป็นห่วงคือความสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน เพราะกลุ่มยังขาดการสืบทอดองค์ความรู้ต่างๆสู่เยาวชนอย่างเป็นรูปธรรม

นอกจากนั้น กลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร มีการกำหนดกฎระเบียบของการทำกิจกรรมต่างๆ โดยการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มในทุกขั้นตอน มีการจัดการทุนของตนเองอย่างอิสระและมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจ เช่น การจัดการกลุ่มออมทรัพย์ การประกอบอาชีพ ทุนทางสังคม คือการปรึกษาหารือร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่มและชุมชน การมีส่วนร่วมและทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีแผนการจัดการให้เกิดความสมดุลในอนาคต และที่สำคัญเป็นชุมชนที่พร้อมจะเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ และนำความรู้มาปรับใช้อยู่เสมอ จึงมีความสอดคล้องกับแนวคิดที่เสรี พงศ์พิศ (2548: 25-27) อธิบายไว้ว่า ชุมชนเข้มแข็งไม่ใช่สูตรสำเร็จแต่เป็นกระบวนการพัฒนาด้วยศักยภาพของชุมชน บนหนทางไปสู่การพึ่งตนเองและสามารถวัดได้จากขีดความสามารถอย่างน้อย 4 ประเด็น คือ

1. ชุมชนเข้มแข็งเป็นชุมชนเรียนรู้และพร้อมที่จะเรียนรู้
2. ชุมชนเข้มแข็งตัดสินใจได้อย่างเป็นอิสระ
3. จัดการ “ทุน” ของตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ
4. จัดการชุมชนด้วยธรรมาภิบาล

ผลจากการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเอง เสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งให้กับกลุ่ม โดยองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทนี้แสดงให้เห็นถึงการทำงานอย่างเป็นขั้นเป็นตอนนี้มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารในการเป็นฐานที่สร้างวิธีการทำงานให้กับกลุ่ม ตั้งแต่ การเชื่อมั่นในศักยภาพของตน การร่วมกันคิด แก้ไขปัญหาส่วนรวม การวางแผนและแบ่งบทบาทหน้าที่ การลงมือปฏิบัติ และการติดตามผลการปฏิบัติ ซึ่งการติดตามผลผ่านเวทีประชุมที่สมาชิกได้ มีโอกาสสะท้อนความรู้สึก แสดงความคิดเห็น ก่อให้เกิดความคิดพัฒนาต่อไปอีกเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการฟื้นฟูป่าไม้ของตนจนกว่าจะสามารถฟื้นฟูป่าไม้ให้มีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ ไม่หยุดอยู่แค่เพียงการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร

ซึ่งขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำลำธารของกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตรนี้สอดคล้องกับที่ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527 อ้างใน สุภนา ไชยรังสีนันท์, 2547: 14) ได้กล่าวไว้ว่าการมีส่วนร่วมเกิดจากแนวคิดสำคัญ 3 ประการ คือ

- 1) ความสนใจและความกังวลร่วมกัน อันเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลส่วนบุคคลเกิดบังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและห่วงใยของสังคม
- 2) ความเคียดแค้นและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีผลต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่ผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่ม วางแผนและลงมือร่วมกัน
- 3) การตกลงร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา ซึ่งต้องมีระดับรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มกระทำการที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้นๆ

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง กระบวนการสร้างกลุ่มและการมีส่วนร่วมของกลุ่มในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร: กรณีศึกษา บ้านห้วยราชบุตร หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป่า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งแสดงให้เห็นว่า “การระเบิดจากข้างใน” การพัฒนาตามภูมิสังคม และการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญยิ่งในการทำงานพัฒนาซึ่งองค์กรเอกชนหรือหน่วยงานภาครัฐที่ทำงานพัฒนาชุมชนควรตระหนักและยึดเป็นหลักในการทำงานเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทชุมชนและเป้าหมายในการพัฒนาคน เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีข้อเสนอแนะแบ่งออกเป็น 3 ส่วนดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อเสนอแนะต่อกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร จากผลการศึกษาพบว่าปัจจัยในการก่อตั้งกลุ่มและการได้รับการพัฒนาทักษะต่าง ๆ ส่วนใหญ่มาจากกิจกรรมของ

โครงการเพื่อการเกษตรและปศุสัตว์ในชุมชน ซึ่งเมื่อโครงการจบลงแล้ว กลุ่มควรนำความรู้และทักษะการทำงานที่ได้รับจากโครงการ ไปพัฒนาต่อยอด และมีการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง เพื่อเพิ่มทักษะ ความสามารถของกลุ่ม อันจะนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกันตั้งแต่เริ่มต้น และควรยกระดับการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานในพื้นที่ด้วยตนเอง ตลอดจนมีการถ่ายทอดประสบการณ์ ความรู้ และแนวคิดต่าง ๆ สู่เยาวชน โดยการเปิดโอกาสให้เยาวชนได้เข้าร่วมการประชุมประจำเดือนของกลุ่ม หรือเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม เพื่อปลูกฝังทักษะด้านการประกอบอาชีพ แนวคิดการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม การรักถิ่นฐาน และการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

ส่วนที่ 2 ข้อเสนอแนะต่อองค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท และองค์กรไฮเพอร์อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย) ควรนำตัวอย่างกระบวนการสร้างกลุ่มพึ่งพาตนเองบ้านห้วยราชบุตร ไปเผยแพร่ เพราะจากกรณีศึกษาได้สะท้อนให้เห็นว่าแล้วว่า การพัฒนาบนฐานของการมีส่วนร่วมของกลุ่มเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปธรรมและนามธรรม

ส่วนที่ 3 ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ในที่นี้ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบลบ้านเป่า ผู้ใหญ่บ้าน และค่านป่าไม้ที่ 1 อุทยานแห่งชาติศรีลานนา เป็นสำคัญ หน่วยงานเหล่านี้ควรมีการพัฒนาแผนการทำงานเชิงรุกร่วมกับกลุ่มพึ่งพาตนเอง โดยใช้การมีส่วนร่วมตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติและร่วมติดตามประเมินผล

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาวิจัยครั้งนี้พบประเด็นที่น่าสนใจ และน่าจะมีการศึกษาต่อไปเป็นงานวิจัยที่จะช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นได้ ประกอบด้วย

1. บทบาทของกลุ่มพึ่งตนเองในการพัฒนาทางเลือกด้านเศรษฐกิจให้กับสมาชิก
2. การใช้กระบวนการกลุ่มพึ่งตนเองในการปรับทัศนคติและพัฒนาความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์
3. การศึกษาเปรียบเทียบเงื่อนไขปัจจัยในการสร้างกลุ่มพึ่งตนเองที่มาจากปัจจัยอื่น ๆ ที่แตกต่างจากกลุ่มบ้านห้วยราชบุตร

ทั้งนี้ ควรใช้วิธีการศึกษาแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดการพัฒนาความรู้และความสามารถของคนในชุมชนซึ่งจะคงอยู่กับชุมชนตลอดไป

บรรณานุกรม

- กมล สูดประเสริฐ. 2540. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติงาน. กรุงเทพฯ: สำนักงานประสานงาน โครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์.
- กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ. 2538. วิชาการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม. กรุงเทพฯ: กรมการศึกษานอกโรงเรียน.
- กรมป่าไม้. 2544. “การจัดการป่าไม้ในประเทศไทย”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.dnp.go.th/research/Knowledge/MF-MGT.html> (9 มิถุนายน 2553).
- _____ . 2550. “สารป่าไม้”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.forest.go.th/Research/ Knowledge/type%20of%20forest.html> (9 ธันวาคม 2550).
- กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช. 2549. “แผนแม่บทการบริหารจัดการและอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำลำธาร” [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.dnp.go.th/watershed/msplan1.htm> (10 มีนาคม 2551).
- กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ. 2530. การพึ่งตนเองศักยภาพในการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.
- _____ . 2539. สื่อส่องวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร, พระมหาสุทิตย์ อบอุ่น, สหทัยา วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และ ชลกาญจน์ ฮาชันนารี. 2548. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อุษาการพิมพ์.
- เกรียงศักดิ์ ศรีเงินขวง. 2549. เอกสารประกอบการสอนปรับพื้นฐานทรัพยากรธรรมชาติ. เชียงใหม่: สาขาการพัฒนากุมิสังคมอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยแม่โจ้. (เอกสารอัดสำเนา).
- โกวิท พวงงาม และชอบ เข้มก๊ัด. 2547. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเชิงประยุกต์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เสมอธรรม.
- เจริญ ภัตตะ. 2540. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานของรัฐ. วารสารสมาคมรัฐประศาสนศาสตร์แห่งประเทศไทย 1, 12 (13 สิงหาคม): 24.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. 2527. การระดมประชาชนเพื่อการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- นำชัย ทนุผล. 2529. การพัฒนาชุมชน : หลักการและยุทธวิธี. เชียงใหม่: ภาควิชาการส่งเสริมการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้. อ้างถึงใน สุภนา ไชยรังสินันท์
2547. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของแม่บ้านในการอนุรักษ์

- ทรัพยากรป่าไม้ในตำบลแสนทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ:
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. 2527. กลวิธีแนวทางวิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงาน
พัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภการพิมพ์. อ้างถึงใน สุภณา
ไชยรังสีนันท์. 2547. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของแม่บ้านในการ
อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในตำบลแสนทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ:
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ประดับ กลัดเข็มเพชร. 2548. คู่มือสายตั้นน้ำถาวร. ศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมา
จากพระราชดำริ สำนักชลประทานที่ 1 กรมชลประทาน. เชียงใหม่: โรงพิมพ์
ทิพย์เนตร.
- ประทีป เรืองมาลัย. 2535. การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำชลประทานของโครงการ
ชลประทานเขื่อนแม่กวงอุดมธารา ในอำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน. เชียงใหม่:
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปรัชญา เวสารัชช. 2538. รายงานวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อการพัฒนา
ชนบท. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร, พระมหาสุทิตย์ อบอุ่น, สหัทธยา วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และ ชลกาญจน์
ฮาชันนารี. 2548. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่
3. กรุงเทพฯ: อุษาการพิมพ์.
- พัฒน์ บุญรัตนพันธุ์. 2517. การสร้างพลังชุมชนโดยขบวนการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร:
ไทยวัฒนาพานิช จำกัด. อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร, พระมหาสุทิตย์ อบอุ่น,
สหัทธยา วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และ ชลกาญจน์ ฮาชันนารี. 2548.
กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ:
อุษาการพิมพ์.
- พิพิธภัณฑ์ชาวเขา. 2545. “เต้นจะคี วิถีแห่งการแสดงของลาหู่”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา
<http://www.hilltribe.org/thai/lahu/lahudancing.php> (4 มิถุนายน 2553).
- ไพรัตน์ เดชะรินทร์. 2527. นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนา
ปัจจุบัน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ: ศูนย์การศึกษา
นโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ภัทริรา ผลงาม. 2546. “การพัฒนาธุรกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม: การผลิตไวน์ข้าวเหนียว (คำ)”.
เลย: วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย. [ระบบออนไลน์].

- แหล่งที่มา <http://www.rajabhatwujai.ssrn.ac.th/.../การพัฒนาธุรกิจ%20ศ.ศร. ภัทธีรา%20zलगाम.doc> (14 มิถุนายน 2552).
- ภาควิชาการพัฒนารวมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2547. “กระบวนการกลุ่ม”. กรุงเทพฯ: บทควมวิชาการ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.cdswtu.com/index.php?option=content&task=view&id=110&Itemid=34> (17 มิถุนายน 2553).
- มังกร ปทุมพร. 2551. “การมีส่วนร่วมในการพัฒนากิจกรรมปรับเปลี่ยนพฤติกรรมก้าวร้าว ของนักเรียนโรงเรียนเสื่อไ้ก่กวิทยาสรรค์ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม” [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา www.bord.mkedao.in.th/index.php?action=printpage;topic=207.0 (14 มิถุนายน 2552).
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. 2531. การพัฒนาชนบทไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2549. “ความหมายของกลุ่มและเครือข่าย”. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.nesac.go.th/document/show11.php?did=06110001> (16 มิถุนายน 2553)
- สมศักดิ์ ขอบตรง. 2548. “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน ระดับชุมชนในอาหารแปรรูปของภาคใต้” [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา www.Rajabhatwujai.ssrn.ac.th/upload/สมศักดิ์%20ขอบตรง.doc (14 มิถุนายน 2552).
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. 2549. “รักษน้ำ รักษาชีวิต”. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.
- _____. 2550. “เศรษฐกิจพอเพียง ปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงชีวิต”. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.
- เสวี พงศ์พิศ. 2548. วิธีคิด วิธีทำ แผนชีวิต เศรษฐกิจชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์ การพิมพ์.
- อकिन รพีพัฒน์. 2527. “โครงการค้นคว้าวิจัยการส่งน้ำและการใช้น้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เล่ม 2”. ใน รายงานการวิจัยโดยการร่วมมือระหว่าง IRRI และ The Ford Foundation. ขอนแก่น: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท. 2549. “ประวัติหมู่บ้านห้วยราชบุตร”. เชียงใหม่: องค์กร
เพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท. (เอกสารอัดสำเนา).
- _____. 2553. “ประวัติหมู่บ้านห้วยราชบุตร”. เชียงใหม่: องค์กรเพื่อการพัฒนาชุมชน
ชนบท. (เอกสารอัดสำเนา).
- องค์กรไฮเฟอร์ อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย). 2546. การประเมินผลองค์กรไฮเฟอร์
อินเตอร์เนชันแนล (ประเทศไทย). เชียงใหม่: องค์กรไฮเฟอร์อินเตอร์เนชันแนล
(ประเทศไทย).
- _____. 2550. คู่มือการฝึกอบรม “แนวทางเพื่อการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวมโดยยึด
คุณค่าเป็นพื้นฐาน”. เชียงใหม่: องค์กรไฮเฟอร์อินเตอร์เนชันแนล
(ประเทศไทย).
- อนรรักษ์ ปัญญาวัฒน์. 2548. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม: การเรียนรู้ร่วมกับชุมชน.
กรุงเทพฯ: เครือข่ายงานวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏ สำนักงานคณะกรรมการ
อุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.
- อาภรณ์ จันทร์สว่าง. 2522. คำบรรยายลักษณะวิชาทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน 2.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Google Earth. 2552. “แผนที่บ้านห้วยราชบุตร ต.บ้านเป้า อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่”. [ระบบ
ออนไลน์]. แหล่งที่มา [http://maps.google.com/maps?ll=19.223755,98.991613
&z=13&t=h&hl=th](http://maps.google.com/maps?ll=19.223755,98.991613&z=13&t=h&hl=th) (19 มีนาคม 2553).
- Kundstadter, P., Chapman, E.C. and Sabhasri, S. (Eds.) 1978. Farmers in the Forest: Economic
Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand. Honolulu:
University Press of Hawaii. อ้างถึงใน มิ่งสรรพ ขาวสะอาด, กนก ฤกษ์เกษม
และเบญจวรรณ ฤกษ์เกษม. 2537. การศึกษาความยั่งยืนของระบบเกษตรที่สูง.
กรุงเทพฯ: ฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา
ประเทศไทย.
- World Health Organization. 1981. Community Involvement in Health for Primary Health Care.
WHO, Geneva. อ้างถึงใน สุภนา ไชยรังสีนันท์. 2547. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์
กับการมีส่วนร่วมของแม่บ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในตำบลแสนทอง
อำเภอท่าม่วง จังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ประมวลภาพงานวิจัย

สภาพบริบทชุมชน

ชุมชนบ้านห้วยราชบุตร หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป้า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

ภาพผนวก 1 สภาพการตั้งบ้านเรือนของชุมชน

ภาพผนวก 2 การประกอบอาชีพการเกษตร

ภาพผนวก 3 สภาพบริเวณลำห้วยระบุตร
ตอนล่าง

ภาพผนวก 4 สภาพบริเวณต้นน้ำห้วยระบุตร

การจัดเวทีชุมชน

ทบทวนและวิเคราะห์สถานการณ์บริบทของชุมชน

ภาพผนวก 5 ทบทวนสถานการณ์ทรัพยากร
และบริบทชุมชน (1)

ภาพผนวก 6 ทบทวนสถานการณ์ทรัพยากร
และบริบทชุมชน (2)

ภาพผนวก 7 วิเคราะห์สถานการณ์และวางแผน
แก้ไขปัญหา (1)

ภาพผนวก 8 วิเคราะห์สถานการณ์และวางแผน
แก้ไขปัญหา (2)

การอบรมเรื่อง “การขับเคลื่อนฝายต้นน้ำลำธารตามพระราชดำริ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน”
 ที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ และ
 บ้านป่าสักงาม ต.ลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่

ภาพผนวก 9 ศึกษาแนวพระราชดำริในการ
สร้างฝายต้นน้ำลำธาร

ภาพผนวก 10 ศึกษาหลักการสร้างฝายต้นน้ำ
ลำธารในห้องเรียนธรรมชาติ

ภาพผนวก 11 ตัวอย่างการกำหนดจุดและ
การสร้างฝายต้นน้ำลำธาร

ภาพผนวก 12 แลกเปลี่ยนประสบการณ์และ
ความคิด

การสร้างฝายต้นน้ำลำธารโดยการมีส่วนร่วม

ภาพผนวก 13 พิธีเปิดและถวายความจงรักภักดี
แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ภาพผนวก 14 การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน
หมู่บ้านใกล้เคียง และเจ้าหน้าที่
ป่าไม้ (1)

ภาพผนวก 15 การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน
หมู่บ้านใกล้เคียง และเจ้าหน้าที่
ป่าไม้ (2)

ภาพผนวก 16 การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน
หมู่บ้านใกล้เคียง และเจ้าหน้าที่
ป่าไม้ (3)

การจัดเวทีชุมชน
เพื่อสรุปบทเรียนในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร

ภาพผนวก 17 ทบทวนความรู้เรื่องฝายต้นน้ำ
ลำธาร

ภาพผนวก 18 วิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการ
สร้างฝายต้นน้ำลำธาร

ภาพผนวก 19 ติดตามผลด้านกายภาพที่เกิดขึ้น
พร้อมทั้งวิเคราะห์ความแตกต่าง
ของวัสดุที่ใช้ในการสร้างฝาย
ต้นน้ำลำธารและการมีส่วนร่วม
ของชุมชน (1)

ภาพผนวก 20 ติดตามผลด้านกายภาพที่เกิดขึ้น
พร้อมทั้งวิเคราะห์ความแตกต่าง
ของวัสดุที่ใช้ในการสร้างฝาย
ต้นน้ำลำธารและการมีส่วนร่วม
ของชุมชน (2)

ผลของการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร

ด้านกายภาพ

ภาพผนวก 21 ความชุ่มชื้นที่เกิดขึ้นบริเวณ
หน้าฝายต้นน้ำลำธารบางแห่ง
หลังจากผ่านไป 10 เดือน (1)

ภาพผนวก 22 ความชุ่มชื้นที่เกิดขึ้นบริเวณ
หน้าฝายต้นน้ำลำธารบางแห่ง
หลังจากผ่านไป 10 เดือน (2)

ด้านสังคม

ภาพผนวก 23 ดัชนีรับคณะศึกษาดูงานจาก
บ้านสามหมื่น อ.เวียงแหง
จ.เชียงใหม่ (1)

ภาพผนวก 24 ดัชนีรับคณะศึกษาดูงานจาก
บ้านสามหมื่น อ.เวียงแหง
จ.เชียงใหม่ (2)

ภาคผนวก ข

แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง

แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง

แต่มีการกำหนดประเด็นชักถาม

ประเด็นคำถาม แบ่งออกเป็นสองประเด็นหลักคือ

1. สถานภาพทางสังคมในชุมชน เช่นเป็นคณะกรรมการของชุมชน เป็นสมาชิกกลุ่มพึ่งพาตนเอง หรือเป็นสมาชิกของชุมชนแต่ไม่ได้เข้าร่วมกลุ่มพึ่งพาตนเอง
2. สิ่งจูงใจที่ทำให้เข้าไปร่วมกิจกรรมการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร เช่นตระหนักถึงปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้น หรือผู้นำสั่งให้ทำ
3. องค์ความรู้เกี่ยวกับฝายต้นน้ำลำธาร
4. ความคิดเห็นต่อการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร
5. ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร
 - 5.1 การมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล วิเคราะห์สถานการณ์
 - 5.2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อแก้ไขปัญหา
 - 5.3 การมีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร
 - 5.4 การมีส่วนร่วมในการติดตามผลของการสร้างฝายต้นน้ำลำธาร

ภาคผนวก ก

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นางสาวไตรทิพย์ เศรษฐ์
เกิดเมื่อ	31 สิงหาคม พ.ศ.2518
ประวัติการศึกษา	พ.ศ.2540 ปริญญาตรีวิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาเกษตรศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
ประวัติการทำงาน	พ.ศ.2540-2541 ครูอาสาสมัคร ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดเชียงใหม่
	พ.ศ.2542-2546 นักวิชาการเผยแพร่ โครงการส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชนในพื้นที่แนวกันชน อุทยานแห่งชาติแม่โต สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
	พ.ศ.2546-2549 เจ้าหน้าที่โครงการ มูลนิธิครูสร้างสรรค์ กรุงเทพมหานคร
	พ.ศ.2549-ปัจจุบัน เจ้าหน้าที่ฝ่ายโครงการ องค์การไอเฟอร์อินเตอร์เนชั่นแนล (ประเทศไทย) จังหวัดเชียงใหม่